

د ټولنيو هني له نظره:

په افغانستان کې د واک جوړښتونه

ليکوال

پوهنوال دوکتور محمد عثمان تره کي

ژباړن

محمد اسماعيل يون

Ketabton.com

۱۳۹۱

د ټولنيو هني له نظره:
په افغانستان کې د واک
جوړښتونه

ليکوال
ډاکټر م. عثمان روستار تره کې

ژباړن
محمد اسمعيل يون

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم:	د ټولنپوهنې له نظره:
لیکوال:	په افغانستان کې د واک جوړښتونه
ژباړن:	ډاکټر م. عثمان روستار تره کی
خپرندوی:	پوهیالی محمد اسمعیل یون
چاپشپر:	یون کلتوري یون
لومړی چاپ:	۱۰۰۰ ټوکه
دویم چاپ:	۱۳۷۷ ال کال
د ژباړن:	۱۳۸۷ ال کال
پرله پسې نومره:	(۱۲)
د خپرندوی:	
پرله پسې نومره:	(۱۲)
کمپوزر:	ضیاء الرحمن ضیاء

دالی!

هغو افغانانو ته، چې د سولې،
ولسواکۍ او خپلواکۍ د اساسي
ضمانت په توګه، د مرکزي او ملي
حکومت د ټینګښت لپاره
جنگپري.

نيوليک

مخ	سرليک	گڼه
۱	ددې اثر دويم چاپ	۱
۳	د خپرندوی يادښت	۲
۲	د ليکوال پېژندگلوې	۳
۹	سرريزه	۴

لومړۍ برخه

د ټولنيز او سياسي ژوند ارزښتونه

لومړۍ څپرکي

د دولت د جوړښت بنسټونه

۱۴	الف- د اسلام دين	۵
۱۲	ب- جهاد او غذا	۶
۱۷	ج- قومي او قبيله يي اړيکي	۷
۱۸	د- لويه جرگه	۷
۱۸	يو- د قبيله يي ولسواکۍ د ستونو په ټينگښت...	۸
۲۹	دوه- د دولت د حقوقي ستونو په تشبیت...	۹
۴۳	ه- سيمه پالنه او ملتپالنه	۱۰
۵۱	و- د سلطنت موسسه	۱۱
۵۱	يو- مذهب او دين	۱۲
۵۲	دوه- واکمن قوم او دهغه پر جوړښت باندې...	۱۳
۵۳	۱- جرگه	۱۴
۵۴	۲- مرکه	۱۵
۵۵	۳- ننوتې	۱۶

۵۵	۴- تیره اینسودل	۱۷
۵۲	درې- ځمکوالي	۱۸
دویم څپرکی		
سیاسي واک		
۵۸	الف- مذهب او دین	۱۹
۶۱	ب- قبيله او کورنۍ	۲۰
۶۲	ج- شتمني	۲۱
۶۲	د- عمر او د ژوند تجربه	۲۲
۶۳	ه- بورو کراسي	۲۳
۶۳	و- د جهاد قومانده	۲۴
۶۴	ز- ټکنو کراسي او پوهه	۲۵
۶۵	ح- اردو	۲۶
۶۵	ط- ايډيالوژي	۲۷
۶۶	يو- وينښ زلميان	۲۸
۶۷	دوه- خلق او پرچم	۲۹
۶۹	درې- د ملي ستم ډله	۳۰
۷۰	څلور- د شعله جاويد ډله	۳۱
۷۱	پينځه- د افغان ملت گوند	۳۲
۷۳	شپږ- اسلامي ډلې، د سياسي ژوند ځانگړنې او...	۳۳
۷۳	لومړۍ- جهادي تنظيمونه	۳۴
۷۳	۱- عموميات	۳۵
۷۶	۲- د جلب او جذب سيمې او ډلبندۍ	۳۶
۷۷	الف- اخواني بنسټپال	۳۷
۷۸	ب- د تصوف خاوندان	۳۸
۸۰	ج- د مدرسې اهل	۳۹
۸۱	د اسلامي انقلاب حرکت	۴۰
۸۳	اسلامي وحدت گوند	۴۱

۸۸	دویم- طالبان	۴۲
۸۸	۱- د طالبانو رامنځته کول	۴۳
۹۰	۲- جمعیت العلمای اسلام او مدرسې	۴۴
	۳- د طالبانو غورځنگ انقلابي خصلت لري ۹۲	۴۵
۱۰۲	۴- د طالبانو د راڅرگندېدو منطق	۴۶
۱۰۴	درېیم- د سیاسي ژوند ځانگړنې	۴۷
۱۰۵	څلورم- د جهادي مشرانو له خوا د جگړه بيزې...	۴۸

درېیم څپرکی

قهر او روغه

۱۱۴	الف- د قهر او زور کارول	۴۹
۱۱۴	یو- جغرافیایي لامل	۵۰
۱۱۴	۱- جیوپولیتیک لامل	۵۱
۱۱۵	۲- فزیکي لامل	۵۲
۱۱۲	دوه- ټولنیز لامل	۵۳
۱۲۱	درې- سیاسي لامل	۵۴
۱۲۷	ب- د ولسواکۍ د اصولو رعایت	۵۵

دویمه برخه

پرتولنیز او سیاسي ژوند د ۱۹۷۸م کال د کمونیستي کودتا اغېز

لومړی څپرکی

د دولتي جوړښت د بنسټونو رنگونه

۱۳۴	الف- سلطنت او پارلمان	۵۲
۱۳۸	ب- له مذهب نه سیاسي گټه اخیستل	۵۷
۱۳۹	ج- قومي او قبيله يي اړیکي	۵۸
۱۴۰	یو- په سیاسي برخه کې بې اتفاقي	۵۹

۱۴۱	دوه- په کلتوري برخه کې بې اتفاقي	۶۰
۱۴۲	درې- په پوځي برخه کې بې اتفاقي	۶۱
۱۴۲	د- ملتپالنه، پان اسلاميزم او د جهاد نړيوال کېدل	۶۲
۱۵۴	ه- په هجرت کې د ملتپالو روڼاندو د...	۶۳
۱۵۲	جغرافيايي لامل	۶۴
۱۵۷	پولي او مالي لامل	۶۵
۱۵۷	رواني او کلتوري لامل	۶۶

دويم څپرکی

د ناپېيلي حکومت غوښتنه او د ملي اردو د بيا جوړونې
پر بنسټ د دولت د فزيکي لوړتيا بيا راژوندي کول

۱۲۱	الف- د ملي اردو بيا جوړونه	۶۷
۱۲۴	ب- وسلوالي ډلې او د بېوسلې کولو رپړه	۶۸
۱۲۲	ج- د درنو وسلو راټولول	۶۹
۱۲۹	د- د درنو وسلو د راټولو لپاره...	۷۰
۱۷۰	ه- لنډ مهالی حکومت او د مشروعيت ستونزه	۷۱

درېيم څپرکی

د واک د کلاسيکو بنسټونو ويجاړېدل او د هغه د نويو

ملا ترو راڅرگندېدل

۱۷۴	الف- د واک د کلاسيکو بنسټونو ويجاړېدل	۷۲
۱۷۴	يو- قبيله او کورنۍ	۷۲
۱۷۷	دوه- شتمني	۷۳
۱۷۸	درې- عمر او د ژوند تجربه	۷۴
۱۷۹	څلور- ټکنو کراسي او پوهه	۷۵
۱۸۰	۱- د پوهنتون د بنسټيزو ارزښتونو ويجاړول	۷۶
۱۸۲	د پوهنتون په تشکيلاتي برخه او درسي نصاب...	۷۷
۱۸۷	د علمي پرسونل په برخه کې بدلون	۷۸

۱۹۲	۲- د پېژندنې کړکېچ او له هغه څخه...	۷۹
۱۹۷	لومړۍ- په افغانستان او ګاونډيو هېوادو کې...	۸۰
۲۰۱	دويم- په لويديزو هېوادو کې افغاني ځوانان	۸۱
۲۰۵	ب- د واک د نويو ملاتړو راڅرګندېدل	۸۲
۲۰۵	يو- جهادي تنظيمونه	۸۳
۲۰۸	دوه- جهادي قوماندانان	۸۴

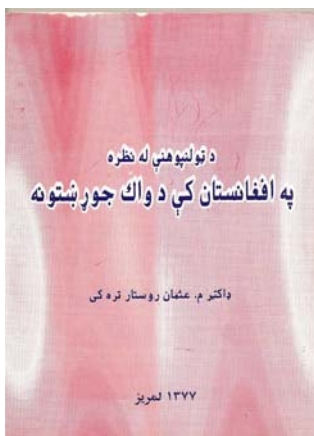
څلورم څپرکی

د جهاد په بهير کې قهر او روغه

۲۰۹	الف- قهر	۸۵
۲۰۹	يو- د کلاشينکوف او ستنګر نسل	۸۲
۲۱۱	دوه- تروريزم په سياست کې د جنايت...	۸۷
۲۲۱	ب- روغه	۸۸
۲۲۷	پايله	۸۹
۲۳۰	د محمد اسمعيل يون لنډه پېژندنه	۹۰

ددې اثر دویم چاپ

دا اثر لومړی ځل له نن څخه لس کاله دمخه (پر ۱۳۷۷ل کال) د پښتني فرهنگ د ودې او پراختيا ټولني له خوا چاپ شوی و. ځيني محتويات يې د همغه وخت او حالاتو د پېښو څرگندونه کوي، خو څرنگه چې دا اثر په ډېر دقيق ډول ليکل شوی او د ټولنپوهنې د

علم له معيارونو سره سم يې د افغاني ټولني د واک او ژوند جوړښتونه پر هر اړخيز ډول شنلي، نو ځکه خو که ډېر وخت پرې هم تېر شي، د کتاب اساسي محتوا خپل موثريت له لاسه نه ورکوي. دا کتاب نه يوازې د ټولنپوهنې مينه والو ته د زيات ارزښت وړ دی، بلکې هغه چاته، چې په سياسي مسايلو کې گوتې وهي؛ سياستوال وي او که سياستپوه، هغو

ته هم د زيات ارزښت وړ دی، په تېره بيا سياستوالو ته دوی که چېرې دا اثر په ځير سره ولولي، نو په اوسنيو او راتلونکو سياسي چلندونو کې به له زيات احتياط او دقت څخه کار واخلي او دا کار به نه يوازې زموږ د ټولني په گټه تمام شي، بلکې خپله همغه سياستوال ته به هم تر هر چا زيات گټور پرېوزي.

زموږ په ټولنه کې د دا ډول سياسي اثارو د ليکنې گټه ځکه زياته ده، چې زموږ ټولنه سياستوالو د همدې سياسي تېروتنو له امله پر اوسنيو بدمرغيو ککړه کړې ده.

استاد ډاکټر محمد عثمان روستار تره کي، د سياستوالو د همدې تېروتنو قرباني شوی او نږدې شپږ کاله يې د زندان سختې شپې ورځې زغملې دي. دی د يو سياستپوه او ټولنپوه او د هغه شخص په توگه، چې هم سياسي بدمرغيو کړولی او هم يې د غميزې ټول بهير په زور او زېر سره له نږدې څارلی، تر ټولو زيات زموږ د ټولنو سياسي او ټولنيزو ناروغيو ته متوجه شوی دی. ده دا هره ناروغي او نيمگړتيا له خپل علمي زړه ليد څخه تېره کړې، شنلې او ارزولې ده او په پای کې يې د علاج او درملنې نسخه هم وړاندې کړې ده. که دا کتاب د سياست مينوال، لېوال او د عملي ډگر لوبغاړي په دقت ولولي او هغه هضم کړي، نو پوره باور دی، چې نه يوازې خپله به د زياتو سياسي تېروتنو مرتکب نه شي، بلکه د نورو سياستوالو د تېروتنو او جنايتونو مخنيوی به هم وکړي.

د همداسې ورځې په هيله

په درنښت

پوهندوی محمد اسمعيل يون

ارگ، د جمهوري رياست ودانۍ

کابل - افغانستان

۱۳۷۷ ل کال د کب ۲۴ مه نېټه

د خپرنډوی یادښت

زموږ گران هېواد افغانستان نه یوازې د هېواد د سترو اتلانو او ساتونکو استوگنځی و، بلکې ستر تمدنونه یې هم رازېږولي، په دیني او دنیايي پوهنو کې یې ستر ستر پوهان بشریت ته وړاندې کړي دي. زموږ تاریخ له ډېرو لوړو ژورو ډک دی، یو وخت دا خاوره په سیمه کې د پوهې، هنر او سیاست مرکز و او ځینې وخت د نړیوالو بنکېلاکګرو او نړۍ نیونکو د لښکر کښیو قرباني شوې هم ده.

په داسې حال کې چې پخوا دا هېواد د پوهې او فرهنگ مرکز و، خو په معاصر تاریخ کې زموږ خلک تل د سیمې او نړۍ د ځواکونو له یرغلونو سره لاس او گربوان وو. خپل ټول ځواک یې د هېواد او ملي نوامیسو د دفاع په لاره کې لگولی او د دې وخت یې پیدا کړی نه دی، چې د پوهې او هنر ډیوه نوره هم روښانه کړي. بیا هم د هېواد پوهانو هڅه کوله له سترو مالي او سیاسي ستونزو سره سره د خپلو لاس لرلو امکاناتو تر بریده د پوهې دودولو او تدریس ته دوام ورکړي. زموږ په هېواد کې د پوهنیزو او کلتوري چارو وده، قناعت بښونکې نه وه، خو کلتوري انحطاط هم واکمن نه و، ددې هیله موجوده وه، چې د وخت له غوښتنو سره سم د پوهنیزو او کلتوري چارو پرمخ بیولو کې ستړې بریاوې زموږ د خلکو په برخه شي. خو په خواشینۍ سره چې پر ۱۹۷۸م کال کمونیستي کودتا او ورپسې

زموږ پر هېواد د سرو لښکرو يرغل د ټولنيز ژوند په ټولو برخو کې د گډوډيو پيل و. کمونست گوند او يرغلگرو ځواکونو غوښتل د زور او دولتي واک په واسطه د دې خاورې خپلواک ملي هويت له منځه يوسي، د هېواد تاريخ تحريف او ټولو اقتصادي، سياسي، کلتوري او ټولنيزو پديدو ته، له شوروي څخه راغلی سوررنگ ورکړي.

بې شمېره هېواد پال پوهان او متخصصين قرباني شول، له هېواد څخه د مغزونو فرار پيل شو، د هېواد زېربنا او اقتصادي بنسټ ويجاړ شو او په پای کې د دولتي ادارې جوړښت له منځه لاړ، د پرديو او گاونډيو هېوادونو له غرضه ډک لاسونه د هېواد گوت گوت ته ورسېدل. د پرچم، ملي ستم، وحدت حزب او اسلامي جمعيت گډه کودتا، چې د روسيې او گاونډيو هېوادو د جاسوسي کړيو له خوا پلان شوې وه او د نوموړيو هېوادونو عملي ملاتړ يې درلود، بشپړه سياسي، اقتصادي، کلتوري او اخلاقي ړنگونه يې رامنځته کړه، چې د هغو تشریح ددې سريزې له زغم نه وتلې خبره ده.

د ژوند د ټولو برخو بيا رغونه د اوسني او راتلونکي پښت ستره او لويه دنده ده. په هېواد کې د سولې او حقوقي دولت له نشتوالي سره سره، ټول هېواد پال کسان مسووليت لري، چې په هېواد کې د عادي ژوند د بېرته راگرځېدلو لپاره، د خپلو امکاناتو تر بريده هڅې وکړي، د پوهنيزو او روزنيزو موسسو بيارغونه او د پوهنيزو

او کلتوري چارو لپاره هلې ځلې هغه ستر مسوولیتونه دي، چې په دې لړ کې راځي.

دا کتاب په هېواد کې د نومياليو ملي، سياسي، علمي او ټولنيزو شخصیتونو څخه د یوه شخص اثر دی؛ پوهنوال استاد روستار تره کي دا اثر نه یوازې د جهاد په سختو شرایطو کې لیکلی، بلکې دی په خپله د افغاني او ملي هویت د بیا ځلوني د مبارزینو په مخکښانو کې دی. ده په افغاني خپرونو کې په حیرانوونکي جرئت او غوڅ منطق سره د پرديو له دسيسو نه پرده پورته کړې او د افغانستان خلک یې له هغو سترو خطرونو څخه چې زموږ هېواد او خلکو ته متوجه وو، خبر کړي دي.

د پښتني فرهنگ د ودې او پراختیا ټولنه، چې پر دې وروستیو وختونو په المان هېواد کې د کلتوري انحطاط پر وړاندې د مبارزې لپاره جوړه شوې ده. د هېواد په دواړو ژبو پښتو او دري ددې کتاب د خپرونې ویاړ لري.

په درناوي

د پښتني فرهنگ د ودې او پراختیا ټولنه

د ليکوال پېژندگلوې

پوهنوال ډاکټر محمد عثمان روستار تره کی د هېواد له لویو ملي، علمي او سياسي شخصیتونو څخه دی. دی پر ۱۳۲۰ل کال د کابل ښار په یوې پوهنیزې او فاضلې کورنۍ کې زېږېدلی دی. ده خپلې منځنۍ زده کړې پر ۱۳۳۹ل کال په استقلال لېسه کې پایته ورسولې او پر ۱۳۴۳ل کال د کابل پوهنتون له حقوقو او سياسي علومو پوهنځي څخه فارغ شو. ډاکټر محمد عثمان روستار تره کی پر ۱۳۴۶ل کال د لوړو زده کړو لپاره فرانسې هېواد ته لاړ او پر ۱۳۵۰ل کال د عامه حقوقو په څانگه کې د ډاکټر ډپلوم په اخیستلو بريالی شو.

ډاکټر روستار تره کی پر ۱۳۵۱ل کال د کابل پوهنتون د حقوقو او سياسي علومو پوهنځي د تدریسي کدر غړی شو. نوموړی د ۱۳۶۱ل کال د غويي (ثور) پر میاشت د افغانستان د استادانو او ښوونکو د ټولني په کدر کې د فعال غړیتوب له امله چې د شوروي يرغل پر ضد، د پوهنتون او معارف د ښوونکو د مقاومت لپاره جوړه شوې وه، ونیول شو. د لاسپوڅي کمونيست رژیم څارنوالی، د تش په نامه انقلابي محاکمې، د یوې ناڅرگندې غونډې په ترڅ کې، ډاکټر محمد عثمان روستار تره کی ته، د اعدام سزا غوښتنه وکړه. محاکمې په وړاندیز شوي سند کې نرمنست

راوست او دی یې په لس کاله زندان محکوم کړ. د دې حکم پانډه به په راتلونکي مخ کې ولولئ.

ډاکټر محمد عثمان روستار تره کی د نړیوالو ټولنو، په ځانگړي ډول د بنسټي نړیوال سازمان او د ملگرو ملتو د بشر حقوقو د کمیسیون راپور تر (ارمه کورا) په هڅو او اغیزو د ۱۳۲۶ل کال د وړي پر میاشت د پینځه کلن بند تر تېرولو وروسته، له زندانه خوشې شو.

د روپاندو په باب له دود سره سم د خاد پالیسیو، دا غوښتل چې ډاکټر محمد عثمان تره کی باید له زندان څخه تر خلاصون وروسته تر څارنې لاندې وي، چې بهر ته یې د تلو مخه ونیول شي. نوموړي له زندان څخه تر راوتلو وروسته، د خپلې مبارزې دوام او بهر ته د تلو هدف پټ وساته، یو ځل یې په پوهنتون کې پر خپلې تدریسي دندې پیل وکړ. ډاکټر روستار تره کی د مبارزې د دوام لپاره زیات مجال پیدا نه کړ. دی یو ځل بیا د ۱۳۲۸ل کال د غبرگولي پر میاشت، د (واد) په اووم ریاست کې زنداني شو او جسمي شکنجه ورکړل شوه. دا ځل د ناروغۍ او د پوهنتون د استادانو د هغې غوندې د درناوي په خاطر، چې د جمهوري ریاست په مقر کې، د ډاکټر نجیب الله د وینا د اورېدلو لپاره جوړه شوې وه، تر یو میاشتني زندان وروسته خوشې شو.

ډاکټر تره کی، چې نږدې (۱۵) کاله یې په حقوقو پوهنځي کې تدریس کړی دی، د حقوقو او سیاست په څانگه کې د گڼو تالیفونو لرونکی دی، چې ځینې تر کمونیستي کودتا دمخه کلونو کې د

سريزه

د انساني ټولنو او ټولنيزو پېښو پوهنيزې مطالعې ته، ټولنپوهنه يا سوسيولوژي وايي، چې له اېټيکټيف تحليل، شمېريزو (احصايه يي) بېلگو او نورو څخه د خپل کار د لارې (مېتود) لپاره گټه پورته کوي.

که چېرې ټولنپوهنه، د ټولني د فعاليت او تشکل د مطالعې وسيله وگڼو، نو ((اگوست کانت)) (۱۸۱۹-۱۸۲۲) بايد د هغې د بنسټ ايښودونکي په توگه وپېژندل شي. ده ټولنپوهنه يوه گټوره پوهه گڼله. ((دورکيهم)) (۱۸۹۴) لومړنی سړی دی، چې د ټولنيزو پېښو د څېړنې لپاره يې د داسې مطالعې لار بېرته کړه چې پر پوهنيزو (میتودیکو) ولاړه وي. ترده وروسته ((ماکس ويبر)) (۱۸۲۴-۱۹۲۰)، ((پول فلکس)) (۱۹۰۱-۱۹۷۲)، ((تلکوت پیرسان)) (۱۹۰۲-۱۹۷۹) او نورو په خپل وار سره د ټولنپوهنې دمیتودونو د پلټنې او د موضوعگانو د سپړنې په برخه کې کار وکړ.

په هر ډول! د ځواک د پيدا کېدو څرنگوالی، دهغه د کارونې ځايونه او دهغه دنده، له هغو سترو ټولنيزو پېښو څخه دي، چې د ټولنپوهنې د مطالعې منځی (محور) جوړوي. که چېرې ځواک د دولتي تشکيل په اډانه کې ځای شي او يا د نفوذ رسالت د دولت داخل ته لاره ولري، سياسي ټولنپوهنه يې مطالعه کوي.

ترلاس لاندې اثر کې ليکوال هڅه کړې، د دولت د تشکيل له منځ څخه تر قاعدې پورې د ځواک جوړښتونه مطالعه کړي او همدارنگه د ځواک ښې ښانې له پورته څخه نيولې تر ولسي تیتو پرکو هغو پورې په مقدماتي توگه په لنډيز سره وڅېړي. په افغانستان کې قهر (خسونت) او روغه د تاريخ په غېږ کې د پېښو زېږوونکو پديدو په توگه، د ټولنيو هڼې غوره موضوعگانې جوړوي. ليکوال په لنډيز سره په دوو برخو کې، د دغو دوو پديدو يادونه کړې ده.

دا ټکي هم د يادونې وړ دي، چې د شننې (تحليل) د اکاډميکې طريقې رعايت تل د پام وړ دي، د شمېرنو او ارقامو منځپانگې يا محتوا ته د اخباري او ژورناليسټکو خبرو يو څه رنگ ورکړل شوی، له ليکوال څخه د ژور، ځيرمن او پراخ بحث مجال اخیستل شوی دی.

له نابسپرتياوو او نیمگړتياوو سره سره، دا ليکنه د افغاني ټولنيو هڼې د يوې لنډې پيلامې په توگه، کولای شي، د نظر د څښتنانو د ژورو او پراخو پلټنو لپاره د هڅونې سبب شي. د اثر په ليکنه کې د ليکوال له ذهني پانگې څخه ډېره گټه اخیستل شوې، په هغو ځايو کې چې له سرچينو او اخځونو څخه بهر، د حافظې له يادښتونو څخه کار اخیستل شوی، هغو ته په لمنليک کې اشاره شوې ده.

د يادونې بل ټکي دا دی، چې د دې رسالې ځينې برخې د هغو ليکنو را اخیستنه (اقتباس) دي، چې د ليکوال په قلم، پر

وروستيو کلونو د هجرت چاپيريال په افغاني خپرونو کې خپرې شوي او د رسالې تر بحث لاندې موضوع سره يې په يو نه يو ډول اړه پيدا کړې ده.

دا سريزه به نيمگړې پاتې شي، چې له خپلو هغو ننګياليو ځوانانو نه، چې د چاپ او خپرونې د فرهنگي کمېټې له لارې يې، په خپله خوښه، د دې رسالې د چاپ، خپرولو او وپشلو نوبت کړی، مننه او مننې ونه کړم. دا بناغلي دادي: بناغلي جمال رحمان او بناغلي خليل رحمان رسولي.

فرانسه

د ۱۹۹۷ کال مارچ

پوهنوال ډاکټر محمد عثمان روستار تره کی

لومړۍ برخه

د ټولنيز او سياسي ژوند ارزښتونه

لومړۍ څپرکۍ: د افغانستان تعاملي او دوديزه ټولنه، د ټولنيز او سياسي ژوند د ځانگړو (ضوابطو) درلودونکې ده. په دې ټولنه کې د اسلام دين، جهاد او غذا، قبيله يي اړيکي، کليوالي او ملي جرگې، ملتپالنه او سلطنتي دستگاه، د دولت د جوړښت بنسټونه جوړوي.

دويم څپرکۍ: له مذهب، قبيلې او کورنۍ، شتمنۍ، سن او د ژوند تجربې، بوروکراسۍ د جهاد قوماندې، ټکنوکراسۍ، اردو او ايډيولوژۍ څخه د سياسي ځواک د ملاتړو توکو په توگه گټه اخيستل شوې ده.

درېيم څپرکۍ: د دوديزې قبيله يي ديموکراسۍ رعايت، د افغاني ټولني ستونزمنې او پېچلې څپرې او دهغې نامتجانس قومي او قبيله يي جوړښت ته تر يو حده ثبات او انډول ورکوي. خو

په ټوليز ډول زور او (قهر) د سياسي لوبو واکمن توکي (عنصر)
گڼل کېږي.

افغاني ټولنه له خپلو کړکېچنو او جنجاليزو پېښو سره، چې
ځينې وخت ان د هغې د ژوند دوام تر پوښتنې لاندې راوړي، کېدی
شي د وخت له از مېښت څخه روغه رمته راو وځي؟
د ورځې ستره پوښتنه همدا ده، چې موږ د هغې د ځواب لپاره، له
سياسي ټولنپوهنې (Sociologie Politique) څخه مرسته غواړو.

لومړی څپرکی

د دولت د جوړښت بنسټونه

الف- د اسلام دین: د افغانستان په تاریخ کې ملي پاڅونونه، چې د یو واحد ملي دولت د جوړېدو سبب شوي، تل له مذهبي ملاتړ څخه برخمن وو. د ۱۹مې پېړۍ په پای او د (۲۰)مې پېړۍ په پیل کې، د انگلیس د یرغل پر وړاندې، د افغانستان د خلکو پاڅونونو همدغه مذهبي او ملي انگېرنې درلودلې. په اتیایمو کلونو کې د روسی یرغلګرو پر ضد، زموږ د خلکو ملي او اسلامي جهاد، زیاتره د افغانستان د اسلامي هویت پر بنسټ ډډه لگوله. خوله دې سره سره د افغانستان په تاریخ کې اسلام او ملتپالنه له یو بل سره او بدل شوي دي. په دې کې شک نه شته چې موربان تر اسلام دمخه په خپل هېواد کې د سیمه ییزو (جبهو) لرونکي، ملي غورځنګونه درلودل، خو تر هغه وخت پورې چې دا غورځنګونه له مذهبي ارزښتونو سره یوځای شوي نه وو، ټینګې او پراخه اغېزې یې نه درلودلې. اسلام که له یوې خوا د افغانستان د خلکو د اسلامي او ملي هویت د دفاع اساسي خوځندوی و، له بلې خوا یې ګڼ قومیزې او نامتجانسې افغاني

ټولني ته تجانس او يووالی وربانسه افغاني قومونه او قبایل د اسلام تربيرغ او لارښوونو لاندې د روحانيت پريو واحد مرکز گروهمن (معتقد) شول او دې کار د ټولني په سياسي ثبات، په ځانگړي ډول، هغه وخت چې سلطنت د سياسي خبرو پر (بلا منازع) مرکز بدل شو، ملي يووالی يې تامين کړ او د بيعت يوه سرچينه وگرځېده، نو په دې بهير کې اسلام ډېر موثر واقع شو.

په افغانستان کې مذهب او سياست يو له بله بېل شوي نه دي. د هېواد په تېرو قوانينو کې، د دولتي ځواک د نيولو لپاره، دا شرط و، چې واکمنان بايد مسلمانان وي. واکمنو د خپل واک د ساتنې لپاره، تل له اسلامي فقې کار اخيستی، له خلکو يې بيعت اخيستی او د مذهبي مناسکو د ترسره کولو پر وخت د خلکو ترڅنگ ودرېدلي دي.

په افغانستان کې د قوانينو زياته برخه د اسلامي شريعت (حنفي مذهب) پر بنسټ ولاړه ده. له ډېرې پخوا څخه د ځانگړو ديني مدرسو جوړول، د خلکو د دوديزو (تعاملې) حقوقو برخه گڼل کېده او د دولت له خوا پرې هېڅ ډول بنديز لگول شوی نه و. د دولت په تعليمي موسسو کې د ديني پوهنو تدريس د لومړنيو، منځنيو او لوړو زده کړو د پروگرام يوه برخه وه. په پايله کې ويلاى شو، چې د يو اسلامي هېواد په توگه په افغانستان کې دين، ملتپالنه او سياست گډ او څنگ په څنگ دي.

ب- جهاد او غزا: جهاد او غزا سپېڅلې جگړې ته وايي. په افغانستان کې تر اسلام وروسته، د يو نامسلمان يرغلگر پر وړاندې د دين، هېواد او ملي نواميسو دفاع، د جهاد تر بيرغ لاندې ترسره شوې ده.

کله چې جهاد له افغاني ملتپالنې سره غاړه غړې شوی، نو افغانستان گاونډيو هېوادو ته د اسلام دين، افغاني فرهنگ او ژبې د خپرېدو پر يوه محور بدل شوی او د حقوقي دولت د جوړښت د بنسټ کار يې ورکړی دی.

په داسې حال کې چې جهاد د ياد وړ سوبو او لويو امپراتوريو د جوړېدو لپاره وسيله وه، د اسلام دين په ښه توگه د دغو گڼ قوميزه امپراتوريو تجانس او سياسي سمون تامين کړی دی.

د افغانستان خلک د ملي يووالي له هغه يوازیني خواکمن احساس څخه، چې د جهاد په بهير کې يې لاره، د ژوند په عادي چارو کې ورڅخه يو څه بې برخې و.

تر هغه وخت پورې، چې جهاد د تاج و تخت د مدعيانو د سوداگري او گټې پر ناروغۍ نه و اخته شوی او په هېواد کې د نويو لوبغاړو د رانيولو لپاره، د بهرنيانو لاسوهنې زياتې شوې او پراخه شوې نه وې، د افغانستان بېلابېلو قومونو د يو واحد ملت په چوکاټ کې، د پاملرنې وړ يووالي درلود. پر هغه وخت د افغانستان خلکو، په جهاد کې تر بري وروسته په يوزره او يوه غږ داسې سياسي او ټولنيز بنسټونه جوړ کړل، چې د يو نوي (عصري)

دولت جوړښت ته يې لاره اواره کړه. په افغانستان کې د ۱۹مې پېړۍ په پای او د ۲۰مې پېړۍ په پيل کې د حقوقو يا حقوقي دولت ستر جوړښتونه، لکه مرکزي حکومت، پارلمان او د جهاد تربري وروسته قضايي جوړښتونه، د خپلواکۍ گټل او د انگرېزي بنکپلاک ماتې، زموږ د خلکو په برخه شوي دي.

د افغانستان د پښتني قبایلو ترمنځ جهاد له قبيله يي دود سره په ښه شان او بدل شوی دی. خلک د جهاد اعلان په ملي اتني سره لمانځي، په گرمو ولولو ډول او نغاړه نر، ښځې او ځوانان د غزا ډگر ته رابولي.

ښځې د جهاد لپاره د نارينه وو په سرښندنه کې ستره ونډه لري، د پښتو حماسي لنډيو بيتونه د دې اند ښکارندويي کوي لکه:

که تور اوربل مې میرا تېږي

د دین غزا ده جانان نه منع کومه

او یا

که په میوند کې شهید نه شوې

خدا یرو لالیه بې ننگۍ ته دې ساتینه

ج- قومي او قبيله يي اړیکي (مناسبات): په

افغانستان کې بېلابېل قومونه او قبایل ژوند کوي؛ پښتانه، تاجک، هزاره، ازبک او ترکمن يې غټ قومونه دي. پښتانه د افغاني ټولني په جوړښت کې واکمن عنصر جوړوي. له ۱۸مې پېړۍ څخه يې د شوروي تر يرغله پورې، په افغانستان کې د نورو

قومونو د نږدې او صمیمانه ملګرتیا په همکارۍ، دولتي او سیاسي واک په لاس کې لاره او د افغانستان د دولت بنسټ ایښودونکي ګڼل کېږي. ناپښتنو قومونو په تاریخ کې هېڅ وخت هم له دې واکمن عنصر سره د سیاسي واک لپاره یو جدي وسلوال رقابت نه دی کړی او نه یې دا مورچل غوره کړی دی، تل یې د هېواد د ادارې په برخه کې دویم رول منلی و، دې وضعې د هېواد سیاسي او ټولنیز ثبات تضمین کړی و.

د ۱۹۷۹م کال د دسمبر پر میاشت، کله چې شورویانو پر افغانستان یرغل وکړ، پر همدې وخت ځینې قومي لږکي (اقلیتونه) د پښتنو د سیاسي واک د قدرت یا د تاریخي چلوونکي (متصدي) پر ضد وښورېدل.

د - لویه جرګه:

یو- د قبیلې یې ولسواکۍ په ټینګښت کې د لویې جرګې اغېز:

لویه جرګه چې له ملي، ټولنیزو، مذهبي شخصیتونو او د قومونو او قبایلو له نامتو مشرانو څخه جوړېږي، د قبیلې یې ولسواکۍ د نظام په سیوري کې، د ژوند د دوام لپاره د افغان ملت د ارادې سیاسي او حقوقي څرګندوی بلل کېږي.

(لویې جرګې) د افغاني ټولني د ټولنیزو، سیاسي، اقتصادي او رواني شرایطو زېږندې دي، چې دودیزې او ځاني ولسواکۍ (دیموکراسۍ) هم په خپله لمن کې رانغاړي. همدا لویې جرګې دي،

چې د يو واحد ملي ارمان او يا هم د واکمنو د سياسي موضع د ثبیت لپاره يې تاريخي پېښې سره اوډلي دي. په داسې حال کې چې لېبرالي ولسواکي د ناسم پيوند په شان، د پردیو د تقلید څرگندونه کړې ده، خو لويه جرگه د دویزي ډيموکراسۍ په توگه، د هېواد په تاريخ کې ژورې رينښې لري.

(لويې جرگې) تر نورو جرگو لوړې دي او (د پارلمان په گډون) د دولت تر ټولو برخو زيات حقوقي صلاحيت لري، ان په نامستقيم ډول (د واکمن له لارې) د افغانستان د معاصر دولت په جوړښت کې، د ملي واکمنۍ د ځواک وسيله گرځېدلې ده.

لويو جرگو په دې لاندې چارو کې هم خپل اغېز شيندلی دی: د واکمن ټاکنه، د اساسي قانون تصويب، د عادي قوانينو تصويب او بدلون، د بهرني سياست په برخه کې، د سترو ملي مسئلو په باب، دولت ته د لارښوونې لپاره د کړنلارې صادرول او نور...

د افغانستان د معاصر دولت د موسسې لويې جرگې (۱۷۴۷م) د افغان او انگليس د لومړي جنگ د لويې جرگې (۱۸۴۱)، د غزني د لويې جرگې [د افغان او انگليس دويم جنگ] (۱۸۷۸) او د پېښور [د شوروي پر ضد د جهاد سوق] (۱۹۸۰م) کال له لويې جرگې پرته، د نورو زياتو لويو جرگو جوړښت او په هغو کې د بحث او مطرح موضوعگانو عملي نوښت تل د واکمنو په لاس کې و. هغه وخت واکمنو ډلو، د وخت د حکومتونو او دولتونو د سياست او پالیسيو د توجيه لپاره، د لويې جرگې په ترکيب او د هغې د اجنډا په ترتيب کې، له خپل واک او اغېز څخه کار اخيستی دی. د زور له

دې اغېز سره سره، د واکمنو ډلو او د خلکو د استازو ترمنځ، په هغو شرايطو کې، چې واکمن د ملي يووالي ممثلين وو او مذهبي اتوريتته يې درلودله او د ټولني د سياسي شعور کچه ډېره ټيټه وه، ډېر زيات توپير نه و. په بله وينا په لويه جرگه کې گډونوالو مخورو، ټولنيزو شخصيتونو، خانانو، لارښوونکو، مذهبي پوهانو او عالمانو بايد لږ تر لږه د خلکو باور درلودلای چې په دې ډول جرگو کې يې گډون کړی وای. له دې پرته د دولت چلوونکي، د خلکو له خوا د دولت د غوښتنو د ملاتړ په لاره چاره کې له ستونزو سره مخامخېدل او د لويې جرگې له جوړېدو څخه د مقاماتو هغه هيله نه پوره کېدله چې د دوی په زړه کې وه.

په تېره نيمه پېړۍ کې، د وخت د حکومتونو له خوا، لويې جرگې ته د اساسي قوانينو وړاندې شوې مسودې او د لويو جرگو له خوا د تصويب شويو متنونو پرتلنه، دا په ډاگه کوي، چې لويې جرگې د مسودو په متنو کې لږ تر لږه له پنځه لسو څخه تر دېرش فيصدو پورې بدلون راوړی، له دې څخه ښکاري چې دا جرگې په ټوليز ډول د حکومتونو تر اغېز لاندې نه وې او په ځينو برخو کې د واکمنو جرگو په توگه څرگندې شوي دي.

په افغانستان کې د شوروي له يرغل څخه، د راز بېرېدلې جگړې دوام، لويه جرگه د کابل حکومت د سياسي لوبو لوړو ژورو ته ور دننه کړه او هغه يې د مقاومت په ځواکونو کې، د خبرو اترو يوه جنجاليزه موضوع وگرځوله. په داسې حال کې چې د مقاومت د ځواکونو زياتې برخې، لويه جرگه د يوې ټولنيزې کارېدونکې

موسسې په توگه تاييد كړې، د سولې نوبت د بري لپاره د هغې د رول پر تثبیت، د نظر اختلاف لري. د لويې جرگې دود د سياسي، قومي او مذهبي مخالفينو پر ناروغيو هم اخته شو.

سياسي: له دې پلوه هغه اشخاص او تنظيمي ډلې، چې له جهاد څخه نويو راپيدا شويو شرايطو، دوی د نوي سياسي ځواک په توگه د پام وړ گرځولي دي، لويه جرگه د واک د کلاسيکو او متروکو پديدو، د بيا ژوندي کولو وسيله گڼي. دې اند هغه وخت لارزور اخیسته، چې د لويې جرگې له نوم سره د پخواني پاچا نوم يادېده.

قومي: ځينو قومي او مذهبي لږکيو ډلو او ډلگيو ته له دې کبله، چې په لويه جرگه کې د پښتنو قبایلو (اکثريت) ونډه، د افغانستان د معاصر دولت په جوړېدو کې د دوی رول او د دې ترڅنگ د ملت په لارښوونه کې د نوموړو قبایلو اغېز زیات و، لويه جرگه د اکثريت د حقوقي واکمنۍ د توجيه حربه گڼله، چې په پای کې د دولت په اداره کې، لږکيو ته د دویم رول د ورکړې سبب کېدله. د جهاد د دوران بغاوت او د ولسواکۍ له موازينو لري د زیاتو غوښتنو کرکېچ، د دې سبب شوی و، چې هغوی د دولت په اداره کې، په فرعي رول قانع نه شي.

دې ډلو د لويې جرگې پر وړاندې قومي چلند وکړ او ان د افغانستان په تاريخ کې يې د ((جرگه بزرگ ملی))، ((مجلس کبير میهنی)) پر نومونو د لويې جرگې د نوم د بدلانه هڅه وکړه.

مذهبي: له دې پلوه چې بنسټپال اسلام، په لويه جرگه کې د ولس د استازو گډون، د مذهبي پوهانو د يوې اهل (حل و عقد) جرگې تر اعتبار کم گڼي، نو دې نظر هم خپل اغېز درلود. بنسټپال چې نوي د اسلامي نړۍ په تصورولو سره، د افغانستان چارو ته داخل شوي وو، لويه جرگه يې د افغان ملتپالنې څرگندوی بلله، فکريې کاوه اسلامي انترناسيوناليزم د ملتپالنې له نوم سره، چې په هر ډول افاده شي، مخالف دی.

که چېرې د جگړې په شرايطو کې انتخابات، چې زموږ په چاپېريال کې يوه نا اشنا پدیده ده، د يو سياسي توافق د لاسته راوړلو لپاره، چې د يو حکومت په چوکاټ کې راڅرگندېږي، منتفي وگڼل شي، د جگړې د ختمولو يا لږ تر لږه د کرکېچ د کمولو لپاره يوازې يوه لاره پاتې کېږي او هغه د لويې جرگې جوړېدل دي. په کرکېچن حالت کې د لويې جرگې د جوړېدو لپاره کېدی شي زيات شمېر دليلونه وړاندې شي. له دې جملې نه:

— د سولې او سياسي ثبات د تامين لپاره د افغاني قبيله يي ډيموکراسۍ پر اصولو برابرې، پر يوې داسې موسسې ډډه لگول چې د تاريخ په اوږدو کې يې د لېبرالې ولسواکۍ تر جملې جوړښت څخه زيات، خپل قابليت په زبات رسولي وي.

— که چېرې لويه جرگه د يو انتقالي حکومت د ټاکلو لپاره موظفه شوې وي، انتقالي حکومت ته د سياسي او حقوقي ځواک ورکړه، هغه هم په داسې شرايطو کې، چې ځينې جهادي تنظيمونه د

وسلوال جهاد د غوښتنې په پرمخبيولو سره یوازې او یوازې خپل ځان په هېواد کې د سیاسي ځواک بلا منازع وارث وګڼي.

— په داسې شرایطو کې چې ټولې تنظیمي ډلې د جهاد د لسیزې په بهیر کې، له بهرنیو لاسوهونکو هېوادو څخه اغېزمنې شوي، د دودیزې جرګې له لارې د سولې د ټینګښت په برخه کې، په خپله افغانستان ته د نوښت ورکړه.

— په افغاني ټولنه کې ((چوپ اکثریت)) ته د سیاسي او حقوقي ملاتړ ورکړه، هغه اکثریت چې غږ یې یوازې د جګړې له ډګر څخه د باندې اورېدل کېږي. د (بې پرې کسانو) د رول ټاکنه او د نندارې له حالت څخه د هغورا ایستل.

د ناپېیلو اشخاصو، سوله غوښتونکو جهادي قوماندانو، بوروکراتانو، د معارف او پوهنتون استادانو او د منځلارو تنظیمونو د یو نوي ایتلاف د جوړېدو لپاره د لارې لټون، د سولې د ځواکونو د ایتلاف چې د پراخه تفاهم پر بنسټ منځته راغلی، باید ډاډه شي، چې جګړه مار ځواکونه به په راتلونکي سیاسي ژوندانه کې تجرید او څنډې ته کړي.

— د سیاسي تفاهم او سولې، لکه ټاکنې، رفرنډم او نورو ټینګښت لپاره، د بل هر ډول پروسیجر په اندول د لویې جرګې د جوړېدو اسانتیا، په داسې شرایطو کې چې د لویې جرګې د یادوړ جوړوونکي عناصر تر افغانستانه بهر ژوند کوي.

په کرکېچنو شرایطو (لکه د جګړې د اتلسو کلونو پر مهال) کې د لویې جرګې د جوړېدو ترکیب، د نویو غړیو غوښتنه کوي. په دې

مانا چې نوي عناصر لکه د جهاد مشران، د جهاد قوماندانان، مخکښ اشخاص يا د ملي مقاومت د ځواک څرگندوی اشخاص بايد د لويې جرگې په ترکيب کې شامل شي. سربېره پر دې که بيا هم لويه جرگه تر ملي پولو د باندې جوړه شوه، له نويو دندو، لکه د سولې د نوبت تر لاسه کول او لارښود کدر له ټاکنې سره به مخامخ وي.

لويې جرگې د افغانستان د تاريخ د ټاکلو شرايطو زېږنده دي او په طبيعي ډول د هغو شرايطو له امله، چې دا جرگې په کې جوړې شوي دي، د څومره والي او څرنگوالي له پلوه يوه له بلې سره توپير لري.

د جگړې د وخت لويې جرگې او د سولې د وخت لويې جرگې يو څه توپيرونه لري. د سولې د وخت لويې جرگې له اوسنيو ستونزو، چې افغاني ټولنه ورسره لاس او گربوان ده مخامخ نه وي. کله که د کړکېچ او جگړې د وخت لويه جرگه وغواړي، له گډوډيو او بغاوتونو سره مقابله وکړي، بايد فردي مشخصات او له ورځنيو مسايلو سره د مقابلي لپاره سم امکانات ولري.

د گډوډۍ او ملي مشرتابه د نشتوالي په شرايطو کې، د لويې جرگې د جوړېدو غوره دليل، يو داسې حکومت ته د مشروعيت او تمثيلي ځانگړتياوو ورکول دي، چې د سولې او سياسي ثبات د ټينگښت دنده پر غاړه ولري.

ددې حکومت مشروع صبغه به، ټولې هغه ډلې چې په سپين سترگۍ سره د سياسي واک لپاره، د افغانستان د خلکو او ملت د

نماینده‌گی ادعا کوي، بېوسلې کړي او نړیواله ټولنه په ځانگړي ډول د ملگرو ملتو سازمان به، د لویې جرگې د باور وړ اجرائیې ځواک د پېژندنې له واقعیت سره مخامخ کړي.

مهمه پوښتنه داده، چې د جگړې او سیاسي گډوډۍ په شرایطو کې به څوک د لویې جرگې د جوړېدو واکمنه سرچینه وي؟ که د افغانستان د نوي دولت له موسسې جرگې او نورو لویو جرگو څخه، چې د بهرني يرغل پر وړاندې یې د ملي مقاومت لارښوونه کوله، په استثنایي توگه تېر شو، نورې لویې جرگې د افغانستان د واکمنو له خوا په هېواد کې د سولې او سیاسي ثبات په حالاتو کې جوړې شوي دي. په داسې حال کې چې هېڅ یوه جنگیالی ډله او د کابل اداره، د حقوقي دلایلو په وړاندې کولو سره نه شي کولای د مشروعیت مدعی شي. موږ باید د افغانستان د معاصر تاریخ په رڼا کې ماضي ته مراجعه وکړو دا سرچینه چې د لویې جرگې په شان یوه تاریخي پدیده او د یو ډول مشروعیت څرگندویه ده. د پخواني مشروعیت ځینې ممثل سیاسي شخصیتونه، له هغې جملې نه یو هم پخوانی پاچا دی، د لویې جرگې په جوړېدو کې د پخواني پاچا، د واک د غوراوي لپاره کولای شو گڼ شمېر دلایل وړاندې کړو، له هغې جملې نه:

— پاچا د لویې جرگې د جوړېدو په برخه کې د زده کړو (کسبي) حقوق لرونکی دی، نوموړي د خپل سلطنت پر وخت لږ تر لږه درې لویې جرگې (۱۹۴۱، ۱۹۵۵، ۱۹۶۴) جوړې کړي دي.

— که د ۱۹۷۳م کال کودتا، چې د سلطنت د ړنگېدو سبب شوه، د نوي مشروعیت پیل وگڼو، د سلطنت پخوانی مشروعیت یې د جمهوریت د مشروعیت تر شعار لاندې راوست، اوس د جمهوریت د مشروعیت د ممثل واکمن د نشتوالي له کبله، پاچا د یو اغېزمن عنصر په توگه یو ځل بیا مشروعیت پیدا کوي.

د اروپا په تاریخ کې تر ټولنیزو او سیاسي کرکېچونو وروسته د پخواني مشروعیت د بیا اعادې لپاره کولای شو، لږ تر لږه دوه بېلگې وړاندې کړو:

— په فرانسه کې د لوی انقلاب (۱۷۸۹م) تر پېښېدو وروسته، چې سیاسي او ټولنیز کرکېچ یې منځته راوړ، اتلسم لویي د سلطنت مشروعیت د اعادې په ارمان او د انقلاب د تگلارو د ساتنې په هیله، د چارو واکې په لاس کې واخیستې (- Rest auration ریستوراسیون).

— په اسپانیا کې د فرانکو په مشرۍ د ملي متحدې جبهې او جمهوري حکومت تر منځ تر خونړیو جگړو وروسته، چې د (۲۰۰۰۰۰) کسانو د وژنې سبب شوې، جمهوري حکومت سیاسي واک واخیست، د وراثت قانون پر ۱۹۷۴ کال، د سلطنت د مشروعیت اعاده تایید کړه، فرانکو پر ۱۹۷۵ کال لومړی جان کارلوس خپل ځای ناستی وټاکه.

خو په افغانستان کې پاچا یوازې په اوسنیو اضطراري شرایطو کې د مشروعیت وړ او د لویې جرگې د جوړېدو واکمنه مرجع ده. د راتلونکې سولې په شرایطو کې، له ډیموکراتیکو لارو چارو څخه

د نوي مشروعيت په توکېدو سره به، د پخواني مشروعيت د پديدې عمر پایته ورسېږي، یو دا وي چې خلک د ازادو ټاکنو له لارې پخوانی مشروعیت ومني. په هر حال! په افغانستان کې به هېڅکله د سلطنت د اعادي لپاره ملي او نړيوال شرایط مساعد نه وي.

په پایله کې په کرکېچونو شرایطو کې پر لېبرالي ډيموکراسۍ (لکه ټاکنو) ډډه لگول، چې زموږ ټولنه د هغې په گټه بلده نه ده او پرله پسې جگړې، په سیاست کې تورې ته لاس اچول پريو واکمن قانون بدل کړي، امکان نه لري. د جگړې د ۱۸ کلونو تجربې وښودله، چې د مقاومت د ځواکونو ترمنځ د یو تفاهم پر بنسټ د یو سیاسي ایتلاف جوړېدل په همغه اندازه مشکل دي، لکه پر ۱۹۹۲ کال د مقاومت د ځواکونو او د کابل د ایتلافي ادارې ترمنځ روغه جوړه.

د هر حکومت د اغېزمنتوب او اتوریتې د تامین لپاره، چې غواړي په هېواد کې له سیاسي ثبات او په بهر کې له نړيوال باور څخه برخمن شي، باید مشروع صیغه، حقوقي او اخلاقي ځواک ولري. ددې ځواک د ورکړې مرجع لویه جرگه ده. د سولې نوبت باید لویې جرگې ته وسپارل شي. باید پرې نه ږدو، چې د افغاني قبيله یي ولسواکۍ او د افغانستان د معاصر دولت د توکېدو اصیله موسسه، د ځینو داسې خلکو د ولولو پر ناروغۍ اخته شي، چې د افغانستان د ټولنیز او سیاسي ژوند جوړښت او چوکاټ ته په لنډ فکري، کیني او خیرنو سترگو گوري.

که نن لویه جرگه د مشروعیت د اعادې، د سولې او سیاسي ثبات و سیله نه شي، د یوې تاریخي پدیدې په توگه به خپل ارزښت له لاسه ورکړي او هغه وخت به افغاني ټولنه د خپلو ستونزو د حل لپاره، له یوې نه جبرانېدونکې سازماني تشې سره مخامخ شي.

دوه- د دولت د حقوقي ستونزو په تثبیت کې د لویې جرگې رول: د افغانستان په لرغوني تاریخ کې، د مرکې او جرگې دود ژورې رېښې لري. د لاسته راغلو اسنادو له مخې د مسیح تر زېږېدو نږدې درې زره کاله دمخه، لومړنۍ جرگه په بلخ کې جوړه شوه او ((یما)) یې د پاچاهۍ لپاره غوره کړې.

تر میلاد دمخه پر ۳۲۷ کال د هرات، بلخ، کندوز او فاریاب په ښارونو کې د سکندر مقدوني یرغلګرو لښکرو پر ضد د مقاومت لپاره ولسي جرگې جوړې شوې.

په ۱۳ میلادي پېړۍ کې د جلال الدین تر مشرۍ لاندې د بامیانو، غزني او پروان، سیمه ییز مشران، د چنگېزد یرغل پر وړاندې جرگې ته سره کېناستل، خو د بهرني یرغل پر وړاندې د افغانستان د خلکو پاڅون تل د جرگې د پرېکړې پایله (نتیجه) نه وي. ددې پاڅونونو زیات شمېر د خلکو د ناڅاپي او په خپل سر عکس العمل له مخې منځته راغلي دي. لکه په ۱۲مه پېړۍ کې چې روښانیانو د مغلو د واکمنۍ پر ضد پاڅون وکړ، دې پاڅونونو ته د ایمل خان او خوشال خان په مشرۍ پښتنو قبایلو تر ۱۷مې پېړۍ دوام ورکړ.

د ۱۷مې پېړۍ په پای کې د محمد زمان خان او ذوالفقار خان تر لارښوونې لاندې د هرات خلکو د صفوي واکمنۍ پر وړاندې جگړې ته راودانگل.

بلاخره د ۲۰مې پېړۍ په پای کې د هېواد ټولو خلکو د شوروي اتحاد د يرغل پر وړاندې په زړورتيا سره مقاومت وکړ.

د مغلو پر ضد د روښانيانو، د صفويانو پر وړاندې د هرات د ابداليانو او د شورويانو پر ضد د افغانستان د ټولو خلکو پاڅون، خپلواک او خپل سړی غورځنگ و او د کومې مهمې جرگې له مخې، چې په تاريخ کې دې ثبت وي، نه دی تر سره شوی.

تر ۱۸مې پېړۍ دمخه جرگو په عام ډول د بهرني يرغل پر وړاندې د تيت و پرکو سيمه ييزو مقاومتونو د لارښوونې دنده پر غاړه لرله او ډېرې سراسري او ملي صبغې يې نه لرلې؛ د لويې جرگې دا وروستۍ بڼه يې خپله کړې نه وه.

لويه جرگه د يوې ممثلي جرگې، ملي جرگې او د افغانستان د معاصر دولت د جوړونکې جرگې په توگه، پر ۱۷۴۷م کال د کندهار ښار په منځ کې جوړه شوه. دې لويې جرگې دنده لرله، چې له يوه پلوه د ايران د صفوي دولت پر وړاندې، د افغانستان د خپلواکۍ اعلان وکړي او له بله پلوه د هېواد لپاره مشر وټاکي.

که چېرې د ۱۹۴۷ کال (د کندهار شير سرخ لويه جرگه) په هېواد کې د تمثيلونکو لويو جرگو پيل وگڼو، د ۲۵۰ کلونو په اوږدو کې پر ملي مسايلو، د خبرو اترو لپاره لږ تر لږه دولس لويې جرگې جوړې شوي دي. په دې شمېر کې د کمونيستي نظام لويې جرگې،

چې تشریفاتې بڼه یې لرله او د وخت د حکومتونو د پالیسیو د
تایید لپاره مخکې تر مخې دنده ورسپارل شوې وه، شاملې نه دي.
له پورتنیو خبرو څخه څرگندېږي، چې افغانستان په منځني ډول
په هرو نږدې ۲۰ کلونو کې یوه لویه جرگې لرلې ده. لویې جرگې په
هېواد کې د دودیزو (تعاملې) حقوقو زېږندې دي او د قبیلې یې
دیموکراسۍ د نظام په سیوري کې، د افغان ملت د ارادې، سیاسي
او حقوقي څرگندوی بلل کېږي.

کولای شو لویې جرگې د هغو د دندو له مخې پر دوو ډولونو
ووېشو:

لومړۍ - هغه لویې جرگې چې د مرکزي حکومت د نشتوالي په
شرایطو کې، د بهرني يرغل پر وړاندې، د ملي مقاومت د
لارښوونې لپاره جوړې شوي دي.

دویم - هغه لویې جرگې چې د مرکزي حکومت په شتوالي کې،
د ملي مسایلو په باب، د خبرو اترو لپاره جوړې شوي دي.

لومړۍ - ځینې لویې جرگې هغه وخت، چې هېواد د بهرني يرغل
له خطر سره مخامخ او مرکزي حکومت موجود نه و او یا تر بهرني
واک لاندې و، د ملي مقاومت د لارښوونې لپاره جوړې شوي دي. دا
لویې جرگې دا دي:

۱۷۴۷ - د شیر سرخ مزار لویه جرگه: په دې جرگه کې له مغلي
او صفوي واکمنۍ څخه، د افغانستان خپلواکۍ اعلان شوه.

۱۸۴۱- د کابل لوییه جرگه: چې د افغان او انگلیس د لومړۍ جگړې لارښوونه یې وکړه.

۱۸۷۸- د غزني لوییه جرگه: چې د افغان او انگلیس د دویمې جگړې په بهیر کې یې، د ملي مقاومت لارښوونه وکړه.

۱۹۸۰- د پېښور لوییه جرگه: چې له یو واحد مرکز څخه یې، د شوروي پر ضد، د افغانستان د خلکو د جهاد د سوق او ادارې نیت لاره، خو د بهرنیانو د لاسوهنې له امله په دې کار کې بریالی نه شوه.

نوموړې جرگې د ملي حاکمیت او سراسري حکومت د نشتوالي په شرایطو کې جوړې شوي دي. دې لویو جرگو د ملي مقاومت د تیت و پرکو ځواکونو په یووالي، پیوستون او د ملي تفاهم د لارو چارو په برابرولو کې ډېره مرسته وکړه.

پورتني لویې جرگې پر داسې وخت جوړې شوي، چې په هېواد کې مرکزي حکومت موجود نه و او دین د افغانستان د گڼ قومیزه ټولني د وصلوونکي توکي په توگه، د جهاد لپاره وکارېده او د ملي روحيې د ځواکمنۍ، سولې او سیاسي ثبات لپاره یې لاره اواره کړه.

دې سره سره دې لویو جرگو د یو واحد ملت په چوکاټ کې، د بېلابېلو قومونو په یو ځای کولو سره، د افغان ملت جوړونې تاریخي لاملونه برابر او د ملي دولت د جوړېدو لپاره یې لاره اواره کړه.

دويم- لږ تر لږه اته لويې جرگې په داسې شرايطو کې جوړې شوي، چې هېواد کې مرکزي حکومت موجود و. پر دې وخت لويې جرگو د واکمنې ډلې او خلکو ترمنځ د اړيکو تامينونکي رول ترسره کړی او واکمنې ډلې ته يې د ټولنيز ځواک په ورکړې سره، د هغو پر بکړې تضمين کړي دي.

نوموړې لويې جرگې په خپل وار سره د دندو له مخې په دوه ډوله دي:

يو هغه لويې جرگې، چې د افغانستان د بهرني سياست د اصولو د ټاکنې او بل د موسساتو لويې جرگې، چې د هېواد اساسي قوانين يې وضع کړي دي.

الف- درې لويې جرگې، چې د افغانستان د بهرني سياست د کړنو د تثبيت دنده يې لرله، په لاندې ډول دي:

۱۹۱۲م کال د کابل لويه جرگه (د حبيب الله سلطنت) او ۱۹۴۱م کال د کابل لويه جرگه (د محمد ظاهر شاه سلطنت). دا دوه لويې جرگې د لومړۍ او دويمې نړيوالې جگړې په اړه، د افغانستان د دريغ د ټاکنې لپاره جوړې شوي دي.

دريمه لويه جرگه په کابل کې پر ۱۹۵۵م کال (د ظاهر شاه وخت) جوړه شوه، په اجندا کې يې د پښتونستان مساله، د افغانستان د دفاعي بنسټ پياوړتيا او د ((سنتو)) د پکت په باب، د دولت د دريغ څرگندول، شامل وو.

نوموړې درې جرگې، چې موږ يې نومونه واخيستل، د بهرنيو مساييلو په باب، د افغانستان د دولتي واکمنۍ د واک د حق د حقوقي ستونو د ټينګښت او تثبيت تمثيلوونکې دي.

له هغولارښوونو څخه چې دې لويو جرگو، د افغانستان د بهرني سياست په باب، د وخت حکومتونو ته کړي، داسې څرګند پري، چې لويې جرگې د هېواد د بهرني سياست د ټاکنې، ترټولو لوړې مرجعې دي.

سربېره پر دې لويې جرگې د افغانستان د ناپېيلي سياست د ټاکنې لوړ مقام او هم نوبتګرې ګڼل کېږي. د افغانستان د ټولو حکومتونو له خوا، چې له خپلواکۍ څخه د شوروي تر يرغل پورې (۲۰) کاله يې د چارو واکې په لاس کې اخيستي، د لويې جرگې له خوا، په دوديز ډول، د ټاکل شوې ناپېيلي تګلارې، درناوی کېده.

ب- د موسسانو لويې جرگې، چې د اساسي قوانينو د تدوين او بدلون (تعديل) لپاره جوړې شوي دي، په لاندې ډول دي:

— ۱۹۲۸م کال د پغمان لويه جرگه (د اعليحضرت امان الله خان وخت).

— ۱۹۳۱م کال د کابل لويه جرگه (د نادرشاه وخت).

— ۱۹۲۴م کال د کابل لويه جرگه (د محمد ظاهرشاه وخت).

— ۱۹۷۸م کال لويه جرگه (د سردار محمد داود خان وخت).

هغه قوانين چې د پورتنيو لويو جرگو په وسيله تصويب شول، د

افغانستان د دولت حقوقي بنسټونه يې ټينګ کړل.

د ۱۹۲۳م کال جرگه پر داسې وخت جوړه شوه، چې د افغانستان د

خپلواکۍ تر ګټلو يوازې څلور کاله تېرېدل او شاه امان الله د

مشروطه غوښتونکو د کړی، چې د محمود طرزي له خوا يې لارښوونه کېدله، د اصلاح غوښتونکو تلقیناتو تر سخت اغېز لاندې و.

خپلواک افغانستان باید د ملي ژوند د اصولي تنظیم او هم په نړیواله کچه د پېژندنې لپاره په خپلو پولو (حاکمیت) کې د حقوقو دولت ETAT DE DROIT ستنې ټینګې کړې وای. دا کار د ۱۹۲۳م کال د اساسي نظامنامې په واسطه ترسره شو. دې نظامنامې د لومړي ځل لپاره، په هېواد کې د پارلماني نظام د بنسټ ډبره کېښوده. د اساسي نظامنامې په واسطه، د دولت د شورا په نوم د جرګې (مجلس) وړاندوینه وشوه، چې په هغې کې د حکومت او خلکو استازي راټول شوي وو. شورا غالباً د مشورې واک درلود، خو کله کله يې د نظامنامو په اوډنې (تدوین) هم لاس پورې کاوه، د دولت شورا په واسطه نږدې دولس نظامنامې وضع شوې.

که څه هم د دولت شورا د یو مډرن (عصري) پارلمان په شان حکومت ته د باور رایې د ورکړې او د اجرائیوي ځواک د کنټرول، دود واکونه نه لرل، خو له کومه ځایه چې دا د ملي ژوند د تنظیم لپاره، د لومړنیو مډرنو نظامنامو اصلي مرجع ګڼل کېږي، کولای شو هغه د پارلماني او شاهي نظام د بنسټ لومړۍ ډبره وبولو.

حکومت له هغو وزیرانو څخه جوړ شوی و، چې نېغ په نېغه د پاچاه له خوا ټاکل کېدل او پاچا ته يې مسوولیت درلود، نه د دولت شورا ته، چې په خپله د اجرائیې او مقننه ځواک ترکیب و.

د شاه امان الله د وخت اساسي نظامنامې په حقيقت کې په يوه ناوړه ټولنيز چاپيريال کې د مشروطيت، ديموکراسۍ او د قانون حکومت، د ځوانو پلويانو د ټينگو تگلارو بنکارندوی بلل کېږي، چې په ملي کچه يې د بنسټيزو سمونونو رامنځته کول، د يو ځواکمن او اغېزمن مرکزي دولت د جوړېدو غوښتنه کوله. هغه ارتجاعي بدلونونه، چې ۱۹۲۳م کال د اساسي نظامنامې په متن کې د ۱۹۲۸م کال د پغمان د لويې جرگې له خوا رامنځته شول، په څرگند ډول په ډاگه کړه، چې د اساسي نظامنامې روح يې، د خلکو له روحيې سره سمون نه درلود.

پر ۱۹۲۹م کال د سقاو زوی حبيب الله اړو دوړ، دا ټکی نور هم زيات کړ، چې د مشروطيت او د قانون حکومت اصول لا دومره ټينگ شوي نه وو، چې د دولتي نظام د ستونو د گډوډۍ او رنګېدنې مخه ونيسي.

د ۱۹۳۱م کال (د نادر شاه وخت) لويې جرگې، نوی اساسي قانون رامنځته کړ، دا اساسي قانون د شاه امان الله د وخت د اساسي نظامنامو په پرتله پرمختللی و او د ټولو هغو موسسو جوړښت، چې په نوي دولت کې يې بايد يو اساسي قانون يادونه وکړي او د واک پولې يې وټاکي، په دې قانون کې يې وړاندوينه شوې وه، د دې اساسي قانون په رامنځته کېدو سره په حقيقت کې افغانستان د امانې پېر له ټاکلي سلطنت څخه، مشروطه سلطنت ته ولېږدېده. له دې اساسي قانون سره سم د درې گوني دولتي ځواک ترمنځ پولې وټاکل شوې. د قانون جوړولو جرگه (مجلس) له حکومت څخه

بېله او د دوو خونو لرونکې شوه. پارلمان د قانون جوړولو دنده پر غاړه واخيسته او کولای یې شول په ځینو برخو کې د حکومت څارنه وکړي. پارلمان حق لاره هغه نړیوال تړونونه، چې د حکومت له خوا لاسلیک شوي وو، تصویب او یار د کړي.

حکومت د شاه له خوا ټاکل کېده او باید له پارلمان څخه یې د باور رایې اخیستلای. حکومت د کورني او بهرني سیاست لارښوونه کوله او له بهرنیو هېوادو سره یې تړون لاسلیک کولای شو.

شاه د لوړ حاکم په توګه د دولتي جوړښت په سر کې په یو ډول د عامه موسساتو د کړنو څارنه کوله. سکه د شاه په نوم جوړېدلې او خطبه د شاه په نوم لوستل کېده. ده د لویې جرګې او پارلمان د پرانیستو واک درلود او عادي قوانین یې توشیح کول. د ۱۹۳۱م کال په اساسي قانون کې یو څپرکی د خلکو حقوقو او دندو ته ځانګړی شوی و.

د ۱۹۲۴م کال (د ظاهر شاه د سلطنت وخت) لویې جرګې بل اساسي قانون تصویب کړ. دا اساسي قانون د منځپانګې (محتوا) له مخې بډای او د قانون جوړولو د جوړښت له پلوه تر ټولو دقیق او اساسي قانون دی، چې افغانستان ورڅخه تر خپلې خپلواکۍ وروسته برخمن شوی دی.

د دغه اساسي قانون له حکمونو سره سم، په دقیقه او څرګنده توګه، له حکومت څخه د سلطنت په تفکیک سره په انګلو-ساکسون ډول د پارلماني نظام وړاندوینه وشوه.

پارلمان له دوو خونو سره پاتې شو. د پارلمان د قانون جوړولو ساحې زیاتې څرگندې شوې او د پارلمان له خوا د حکومت د څارنې چارې ډېرې مشخصې شوې. پارلمان په داسې حال کې، چې حکومت ته یې د باور رایه ورکوله، له حکومت څخه د باور د بېرته اخیستو واک پیدا کړ. پارلمان کولای شول په ځینو برخو کې له حکومت څخه پوښتنې وکړي.

د حکومت او سلطنت توپیر وشو او له سلطنتي کورنۍ څخه په حکومت کې د گډون حق واخیستل شو. د لومړي ځل لپاره د اساسي قانون په واسطه د سلطنتي کورنۍ غړي تعریف (وپیژندل) شول.

صدراعظم د شاه له خوا ټاکل کېده. نوموړي د کابینې وزیران ټاکل او وروسته یې له پارلمان څخه د باور رایې غوښتنه کوله. صدراعظم په حقیقت کې د سلطنت او نورو عامه اورگانونو ترمنځ د وصل کړۍ گڼل کېدله. نوموړي د وزیرانو جرگې ریاست پر غاړه درلود.

شاه له هغو اجرایی واکونو څخه، چې په پخواني اساسي قانون کې یې ورڅخه گټه اخیستله، بې برخې شو. سلطنت زیاتره تشریفاتې بڼه غوره کړه. د شاه واک هغه څه ته را لاند شو، چې معمولاً په پارلماني نظامونو کې د دولت په ریاست پورې اړه نیسي. (د قوانینو توشیح، د اضطراري حالت اعلان، د لویې جرگې او پارلمان پرانیستل او نور...).

په دې اساسي قانون کې د لوړې قضايي مرجع په توگه، د سترې محکمې جوړېدل منځته راغلل. قاضي القضاة د شاه له خوا ټاکل کېده. د دې اساسي قانون بل نوبت، د اساسي قانون په متن کې د لويې جرگې د جوړېدو داخول و، د لويې جرگې جوړېدو، د ولايتونو او جرگو د رئيسانو، د شورا د غړو او د شاه له خوا د انتصابي اشخاصو په گډون جوړ شو.

لويه جرگه، خپل منل شوي قانوني جوړېدو سره سم هېڅکله جوړه نه شوه. د ۱۹۲۴م کال اساسي قانون د يوې پوځي کودتا په څرگندېدو سره لغوه شو. افغانستان په خپل تاريخ کې د لومړي ځل لپاره د جمهوري نظام تر سيوري لاندې راغی. د دې نظام ارکان د هغه اساسي قانون په واسطه تنظيم شول، چې د ۱۹۷۸م کال د لويې جرگې له خوا تصويب شوی و.

د لومړي ځل لپاره د پارلمان د دوو خونو دوديز سيستم پريو اتاقه سيستم واوښت. دا لومړی ځل و، چې په دولتي جوړېدو کې د صدارت مقام له منځه لاړ او د دولت د رياست او د حکومت د رياست د نډې سره يوځای شوې.

جمهور رئيس د لويې جرگې له خوا ټاکل کېده، نوموړي د ملي انقلاب د گوند د مشر په توگه د دولت، حکومت او ملي شورا د لارښوونې واگې په لاس کې لرلې. د واکمنو طرحه دا ډول وه، چې د ټاکنو په صورت کې بايد د ملي انقلاب گوند د يوازيني رسمي او پېژندل شوي گوند په توگه، د يو اتاقه پارلمان زياتې څوکۍ

ونيسي او هغه حكومت ته د باور رايې ورکړي، چې ستره برخه يې په خپله له همدې رسمي گوند څخه جوړه شوې وي. د ۱۹۷۸م کال اساسي قانون په حقيقت کې د جمهوريت لارښود يانې سردار محمد داود ته د ټول دولتي واک د راټوکېدو تمثيل وونکی و. سردار محمد داود په خپل لاس د ټول واک د اخيستلو له لارې د کمونستانو پر وړاندې، چې د مېرپيانو په شان يې د دولت په اورگانونو کې لارې کړې وې، خپل ځان جگړې ته تياراوه.

لکه څنگه چې يادونه وشوه، لويو جرگو د وروستيو ۲۵۰ کلونو په اوږدو کې د دولت د حقوقي ارکانو په تنظيم کې له ډېرو لومړنيو اساسي قوانينو څخه نيولې بيا د بشپړو اساسي قوانينو تر تدوين پورې او په ځينو برخو کې د دې قوانينو د وضع کولو له لارې ستر رول لوبولی دی.

د شاه امان الله له اساسي نظامنامې پرته، نورو ټولو اساسي قوانينو د عبارت په بدلون سره واکمني په ملت پورې تړلې گڼلې. د ۱۹۶۴م او ۱۹۷۸م کلونو اساسي قوانينو په خپلو متنونو کې لويې جرگې د ملي او دولتي واکمنۍ تر ټولو لوړې ممثلي گڼلې دي. ټولو اساسي قوانينو د دولت د سياسي نظام بڼه يا شاهي او يا جمهوري ټاکلې ده او ځينو يې د واک د لېږد لاره تشبیت کړې ده. گډو اساسي قوانينو د مرکز او ولايتونو ترمنځ د واک په وېش کې مرکزي سيستم غوره بللی دی.

په افغانستان کې د دوه نیمو پېړیو په بهیر کې د لویو جرگو تر جوړښت وروسته، لومړۍ ملي دولت راوتو کېده او وروسته دې دولت پورې تړلي رژیمونه له ټاکلي (محدود) سلطنت څخه مشروطه او پارلماني او په پای کې د جمهوریت نظامونو ته پورته شول.

دې پورته لویو جرگو د تاریخ په اوږدو کې د برحالیو حکومتونو د واک په شرایطو کې، د سولې او جگړې، کورني او بهرني سیاست په برخو کې د واکمنو پرېکړو ته مشروعیت ورکړی دی.

پر کوم وخت، چې په هېواد کې مرکزي حکومت موجود و، د افغاني ټولني د حقوقي نظام په طرح کې د لویې جرگې رول د هغه باور په معیار پورې تړلی و، چې د واکمنو ډلو له خوا د لویو جرگو پرېکړو ته ورکړ شوی دی. دا باورد وخت او ځای او د واکمنو سیاسي مزاج تر اغېزو لاندې یو شان نه و، خو په هر حال! واکمنو ډلو له دې کبله، چې خپلو پرېکړو ته اجرائي بڼه ورکړي، ناچار وو، په پراخه معیار د لویو جرگو پرېکړو ته، چې په هغو کې د خلکو رایې او زیات نظرونه منعکس شوي وو، درناوی وکړي. له دې پرته واکمن د دولت د هیلو او غوښتنو په برخه کې، د خلکو له خوا له ستونزو سره مخامخېدل او د لویې جرگې له جوړېدو څخه، د مقاماتو لرلي هیله نه پوره کېدله.

سره له دې چې لویو جرگو په هېواد کې د حقوقو د دولت په جوړېدو کې بنسټیز رول لرلی دی، خو کله داسې هم پېښ شوي، چې د واکمنو ډلو اجرات، د لویې جرگو له خوا د تصویب شوي

اساسي قانون د څرگندو کړنښو او يا د لويو جرگو د لارښوونو خلاف وي. په ځانگړي ډول د اساسي قوانينو هغه برخې، چې د خلکو حقوقو او ازاديو تنظيم ته ځانگړې شوې وې، يوازې د تيورۍ او روښنفکرۍ د هيلې تربريده پاتې شوې او د اساسي قانون له متن څخه يې د ټولني عملي ژوندانه ته لاره پيدانه کړه.

سربېره پر دې د لويو جرگو له خوا تصويب شوي اساسي قوانين، د واک د سوله ييزې او قانوني لېږدونې په برخه کې، پر ۱۹۲۹م کال (د سقاو د اړدوړ)، پر ۱۹۷۳م کال (د سردار داود کودتا) او پر ۱۹۷۸م کال (د کمونيستي کودتا) په واسطه ناکام شول.

خو دې سره سره په افغاني ټولنه کې د ملي مسالو د حل لپاره، د يو عمومي او سراسري ارمان په توگه، د لويې جرگې د جوړولو دود اوس هم خپله ځواکمني لري. کمونيست رژيم، د ملي هويت له دښمنۍ سره سره دوه ځله پر ۱۹۸۵م او ۱۹۸۷م کال په مسخه شوي ډول لويې جرگې جوړې کړې او اوس ترشلکلنې جگړې وروسته اسلامي ډلې، چې له ملي دودونو سره پر جگړو اخته وې، د هېواد د اوسني کرکېچ د حل، د حقوقو د دولت او د قانون د واکمنۍ د ټينگښت لپاره تر هر چا زيات د لويې جرگې د جوړېدو خبرې کوي. هـ- سيمه پالنه او ملتپالنه:

په ۱۹مه پېړۍ کې د فرانسه يي مورخ او ټولنپوه ((ارنست رنان)) په اند، په يوه بشري ټولنه کې د يو ملت زېږېدنه د هغه ((د واحد ټولنيز وجدان)) او ((گډ ملي روح)) له يو ځای کېدو څخه رامنځته کېږي. دا گډ روح، چې کله په يوه واحد ټولنيز تن کې راټول شي، د

تاریخ په لوړو ژورو کې د خپلې شتمنۍ لپاره، د ملت د دفاع د هڅو سرچینه ګرځي او د ملت د ژوند دوام له تېر څخه نن او له اوسمهاله راتلونکي ته تضمینوي.

د افغانستان د تاریخ لوستنه دا پوره په ډاګه کوي، چې نه بهرني لامل (پردی يرغل) او نه کورنیو عواملو (د ژبې، قوم او مذهب بېلوالي) د افغان ملت واحد تن ټوټې کړی دی.

افغانستان ته له شوروي يرغل څخه را پیدا شوي جګړه او کړکېچ په هېواد کې د بنسټيزو سياسي اختلافونو د څرګندېدو سبب شول. ددې اختلافونو په لړ کې له يو ډول انترناسیونالیزم نه د دفاع لپاره، د جګړه مارو ډلو ترمنځ، پټ او ښکاره رقابتونه موجود وو، ددې جنجال په یوه خوا کې مارکسسټ انترناسیونالیزم، چې د هېواد پالنې او ملتپالنې له ((بند)) څخه یې د ازادو انسانانو دیوې نړۍ د جوړېدو ادعا کوله، ولاړو او بل پلوی یې اسلامي انترناسیونالیزم ولاړو، چې د وطن د مینې له وسوسې څخه د باندې یې له اسلامي امت نه د فاضلې مدینې د جوړولو ادعا کوله.

دې انترناسیونالیزم که مادي سرچینه لرله او که روحاني، په افغانستان کې د زیاتو سياسي ډلو پام، بهرنیو هېوادونو ته واړاوه، نه د واکمنۍ د چلوونکي په توګه افغان ملت ته.

بهرنیو هېوادو ته د جنګي ډلو د لېوالتیا لامل څرګند دی: له یرغلګرو سره د تودې جګړې او خپل منځي جګړو په شرایطو کې، کېدی شي له بهر څخه د جګړې د خړوبېدو پوره سرچینې ترلاسه شي، نه له داخل څخه. ملت ته د واک د همېشني ځواک په توګه

یوازې د سولې او روغې او د هغو دیموکراتیکو معیارونو په شرایطو کې، د ټاکنو له لارې پاملرنه کېدی شي.

د سیاسي ډلو بهرني لېوالتیا په داسې حال کې، چې افغان ملت یې د خپلې ارادې د څرگندولو، له سیاسي وسایلو څخه ناڅه بې برخې کړ او د ټولنیز پیوستون مزی یې یو څه سست کړل، بهرنیو هېوادو ته یې په افغانستان کې د اوضاع د څارنې او لاسوهنې پوره وسایل په واک کې ورکړل؛ افغانستان د پردیو او دښمنو هېوادونو د متضادو گټو د تکرر پر سیمه بدل شو. په داسې حال کې، چې کمونیست انترناسیونالیزم وروسته ماتې وخوړه، اسلامي انترناسیونالیزم هم له خپلې مذهبي او انقلابي ولولې نه په ملامت څېرې په زیات ونه رسېد: د سیمې اسلامي هېوادو د افغانستان خاوره د خپلو حسابونو د پاکولو لپاره ښه مناسبه وسیله وگڼله او په ډېرې چټکۍ سره ((د انترناسیونالیستو تنظیمونو)) په واسطه، د خپلو ((ملي گټو)) ((د دفاع لپاره)) په افغانستان کې یو د بل پر ضد اخته شول.

دا خبره هم باید له پامه ونه غورځول شي، لکه څنګه چې تنظیمونو د عوه لرله، هغومره انترناسیونالیست نه وو. د هغو زیاتره د قوم او قبیلې په منځ کې جوړ شوي وو، نه د ملي او نړیوال محور په چوکاټ کې. له انترناسیونالیزم څخه دفاع، تنظیمونو ته د هغوی د تنظیمي یانې قومي موضوعو د ټینګښت لپاره، د بهرنیو او نړیوالو مرستو د لاسته راوړلو وسیله وه. د وطن نومونه (اصطلاح) په ولسي فرهنگ کې د سیمې او ځای په مانا کارېدلې

ده، له وطن څخه دفاع له سیمې څخه د دفاع مانا ورکوي، له همدې کبله پر افغانستان باندې د شوروي يرغل په بهير کې، په داسې حال کې، چې ملي اردو له ملي اشخاصو څخه تصفيه شوه او څه چې پاتې شول هغه د بنکېلاک په خدمت کې کښېوتل، د هرې سیمې خلکو له هماغه سیمه ييزو وطن څخه دفاع وکړه.

د سیمې په کچه، د سیمه ييزو قوماندانو څرگندېدل، د دفاع د حياتي موضوع د پولو د څرگندونې او ارزونې نښه ده. په افغانستان کې کورني لاملونه په لږ اغېز او بهرني لاملونه په ډېر اغېز، د داسې يو ملي مشر د راتوکېدو پر وړاندې، چې وکړای شي د ټولو په ژبه وگړېږي او د ټولو باور خپل کړي، خنډ وگرځېدل.

په هر حال! سیمه پالنې ته د تنظيمونو له پاملرنې څخه زموږ منظور دادی، دا ټکی څرگند کړو، چې د تنظيمونو له خوا هغو خلکو ته، چې تراوسه لا د يو واحد ملت په بټۍ کې پاڅه شوي نه دي، د اسلامي انترناسيوناليزم د شعارونو ورکول، په هماغه اندازه سرسري او ننداريز ښکاره کېدل، لکه د افغاني کمونستانو (د نړۍ پرولتاريا سره يو موټی شئ) شعار.

خو بيا هم په افغانستان کې سیمه ييز استوگنځي ته لېوالتيا او نږدې کېدنه څه د مبالغې خبره نه ده. خپل اصلي استوگنځي سره مينه او لېوالتيا يوه طبيعي غريزه ده، چې په يوې لويې دايرې يانې ملت پورې د وگړيو پيوستون، له منځه نه وړي. سیمه ييزه لېوالتيا ان د اروپا د زرو ملتو ترمنځ هم په ډاگه کېږي: کله چې د مارسي (په فرانسه کې د ولايت نوم) د فوټبال ټيم د گرونوبل (د فرانسې د

ولایت نوم) پر ټیم بری وموند، ټول ډگر، د مارسي د خلکو د سندرو او ولولو په اثر، په لرزه و، دا خبره له سیمه ییزو عواطفو او ولولو پرته بل کوم تعبیر لرلای شي؟

په افغانستان کې که سیمه ییزه لېوالتیا تر اروپایي هېوادونو څخه لږه نه وي، زیاته هم نه ده. هغه څه چې دا لېوالتیا ډېره څرگندوي، د جگړې شرایط دي. تر جگړې دمخه، سیمې له خلکو سره په ننني ډول جاذبه نه لرله. په باوري توگه د جگړې له پای ته رسېدو سره به د پوهېدنې ښه زمينه برابره کړي، د ملي ارمانونو د عملي کولو لپاره د پیوستون او یووالي په لار کې به د ټولو ولولې یوځای کړي او د سیمې جاذبه به راکمه شي.

څو عوامل دي، چې د افغانستان د خلکو د ټولنیز رغښت په ټینګښت او د ملت تر ښې پورې یې په دې جوړښت کې مرسته کړې: دین، د قومونو ترمنځ د خپلوی اړیکې، گډ دود و دستور او گډ تاریخي ویاړونه له دې جملې عواملو څخه دي. د تاریخ په بهیر کې د افغان ملت له جوړونکو توکو سره باید سلطنتي نظامونه هم زیات شي. د سلطنت موسسه په حقیقت کې د ټولو پورتنیو لاملونو وصلوونکی اولارښوونکی عنصر گڼل کېږي. د شاه واک د الهي واکمنۍ تمثیل گڼل کېده. شاه او کورنۍ یې د بېلابېلو قومونو له غړو سره د خپلوی (مزاوخت) له کبله خپل ځان د قومي یووالي محور گرځاوه. دی د گډو دودونو (له هغې جملې نه د لویو جرگو) ساتونکی و، د بهرني ځواک پر وړاندې د سولې او جگړې عملي نوښت ده په لاس کې و، د خلکو د کینې او سوله ییزې ولولې یې

یوه واحد چینل ته برابرولې او کله یې د هغو ویارونو، چې د ملت په وینولاسته راغلي وو، ساتنه کوله، (د شاه شجاع یانو حساب له دې قاعدې نه مستثنی دی).

په دې کې شک نه شته، چې د افغانستان ځینو واکمنو له ټولنیزې او سیاسي زمينې څخه د استبدادي او ارستوکراتیک واک د راټولېدو لپاره ډېره زیاته گټه واخیسته او د خلکو د روښانولو په لاره او ملت ته د پوهې او شخصیت په ورکړه کې یې سست گامونه پورته کړل، خو دلته زموږ د خبرو موخه د سیاسي ثبات د ټینګښت په برخه کې د شاه د رول څرگندول دي، چې خپله د ټولنیز پیوستون زمينه برابروي.

افغانستان د ملوک الطوائفي نظام لرونکي هېواد په توګه، تر هغه وروسته د ټولنیز او سیاسي ثبات له نشتوالي سره مخامخ شو، د سلطنت موسسه چې له ځمکوالي (فیوډالي) رژیمونو سره سمون خوري. په داسې شرایطو کې یوې خوا ته کړ، چې د جمهوریت په چوکاټ کې لا د ډیموکراسۍ موازینو منلو ته تیار شوی نه و.

خو دې ټکي ته مو باید پام وي، چې که چېرې په راتلونکي افغانستان کې شاه (نه سلطنت) ته سیاسي رول و منو، هغه رول به له گډوډۍ څخه د امن، سولې، ازادۍ، ډیموکراسۍ او ملي واکمنۍ پر لوري د یو پل د جوړولو تر بریده وي.

که له مطلب څخه لرې لاړه شو، په افغانستان کې د ډېرو زیاتو ناخبره او غرضي بهرنیو ژورنالستانو او ډیپلوماتانو د نظر خلاف،

د لرغوني تاريخ لرونکي يو ملت پخوانی جوړښت شته. هغه څه چې د يو ملت په توگه، د خلکو پېژندنه ناممکنوي، په مذهبي او قومي جگړه کې يو بل سره د اخته وسلوالو ډلو شتوالی دی، ځکه نو د افغانستان خلک د هويت د تثبيت لپاره دوه لارې په مخکې لري: — يو د جگړه مارو ډلو تر بېوسلې کولو وروسته مستقيمې، سري، عمومي او ازادې ټاکنې دي، د دې ټاکنو له لارې به مشر او ملي حکومت ټاکل کېږي او خلک به د کينه گرو ډلو له حساب څخه خپل حساب بېلوي. په دې ټاکنو کې به په باوري توگه هغه شخصيتونه او ډلې گټونکي وي، د هغه ملت ارمان، چې بې اتفاقي پرې تپل شوي وه، منعکس کړي.

په دې ترڅ کې به افغاني ناسيوناليزم ((گډ ملي روح))، د بيارا ژوندي کولو او د انترناسيوناليزم له سيستم څخه، د ازاد ملي حکومت د ټينگښت لپاره، د لوی از مېښت له خطر سره مخامخ وي. د وسلې لېږد او د جگړې حالت څخه ټاکنو ته مخه کول، چې زموږ په هېواد کې عامو خلکو ته يوه نا اشنا پدیده ده، عملاً څه نا څه د څو کلونو لپاره ناممکن کړي دي. له نېکه مرغه زموږ ټولنه د ډيموکراتيکو او څرگندو دوديزو بنسټونو له نشتوالي سره، چې په اضطراري شرايطو کې ملي اراده څرگنده کړي، مخامخ نه ده: — لويه جرگه چې تاريخ يې د نوي افغانستان له راتوکېدو سره غوټه شوی، په هېواد کې د ملي واکمنۍ د ستونزې د حل لپاره منطقي ځواب دی.

لويې جرگې د هېواد د تاريخ په اوږدو کې، د قومونو د يو ځای کونکي لوبښي او د يوه واحد ملت په چوکاټ کې د ژوند لپاره د خلکو د ډول ډول ارادو څرگندويې دي. نن ورځ د افغانستان خلک تر بل هر وخته، د لويې جرگې راتولوونکي رول ته اړتيا لري. بايد د افغاني ديموکراسۍ تمثيلوونکې دې اصلي موسسې سره لاس يو شي او هغه د اخواني انترناسيوناليزم له جفا څخه وژغورل شي. افغان ملت د خپل لاسه تللي ځواک، د بيا ترلاسه کولو لپاره، دوديزو ديموکراتيکو پديدو ته چې لويه جرگه له هغې جملې څخه ده، زياته اړتيا لري. دې پديدو ته په پاملرنې سره، دا پديدې هغه ملت ته، چې په سوسيولوژيکه مانا همدا اوس ژوندی دی، په سوله کې د ژوند ځواک او مشروعيت وربښي.

د افغانستان د خلکو هونسياری او ځواکمن ملي احساس، په پای کې، Olivier Roy (فرانسې يي افغانستان پېژندونکی)، په افغانستان کې د ملت د شتوالي په باب، د ترديد له حالت څخه بهر کې د ((ډپلوماتيک لوموند)) مياشتنۍ خپرونې په ۴۷۲ مه گڼه کې د افغانانو د ژوندي ملي احساس شتوالي ته داسې اشاره کوي: ((يو له هغو ټکو څخه، چې په افغانستان کې شخړه له نورو نژادي شخړو څخه، چې په نړۍ کې د کمونيزم تر ړنگېدو وروسته راپيدا شوي، بېلوي، دا دی، چې په افغانستان کې يو گوند هم د قومي ناسيوناليزم مدعي نه دی، د کورنۍ خپلواکۍ غوښتنه نه کوي او د خپلواکۍ او يا بهرنيو هېوادو پورې د خپل ترېست خبرې

نه کوي)). د یوه بهرني له خولې، نو تر دې زیات غوڅ او پراخ بل
اعتراف ته اړتیا نه شته.

و- د سلطنت موسسه: پر مذهب، واکمن قوم او حکموالی
(فیوډالیزم) ډډه لگوي.

یو- مذهب: د افغانستان پخوانیو اساسي قوانینو څرگندوله،
چې شاه باید مسلمان او حنفي مذهبی وي. په افغانستان کې اولی
الامرد اسلامي شریعت د ساتنې او پالنې مسوولیت پر غاړه
درلود. تاج په مذهبي مراسمو سره د شاه پر سر ایښودل کېده. خطبه
د ده په نوم ویل کېدله او سکه د ده په نوم جوړېدلې. شاه ته بیعت
کول، له شرعي پلوه، په یو ډول، د ده واک ته د مشروعیت ورکولو
مانا ورکوله.

دوه- واکمن قوم او د هغه پر جوړښت باندې
واکمن تعاملات: واکمنان (معمولاً شاه) به تل د افغاني ټولني په
جوړښت کې اکثریت او واکمن قوم ته منسوب و او همدې قوم له
شخړې پرته، د واک تمثیل کړی دی، دا واکمن او اکثریت قوم
پښتانه وو، چې د افغانستان د ۱۸مې پېړۍ حماسي او سیاسي
تاریخ یې جوړ کړ او د افغانستان د معاصر دولت بنسټ یې کېښود.
دوی د ۱۹مې او ۲۰مې پېړۍ په اوږدو کې د خپلواکۍ او حکمنۍ
بشپړتیا د ساتلو لپاره د هېواد د نورو قومونو د مبارزې لارښوونه
وکړه.

د افغانستان پخوانيو شاهانو د دې لپاره، چې د هېواد گڼ قوميزه ټولني ته سمون او يوړنگي ورکړي، (د نورو قومونو؛ اغېزمنو قومونو او قبایلو ته منسوبو بېلابېلو بنځو سره يې په منکوحه او صيغه يې ډول و دونه کول او په دې ډول د لويو کورنيو د جوړښت په منځ کې پاتې کېدل، کله هم د شاه تر مړينې وروسته د سلطنت د واک د ترلاسه کولو لپاره د وراثت د مدعيانو ترمنځ لويې جگړې کېدلې او د ملي يووالي، قومي اندول او سياسي ثبات د تامينونکې وسيلې په توگه يې، د سلطنت رول يو څه کمه. اکثريت او واکمن قوم د ځينو گټورو ټولنيزو تعاملاتو په لرلو سره، په هېواد کې له نورو قومونو او قبایلو څخه بېلېده، دا تعاملات د قبيله يې ژوند چوکاټونه گڼل کېږي، له جرگې، مرکې، ننوتې او تيرې څخه عبارت دي.

۱- جرگه: د سيمه ييزو او ملي مسايلو د حل د وسيلې په توگه د افغاني ديموکراسۍ تر ټولو اصيله پدیده ده. که چېرې جرگه په يوه محدوده جغرافيايي سيمه کې د يوې قومي (قبيله يې) ستونزې د حل لپاره جوړه شي. قومي يا قبيله يې جرگه بلل کېږي او په هغې کې د يوې سيمې، سيمه ييز استازي گډون کوي. په داسې حال کې که جرگه د يو ملي او د ټولو د علاقې وړ موضوع په باب، د پرېکړې لپاره جوړېږي ((لويه جرگه)) گڼل کېږي.

د قومي جرگې جوړېدل هغه وخت رامنځته کېږي، چې د دوو لوريو، اشخاصو يا ډلو ترمنځ د يوې ستونزې حل په پام کې وي. جرگه په افغاني دود او عنعنه کې لوړ ټولنيز مقام لري. د جرگې

پرېکړه او حکم د قانون حیثیت لري، د جرگې له حکم غاړه غړونکي له (عامه) اخلاقي غندنو او سزا سره مخامخېږي.

جرگه د شخړې له دواړو غاړو څخه لازم واک اخلي او د خپل حکم د عملي کولو د تضمین په توګه، د دواړو لوریو په لګښت، یوه اندازه پیسې او وسلې (او یا یو له هغو څخه) د ((میچلګه)) په نوم ټاکي. میچلګه له هغه لوري څخه، چې د جرگې له حکم څخه سرغړونه کوي، اخیستل کېږي او جرگه له هغو سره د ټولنیزو اړیکو په شلون، خپله پرېکړه صادروي، یانې سرغړونکی لوری په یو ډول یوازې کوي.

په جرگه کې د ګډون سن ټاکلی نه دی، په جرگه کې زاړه او ځوانان، دواړه ګډون کوي. خو د زړو خبرې ډېرې درنې وي. جرگه د خپلو غړو له منځه هغه شخص، چې د نورو په انډول د زیات عمر، تجربې او پوهې لرونکی وي، د جرگې د رئیس په توګه ټاکي. د جرگې غړي غالباً د متلونو او روایاتو په ویلو سره، نور قانع کوي او خپله خبره په زیات رسوي. په جرگه کې پرېکړه غالباً د اکثریت رایو له مخې ترسره کېږي. خو پر ځینو وختونو، چې تر خبرو اترو لاندې موضوع د ځانګړي اهمیت لرونکي وي، د رایو په اتفاق پرېکړه کېږي.

په جزایي او حقوقي چارو کې، د جرگې د جوړېدو لګښت، د ګټندویو غاړو له خوا ورکول کېږي.^(۱)

(۱) رښتین، صدیق الله، پښتني دودونه، سباوون مجله، د امریکا چاپ، ۱۹۹۴ کال اکتوبر.

۲- مرکه: ورې جرگې ته وايي، چې له درېو يا څلورو تنو جوړېږي او ورې چارې لکه (د واده غوښتنه) ترسره کوي. د مرکې غړي (مرکچيان) غالباً له پوهو او ځيرمنو اشخاصو څخه ټاکل کېږي.

۳- ننواتي: د يو چا کور ته د معذرت غوښتنې يا گناه بښنې لپاره تگ ته، ننواتې وايي. ننواتې د لويو گناهونو (جنایت او سپکاوي) د بښلو وسيله گڼل کېږي. پښتانه د ننواتې د درناوي په خاطر، ان د وژني له گناه څخه تېرېږي.

د ننواتې په ډله کې سپين زيږي، روحانيون، مشران او بنسټي گډون کوي. د ننواتې په ډله کې د بنسټو گډون د هغو د لوړ ټولنيز مقام د تشبیت ممثل او د ټولنيزو کړکېچونو په کمښت کې د هغو د ونډې څرگندوی دی.

د ننواتې له دود سره سم پر هر چا، چې د ملامتۍ پرته وي غالباً له پسه سره د مقابل لوري کور ته ورځي او پسه همالته حلالوي، د قرآن مجيد د وړلو دود هم شته.

۴- تيره ايښودل: تيره ايښودل هغه وخت منځته راځي، چې د دوو کورنيو او قومونو ترمنځ جگړه يا اخ و ډب پېښ شي. هغه وخت د دواړو خواوو د غوښتنې له مخې او يا د ولسي جرگې په نوبت، د تيرې ايښودلو له لارې، د سولې او سلامتۍ موضوع منځته راځي. د تيرې ايښودل د سولې او روغې د بنسټ ډبرې د ايښودلو، د اور بند او ډزبندي د اعلان مانا ورکوي. تيره د

قومي مشرانو، سپين رپيرو او ملايانو له خوا، چې د سولې د ډلې دنده لري، ايسودل کېږي. د تيرې د ايسودلو پر وخت يوه ناغه هم ټاکل کېږي. هغه لوری، چې د تيرې له لوزنه سرغړونه وکړي، د ((ناغې)) په ورکړه مکلفېږي.

جرگه، مرکه، ننوتې، تيره، سوله او روغه په داسې ټولنه کې، چې د موضوعه قوانينو ميکانيزم يې تراوسه د ټولنيزو مناسباتو د اوډنې لپاره ثابت او ډاډمن ځای پيدا کړی نه دی، د ټولنيزو شخړو د کمونې او په پای کې د له منځه وړنې، گټور دودونه او چوکاټونه دي.

ياد شويو چوکاټونو په داسې حال کې، چې د حقوقو د دولت ستنې لا ټينگې شوې نه دي، د دود قانون په توگه، په افغانستان کې د پښتنو قومونو او قبایلو خپل منځي اړيکي سره تړلي او اوډلي دي.

ياد شوي قبيله يي دودونه (تعاملات) چې له غچ اخیستنې او ټولنيز کرکېچ نه، د يوې خلاصې ټولنې د جوړېدو موخه تعقيبوي، په پرېکنده ډول يې د حقوقو د دولت ټوکولو لپاره، ټولنيزه زمينه برابره کړې ده.

درې- ځمکوالي (فيوډاليزم): په داسې حال کې چې سلطنت په افغانستان کې د ارضي ارستوکراسۍ (اشرافيت) څرگندوی و، حاصلخېزه ځمکه او ملکیتونه يې په لاس کې وو. شاه مخورو اشخاصو ته د دولتي ځمکې په ورکولو سره، له سياسي پلوه، هغوی د سلطنت د ارزښتونو په دفاع کې ودرول.

په هر ډول! د سلطنت موسسه د افغانستان په شان يو هېواد
کې د مذهبي، ټولنيز او سياسي پيوستون رول درلود، شاه د
مختلفو مذهبونو او بېلابېلو قومونو او قبایلو د يووالي محور
و اوله سياسي پلوه د واک د گڼ شمېر مرکزونو او ځمکنۍ
ارستوکراسۍ په سر کې واقع و. د سلطنت دستگاه په ځانگړي
ډول هغه وخت د واکمن قوم او ارسټوکراسۍ ملاتړ درلود او پر
مذهب باندې يې د يو مانيز او روحاني ځواک په توگه ډډه
لگوله، چې د سياسي ثبات او د يووالي پر لامل بدله شوې وه، له
دې سره سره د افغانستان په تاريخ کې کله چې د سلطنت موسسه
د تاج و تخت د مدعيانو د رقابتونو له خطر سره مخامخ نه وه،
څه نا څه يې د ټولنيزې روغې او سياسي قضاوت د مرکز په
توگه، خپل اعتبار ساتلی دی.

دویم څپرکی

سیاسي واک

په افغانستان کې د واک مهمې سرچینې دادي: دین، قبیله او کورنۍ، شتمني، عمر او د ژوند تجربه، بوروکراسي، اردو، تکنوکراسي او ایډیولوژي.

الف- مذهب او دین: د ټولنیز ژوند تر ټولو بنسټیزه ستن ده. روحانیون، مذهبپوهان او ملایان تل د عام ولس د درناوي وړوي او په ډېرو برخو کې یې د سیاسي پېښو په تگلوري کې بنسټیز رول لوبولی دی. د افغانستان واکمنو تل د روحانیونو ټولې د ملاتړ خپلولو ته خپل پام اړولی او له هغو څخه یې د خپلې واکمنۍ د دوام لپاره، د وسیلې په توګه کار اخیستی دی. هر کله چې شاه د ((کفر او الحاد)) په تور، د روحانیونو د اعتراض له خطر سره مخامخ شوی، د سلطنت دستګاه لږ زېدلې او یا ړنګه شوې ده. د انگلستان بنکېلاګر او یرغلګر هېواد، د نولسمې پېړۍ په اوږدو او د شلمې پېړۍ په پیل کې، تل خپلې سیاسي موخې د مذهب په پرده کې تاوې کړي او د یوې داسې زهرجنې دوا په څېر یې، چې په خواږه پوښ کې تاوه شوې وي، د خلکو تر ستوني تېره کړې ده. د انګرېز له دې ګوډاګیانو څخه ځینو یې د هند د نیمې وچې د دیوبند

په انگرېزي مدرسه کې سياسي مذهبي زده کړې ترسره کولې او د مدرسې تر فراغت وروسته، د دين د سياسي تبليغ لپاره افغانستان ته رالېږل کېدل، چې د افغانستان په کورنيو چارو کې د بنکېلاکگر انگلستان، د ځانگړو گوندگانو په واسطه د ارامې، ناڅرگندې، خو اغېزمنې لاسوهنې څرگندوي. پر افغانستان باندې د شوروي تر يرغل وروسته، د پېښو په ډلبندۍ کې مذهب پر يوې اغېزمنې سياسي وسيلې بدل شوی دی. د کابل کمونيست حکومت د افغان مسلمان ولس د غوسې د کمولو لپاره خپل ځان د مذهب تر شا ودراره او جهادي تنظيمونو (مسلمانانو ډلو) د خلکو د مذهبي ولولو د زياتې راپارونې له لارې خپل سياسي مورچلونو ټينگ کړل. په هر حال! د تنظيمي اسلام تر پينځه لسو زياتو ډولونو (په داسې حال کې چې د اسلام دين خپل پلويان د عقيدې او عمل يووالي ته رابولي) څرگند بدل دا په ډاگه کوي، چې ديني ارزښتونه د سياسي کتنو تر اغېز لاندې راغلي دي.

د جهاد بهير تجربې په ډاگه کړه، چې د افغانستان مسلمانان، د عقیده يي څرگندونو له مخې پر درېو برخو وېشل کېږي:
_ هغه کسان چې د کينې تر بريده پر مذهبي موازينو گروهمن دي. دا کسان مذهبي مناسک د خپل ذهن له اخیستنې او کينې سره سم ټکي پر ټکي عملي کوي. دې ډول خلکو ته اسلام يوازې د خپلو توجهاتو په چوکاټ کې د پوهېدنې وړ دی او تر دې چوکاټه بهر بيا د شريعت پولي مسخه گڼل کېږي.

د شریعت ټینګو پلویان د دې لپاره، چې خپل ځان او منځلارو مسلمانانو ترمنځ یې د بېلتون کرښه راکاږلې وي، خپل عقیده یې آرونه (اصول)، د اسلام له لومړنیو لارښوونو سره سم ګڼي او خپل ځان ته د مکتبي مسلمانانو په سترګه ګوري. مکتبي مسلمانان دین او مذهب له سیاست سره یوځای کوي، په دې ډول چې سیاست د مذهبي موخو د پرمخ بیولو وسیله ګڼي.

دویمه ډله؛ اسلام ته په دې نړۍ کې د نفس د پاکولو او په هغې نړۍ کې د اخروي اجر د ګټلو د وسیلې په سترګه ګوري او په ملي او نړیواله کچه د اسلام د نندې ته (هغه ډول چې د مکتبي اسلام لارویان یې تصور کوي) پام نه لري. مکتبي مسلمانان دویمې ډلې ته له مکتب نه د بهر ډلې په سترګه ګوري، چې د دوی په اند د شریعت آرونه په ټینګه نه عملي کوي.

دویمه ډله اسلام ته د ځاني (فردی) عقیده یې ارزښتونو په سترګه ګوري، نه د یوې ایډیالوژۍ په توګه. د مومنانو دویمه لیکه د شریعت د آرونو په تعبیر او شننه (تفسیر) کې د پراخ نظر او د مخالفینو پروړاندې د زغم او اوسپلې لرونکې ده.

تکنوکراتان، بوروکراتان د معارف او پوهنتون اهل کسان، په ځانګړي کټه ګورۍ کې شاملېږي. د بنسټپال اسلام د فشار له کبله، سیاسي اسلام ته پاملرنه د دې سبب شوه، چې د مومنانو دا ډله نه یوازې د مذهبي مناسکو پر ترسره کولو ټینګه شي، بلکې د مجاهدینو په ډله کې د باور ګټلو لپاره، په مذهبي څادر کې خپل ځان تاو کړي.

په دې ډول ځینې بوروکراتان، د بنوونځیو او پوهنتون فارغان، د ږیرې په پرېښودلو د جاینماز، تسبیح او خولۍ په کارونې سره د جگړې ډگر ته راووتل. دا موسمي (اقتضایي) ږیرې، چې په باوري ډول به د وخت په بدلون سره وخریل شي، د دې ډلې پر گروهمنتیا (اعتقاد) باندې د بنسټپالو مسلمانانو شک راپیدا کړی دی. د ((حل و عقد)) له اهل جرگې څخه په ښکاره او کله هم د پټې جگړې په واسطه، د معارف او پوهنتون د اهل اشخاصو ایستل، چې په ځینو برخو کې د تروریستي غچ اخیستنې سبب کېږي، تکنوکراتان او بوروکراتان د روحانیت له ټولې څخه لري کړي دي.

ب- قبیلې او کورنۍ: د ټولنپوهانو په اند قبیلې او کورنۍ په افغاني ټولنه کې د واک غټ مرکزونه دي. د قبیلې یې ژوند ارزښتونه تر عقیده یې ارزښتو تل ډېر ټینګ او ډېر څرګند وي. لکه کمونیستي ایډیالوژۍ، چې د یووالي له خپلو ټولو امکاناتو سره یې ونه کړای شول د افغانستان کمونیست ګوند ته یووالي ور وښيي. دا ګوند پر دوو قومي ډلو خلق (اکثریت پښتنو) او پرچم (قومي لږکیو) ووېشل شو. د اسلام دین د خپل یووالي له لارښوونې سره سره په عملي ډول ونه کړای شول د یووالي یوې مستقیمې لارې ته د جهادي تنظیمونو لارښوونه وکړي. زیاتره دا تنظیمونه د قومي او قبیلې یې لېوالتیاوو له مخې جوړ شوي دي او د دې تمایلاتو تکرر د اختلافونو سرچینه ګرځېدلې ده.

د دوو جهادي ډلو (اسلامي حزب او اسلامي جمعيت) ترمنځ د پښتنو او تاجکانو د قومي او قبيله يي غوښتنو پر بنسټ وسلووالي جگړې شوي دي.

کورنۍ زياتره په بنارو کې د مانيز ځواک سرچينه گڼل کېږي او له لويو قبيلو او قومونو سره نږدې اړيکي لري. نامتو کورنۍ په ځانگړي ډول، د افغانستان له پخوانيو واکمنو څخه پاتې کسان او روحاني کورنۍ د ټولنيز اعتبار خاوندان دي او خپل مانيز ځواک په ارثي ډول پښت په پښت خپلو پاتې کسانو ته لېږدوي.

ج- شتمني: ځمکه، پولي او مالي پانگه، د ټولنيز واک نورې سرچينې دي، خو د ځمکوال او پانگوال واک هغه وخت د هغو د شخصي ځمکې او پانگې تر بریده د باندې خپل اغېز شيندي، چې د واک له نورو سرچينو يانې اشرافيت، مذهب، قبيلې او کورنۍ سره يوځای شي. ځکه نو په افغانستان کې د پرمختللو پانگوالو هېوادو پر خلاف، د واک مادي او اقتصادي ملاتړ، د هغه د سرچينې د ټولنيز ملاتړ له اړيکو پرته، زيات اعتبار نه لري.

د- عمر او د ژوند تجربه: د قوم او قبيلې سپين ږيري د لوی اخلاقي حيثيت څښتنان وي او ځوانان تل په شخصي او رسمي ژوند کې له هغو څخه مشوره اخلي. د اسلام سپېڅلی دين د با تجربه سپين ږيرو ټولنيز موقعيت ته د ځانگړي ارزښت په سترگه گوري او د هغوی سپکاوی گناه گڼي. د با تجربه سپين ږيرو ټولنيز

اعتبار هغه وخت د زيات اخلاقي واک سرچينه گرځي، چې له روحاني اغېز څخه برخمن وي.

هـ - بوروکراسي: په بوروکراسي او دولتي دستگاه کې د مقام نيول، په افغاني قبيله يې ټولنه کې د واک نوې سرچينې گڼل کېږي. دا سرچينه يوازې د مرکزي دولت د حيثيت په خپرولو او د قبيلو د مشرانو او مذهبي لارښوونکو د مقاومت په ماتولو سره څرگنده شوه. واليان، ولسوالان او حاکمان د واک له کلاسيکو سرچينو سره پر رقابت اخته شول. پر ۱۹۷۸م کال د کمونيستانو کودتا د سياسي واک کلاسيکو مرکزونو ته يو ځل بيا پام را وړاوه.

و - د جهاد قوماندې: وسلې له ډېرې پخوا څخه په افغاني ټولنه کې د سياسي واک د گټلو او ټولنيزو ستونزو په حل کې رول لرلی دی. د کمونيستانو کودتا او افغانستان ته د وسلو د سپلاډ په راتگ سره، د ټولنيز او سياسي واک د سرچينې په توگه، د هغې اهميت لږ زيات څرگند کې. په وروستۍ لسيزه کې مختلفو سياسي ډلبنديو د زياتو او نويو وسلو د لاسته راوړلو لپاره له يو بل سره پر رقابت لاس پورې کې. په دې ترڅ کې د اسلامي تنظيمونو قوماندانانو د جهاد د سوق او ادارې د بنسټيزو عناصرو په توگه ځان څرگند کې.

د سياسي حالت پرمختيا هم څه ناڅه د افغانستان د پېښو په تگلوري کې، د جهاد د قوماندانانو تفاهم ته، د زياتې پاملرنې

څرگندوييه ده. ځکه نو قوماندانان د افغاني ټولني په سوسيولوژيکه شننه (تحليل) کې د ځواک د يوې نوې سرچينې په توگه د محاسبې وړ دي.

ز- ټکنوکراسي او پوهه: د شعرونو ځيني بيتونه، د لويانو ويناوې او سيمه ييز متلونه، په داسې حال کې، چې د يو ملت د ژوند د فلسفې غوره ممثل گڼل کېږي، کولای شي خپل ځان له هېرېدو څخه وژغوري، د تاريخ په حافظه کې وي او له يو پښت څخه بل ته ولېږدي، علم او پوهنې ته د درناوي په باب او له ((ټولنيز ځواک)) سره د هغو د اړيکو په باب، دري فرهنگ کې تر ټولو غوره بيت دادی:

توانا بود هر که دانا بود زدانش دل پير برنا بود
ټکنوکراسي او پوهه زموږ په ټولنه کې د واک نوې پديدې دي چې د معارف او پوهنتون د نوي تعليم په راتوکېدو، له بهرنۍ نړۍ سره د افغانستان د خپلواک دولت د کلتوري اړيکو له پراختيا څخه رامنځته شوي او زموږ د ټولني په منځ کې يې لا مناسب دريځ ترلاسه کړی نه و، چې کمونيستانو زموږ د هېواد د مسلمان ولس پراخه پرگنې، د هغو په مخالف لوري کې ودرولې.

ح- اردو: په افغانستان کې د سياسي بدلونونو په رامنځته کېدو کې د اردو رول، تر ټولو لومړی، د روسانو د پاملرنې وړ وگرځېد، دوی د خ.د.گ (وروسته وطن گوند) په واسطه په وسلوال پوځ کې نفوذ وکړ. د کمونيستي ډلې له خوا تر پنځوسمو ميلادي

کلونو وروسته، د اردو د منسوبینو په منځ کې کار پیل شو. پر ۱۹۷۳م کال د سردار محمد داود پوځي کودتا، د نیمې پېړۍ د سیاسي چوپتیا طلسم مات کړ او اردو یې د سیاسي واک د ترلاسه کولو پر یوې اغېزمنې وسیلې بدله کړه. په دې کودتا کې کمونیستو ګوډاګیانو هم ګډون کړی و.

کمونیستانو پر ۱۹۷۸م کال د یوې بلې پوځي کودتا له لارې دا وسیله وکاروله. دا د افغانستان د معاصر تاریخ د غمیزې پیل دی.

ط- ایډیولوژي: ایډیولوژي او سیاسي گروهه (عقیده) په افغاني ټولنه کې د واک په چارو کې نوي او تریو حده لوکس عناصر ګڼل کېږي. د ډیموکراسۍ له ارزښتونو، لکه ټولنیزه خپلواکي، د خپرونو ازادې، د رایې حق، د ټاکنو ازادې، د مساوات تامین، د زبېښاک له منځه وړل، د ملي واکمنۍ حق او نورو څخه دفاع، له نړیوالې ټولنې سره د افغانستان د دولت د اړیکو د پراختیا پایله ده. ددې اړیکو ټینګښت په ځانګړي ډول له دوو لارو په افغانستان کې د ختیځ او لویديځ د پرمختللي صنعتي نړۍ فکرونو او سیاسي گروهو د اغېز زمینه برابره کړه: د ډله ییزو ارتباطي وسایلو (ماس میډیا) له لارې او له بهرنیو تعلیمي مرکزونو او پوهنتونونو نه د افغاني فارغ التحصیلانو د بېرته راتګ له لارې.

له بهر څخه رالېږل شوي ایډیولوژي، د افغاني ټولنیز چاپېریال له ټینګو واقعیتونو سره په جګړه کې، تل ماتې خوړلي ده. دا د دودیزو او تعاملي ژوند هغه واقعیتونه دي، چې ملي عمومي

ماناوي او ان نړيوالې سياسي گروهې، لکه د رایې ورکول، خپلواکي، زبېنباک (استثمار) انترناسیونالیزم او نور یې تر سیمه ییزو، قومي او قبيله یي لېوالتیاوو (تمایلاتو) څخه واړه کړي دي. د افغانستان د سياسي گوندونو د جوړېدو تاریخ خو بېلگې وړاندې کوو.

یو- وین زلمیان: پر ۱۹۴۷م کال د وین زلمیانو گوند په کندهار کې جوړ شو او د هغه په جوړښت کې پښتنو ډېر زیات اکثریت درلود. پر ۱۹۵۰م کال د خپرونو د لېبرال قانون په رامنځته کېدو سره (انگار، نیلاب، اولس، اینه او نورو) پر خپرونو پیل وکړ. ځینې دا جریدې وروسته د سياسي ډلو د جوړېدو بنسټ وگرځېدې. لږ تر لږه د افغانستان د قومي او مذهبي لږکیو څخه دوه ډلې یوځای شوې وې او د وین زلمیانو د مقابل لوري وزنه گڼل کېدله. د خپرونو په منځ کې د غلام محمد غبار د (وطن) او د عبدالرحیم محمودي (ندای خلق) جریدو پر سياسي فعالیت لاس پورې کړ. ځکه نو قومي پولو عمومي سياسي ایډیالونه ترسیوري لاندې راوستل.

دوه- خلق او پرچم: پر ۱۹۶۴م کال د لېبرال اساسي قانون د تدوین او د صدارت له څوکۍ نه د محمد داود استعفی، د سياسي فعالیتونو لپاره ښه زمینه برابره کړه. د ۱۹۶۵م کال پر جنوري د افغانستان د خلکو دیموکراتیک گوند جوړ شو، نور محمد تره کی یې د منشي او بېرک کارمل د هغه د مرستیال په توگه وټاکل شول. د

ګوند د جوړېدو له هماغه پیل څخه د نوموړو دوو لارښوونکو شخصیتونو ترمنځ د مشرتوب د نیولو لپاره پټ رقابت پیل شو، دا رقابت په ګوند کې د بې اتفاقی او د دوو ډلو د رامنځته کېدو بنسټ وګرځېد او دا ډلې د قومي او قبيله یي اړیکو له مخې، له یو بل نه جلا شوې. روسانو یو موټي او متحد کمونست ګوند ته اړتیا لرله، چې له هغه څخه په افغانستان او سیمه کې د خپلو هیلو د پرمخبېولو لپاره، د یوه بې رقیبه ځواک په توګه کار واخلي. په همدې مقصد یې ګوند تل د نظر او عمل یووالي ته هڅاوه. وروسته دې ته متوجه شول، چې د افغاني ټولني قومي او قبيله یي جوړښت تردې څخه ډېر زیات سخت دی، چې وکړای شي د ایډیولوژۍ په تصنعی چوکاټ کې یو واحد او متجانس ګوند جوړ کړي.

دې ټکي ته په پاملرنې سره، چې د یو واحد ګوند څرګند بدل به د خپلواکۍ د احتمالي لېوالتیا په لرلو سره، د مرکزيانې ماسکو کنټرول له ستونزو سره مخ کړي، د خلق او پرچم دوو کمونیستو ګوندونو د جوړښت لپاره، له قومي او قبيله یي اختلافونو څخه، د روسانو د پروخت ګټې اخیستلو په کار کې، یو بل لامل زیات شو. پر ۱۹۲۸م کال د خلکو ډیموکراتیک ګوند د خلق او پرچم پر دوو ډلو ووېشل شو. نورمحمد تره کی او ببرک کارمل د یوې یوې ډلې مشران شول. نورمحمد تره کی ته د اکثریت پښتنو قومونو او قبایلو په منځ کې د جلب او جذب دنده وسپارل شوه، په داسې حال کې، چې کارمل د افغانستان د قومي او قبيله یي لږکیو، په ځانګړي ډول د تاجکانو په منځ کې د اغېز لپاره په کارلاس پورې

کړ او په دې کار کې یې د ملي ستم (ستم ملي) له ډلې سره نږدې ملګرتیا پیل کړه. ځکه نو د مارکسیزم لیننیزم ایډیولوژي، له خپلې ظاهري یو رنگۍ او ټینګښت سره سره، پر دې بریالۍ نه شوه، چې د افغاني ټولني قومي کینې تر سیوري لاندې راوړي او د افغانستان د زیار کسانو د مخکښانو په اصطلاح، عقیده یې سمون (هم اهنګي) د هغه څه په منځ کې، چې دوی طبقاتي ګټې ګڼلې، تضمین کړي. افغاني مارکسیستانو په داسې ټولنه کې، چې د یو ملت په چوکاټ کې د هغې د قومونو یووالی په پوره توګه نه و بشپړ شوی ((د نړۍ پرولتار سره متحد شئ)) شعار پورته کړ.

درې-د ملي ستم ډله: پر ۱۹۲۵م کال جوړه شوه او طاهر بدخشي یې مشر شو، دې ګوند د روسانو تر ملاتړ او د مارکسیزم د ایډیولوژي تر پردې لاندې، د قومي او قبیلې یې بې اتفاقی د راپارولو لپاره هلې ځلې کولې. دې ډلې د افغانستان په شمالي سیمو کې د تاجک، ازبک، ترکمن او هزاره لږکیو قومونو په منځ کې د پښتنو پر ضد د ((جهاد)) د مفکورې په پرمخ بیولو سره سیاسي کار کاوه.

حفیظ الله امین د طاهر بدخشي او دهغه د مرستیال قومي او سیاسي حساب ته ځان ورساوه او دواړه یې د مرګ کندی ته ټیټل وهل.

خلق، پرچم او ملي ستم له ایډیولوژیک پلوه له یوې سرچینې څخه خړوبېدل. یوه هیله یې تعقیبوله او د شوروي له خوا ورسره پولې، مالي، سیاسي، تبلیغاتي او د وسلو مرستې کېدلې. په

بېلابېلو سياسي نومونو او نښانونو، د مختلفو ډلبنديو له ملاتړ څخه د روسانو موخه دا وه، چې د هغو عمومي عقیده يې ارزښتونو د پراختيا مخه ونيسي، چې افغاني ټولني ته يې يورنگي (تجانس) ورباندې دوی هڅه کوله د بېلابېلو شخصيتونو او قومونو په راجلبونې سره د خپلو بې اتفاقه او پردنمنۍ اخته پلويانو په مرسته، ځان د افغانستان پوځي اشغال ته نږدې کړي. د سياسي واک نيول او بيا د دولت په اداره کې د زياتې ونډې اخيستل، ماسکو ته د نږدې کېدو او له هغه هېواد څخه د زياتو مرستو راجلبول د خلق، پرچم او ملي ستم ډلو ترمنځ د رقابت د څرگندېدو سبب شول. دې رقابت د ښکېلاک پلان بشپړ کړ.

څلور- د شعله جاويد ډله: پر ۱۹۶۸م کال د ((د نوي ډيموکراتيک جريان)) په نوم راڅرگنده شوه. دا ډله وروسته د شعله جاويد په نوم ياده شوه. شعله جاويد د هغې جريدې د نوم راخيستنه وه، چې عبدالرحيم محمودي يې د امتياز خاوند و. شعله جاويد د ټولو لپاره د ژوند د سياسي او مادي شرايطو د تساوي پر تيوريکي ادعا، چې د هېواد په اداره کې يې قومي او قبيله يې لږکيو ته د زياتو امتيازاتو او برخې اخيستني د ورکړې هيله لرله، د مارکسيزم، ماهويزم تگلاره تعقيبوله. شعله جاويد د مارکسيزم له دروغجنې ايډيالوژيکي جذبې نه په گټې اخيستو سره، په لږکيو او د عقدې پر ناروغيو اخته هزارگانو او تاجکانو کې پلويان پيدا کړل.

په ټوليز ډول کين لاسو گوندونو ته منسوب د افغانستان قومي لږکيو، د سياسي واک د ترلاسه کولو لپاره، ان د انترناسيوناليزم له اصل سره د مارکسيزم، لينينيزم فلسفه، (ملي ستم، پرچم) ته دشوروي د کمونستو دولتونو او (شعله جاويد، پیکار، ساما، اخگر، سازا، فازا، گوازا او نورو ته) د چين د مرستو د راجلبولو وسيله گڼله. د واکمنۍ د تاريخي چلوونکي په توگه د پښتنو د اکثريت د يوې خوا ته کولو لپاره په کورنۍ کچه بله هېڅ قهرجنه يا سوله بيزه لار موجوده نه وه. د روسانو لښکر کشۍ او بېرک کارمل ته د واک ورکړه، ځينو دې ډلو (د روسانو پلويانو) ته دا خوب پر واقعيت بدل کړ.

پينځه- د افغان ملت گوند: هغه سخت ټولنيز کړکېچ، چې له ۶۰مو کلونو څخه د جهاد تر لسيزې (اتيايمو کلونو) پورې افغاني ټولني ته بدلون ورکړ، د ځينو سياسي گوندونو د ناڅرگندتيا سبب شو، په داسې حال کې چې نور نوي گوندونه راڅرگند شول. پر دې وخت له افغاني ملتپالنې (ناسيوناليزم) څخه، چې سخت د تهديد له خطر سره مخامخ وه، دفاع د يوې تاريخي دندې په توگه پاتې شوه. د افغان ملت گوند چې د ۱۹۶۶م کال د مارچ پر ۸مه نېټه، د غلام محمد فرهاد په واسطه په کابل کې، د کمونيستي انترناسيوناليزم د توطيې د غبرگون په توگه منځته راغی، د افغاني ناسيوناليزم د دفاع لپاره گروهمن پاتې شو او په دې ډول يې د کړکېچ په لوړو ژورو کې د خپل ژوند دوام تضمين کړ.

د افغانستان ملت گوند د گوتو په شمېر هغو گوندونو له جملې څخه دی، چې د مدرنو تشکیلاتو، له هغې جملې نه، د دارالانشاء، عالی شورا، اجرائیوي شورا، گڼ شمېر کمېټو او مهالنۍ کنگرې لرونکي دي او خپل فعالیت د کړنلارې او تگلارې له مخې ترسره کوي.

د افغانستان ملت گوند د وخت په تېرېدو سره د مخالفو قوتونو د یرغل پر وړاندې، چې د بهرنیو هېوادو د ملاتړ په سیوري کې، د توطیې له لارې د سیاسي واک د لاسته راوړلو په لټه کې وو، د بېلابېلو پښتنو قبایلو (او څه ناڅه د نورو قومونو) پر مورچل بدل شوی دی. پر افغانستان باندې د شوروي تر یرغل وروسته، د افغانستان ملت گوند د ملي لېوالتیا او له بهر سره د نه پیوستون له امله، له مادي پلوه د یو ضعیفه منځلاري او له اخلاقي پلوه د یو ځواکمن گوند تر بریده، د روڼ اندو په منځ کې پاتې شو.

دې گوند له کینو او بني افکارو سره په مخالفت کې، ځان د سوسیال دیموکراسۍ پر منځنۍ لیکه ودراره، د خدای ﷻ، هېواد او ملت تر شعار لاندې یې د افغانستان د خلکو په جهاد کې برخه واخیسته. هغه وخت نو پر پښتنو سربېره، د اعتقاد له پلوه د زیاتو خلکو، له هغې جملې نه د ځینو نورو قومونو د روښنفرانو د جلب او جذب پر مرکز بدل شو.

انترناسیونالیستو پرچمي کمونیستانو، پر افغاني ملتپالنې (ناسیونالیزم) باندې د باور له امله د افغان ملت گوند له سخت ټکر

سره مخامخ کړې. پر ۱۹۸۲م کال دا ګوند د پرچمي حکومت د برید له خطر سره مخامخ شو او ځینې مشران یې زندان ته ولېږل شول. په داسې حال کې، چې د دې ګوند ځینې مشران پاکستان ته کډوال شوي وو، د پاکستان حکومت هغوی ته د لوی افغانستان د جوړېدو لپاره د عقیده یې لېوالتیا له کبله، په خپله خاوره کې د فعالیت اجازه ورنه کړه. دا تکی د افغان ملت؛ په ګوند کې د فعالیتونو د پاشلتیا او انشعاب یو لامل وګرځېد.

افغان ملت سوسیال ډیموکرات ګوند د ۱۹۹۵م کال په جولای کې د ګڼ شمېر تیت و پرکو سیاسي فعالیتونو د مرکزونو د یوځای کولو لپاره خپله څلورمه کنگره جوړه کړه. په دې کنگره کې دوکتور انوارالحق احدي د ډاکټر محمد امین واکمن پر ځای، د ګوند د مشر په توګه وټاکل شو.

شپږ- اسلامي ډلې، د سیاسي ژوند ځانګړنې او د جګړه بیزي ستراتیژي، غوراوی.

لومړۍ- جهادي تنظیمونه:

۱- عموميات: ((پر ۱۹۶۴م کال د مسلمانو ځوانانو غورځنګ جوړ شو او لاندې اشخاصو یې مشري کوله:

سلام نیازی، برهان الدین رباني، محمد کبير، موسی توانا، عبدالرب رسول سیاف، وروسته ځینې نور اشخاص له لومړنۍ کړۍ سره یوځای شول، هغه اشخاص دادي: عبدالرحیم نیازی، مولوي حبیب الرحمن، غلام رباني، ډاکټر عمر، سیف الرحمن،

گلبدين حكمتيار، محمد جان احمدزي، فاروق، سيد نورالله عماد
او نور.

د مسلمانو ځوانانو غورځنگ تر خپل جوړښت وروسته په ډېرې
چټكۍ سره د منځني ختيځ د اخوان المسلمین له شبكې سره
اړيكي پيدا كړل او تر هېواده بهر اخواني ټولنو كې يې ځانته
رسميت وركړ. مولانا مودودي، چې پر ۲۰مو كلونو په بېروت كې
استوگن و، د مسلمانو ځوانانو له غورځنگ سره منظم اړيكي
ټينگ كړل. (۱)

تر هغه وخته پورې، چې سياسي مبارزه له تيوري څخه په عمل
كې پلې شوې نه وه او له غورځنگ څخه د بهرنيو هېوادونو ملاتړ
مطرح نه و، اخواني مشرانو بشپړ تيوريك تفاهم درلود. د ۲۰مو
كلونو تر بدلونونو او په ځانگړي ډول پر افغانستان باندې د
شوروي تر پوځي يرغل وروسته، مسلمان ځوانان پر مختلفو ډلو
ووبشل شول. دا ډلبندي د سيمې، قوم، ژبې او مذهب ځانگړنو يوه
له بلې بېلولې.

دا ټكۍ هم د يادونې وړ دي، چې د اتيايمو او نويمو كلونو د
پېښو جبر هم ځينې اسلامي ډلې مجبوره كړې، چې د خلكو
ډيموكراتيک له كمونيستو ډلو سره سازش او ايتلاف وكړي، دې
كار د هغوی سوچه اعتقاد راکم او كينه ييز چلند يې لږ څه راتپیت
شو.

(۱) فضل غني مجددي، اميد جريده، ۱۹۹۲م كال فبروري، ۲۰۱ گڼه.

د ژبې او کلتور له پلوه دوه ډلو جهادي تنظيمونو پر افغانستان باندې خپل کنټرول ټينګ کړ: (له تاجکانو او هزاره ګانو څخه جوړ) دري ژبې جهادي تنظيمونه او (له پښتنو قومونو څخه جوړ) پښتو ژبې جهادي تنظيمونه.

په جنوب کې پښتنو قبایلو د قبيله يي ژوند له دودونو سره د همغاړو تنظيمونو لکه د مجددې، محمدي او گيلاني تنظيمونو سره پيوستون پيدا کړ. د مرکزي برخو کنټرول، چې زياتره هزاره وگړي پکې ژوند کوي، د شيعه گوندونو په لاس کې پرېوت. په شمالي سيمو کې چې تاجکان، ترکمنان او ازبکان ژوند کوي، د جمعيت تنظيم او د دوستم ملي غورځنگ اغېز لري.

د گوندونو جغرافيايي وېشنه اغېزمنونکې ده: د مقاومت پر لومړنيو کلونو په شمالي سيمو کې د اسلامي انقلاب حرکت او اسلامي حزب مقاومت د يادونې وړ دی. پورتنیو دوو تنظيمونو د بغلان، غوربند او بادغيس په پښتون مېشتو سيمو کې پلويان درلودل.

کوچيانو، بلوڅانو د قبيله يي دود پلوي تنظيمونو تابعيت کاوه. مخور نورستاني شخصيتونه د قبيله يي ژوند ملاتړ ته لېواله وو، له همدې کبله د دوديزوالو تنظيمونو پلويان وو، په داسې حال کې چې نورستاني ملايان، اسلامي بنسټپالنې او بنسټپالو اسلامي تنظيمونو ته متعقد وو. د هېواد په لويديځ کې د تنظيمونو د غړيتوب په لېوالتيا کې د قومي وېش په پرتله د محاورې ژبې ډېر رول درلود. (د شينډنډ او فراه په اوږدو کې) دري ژبې شوي

نورزيان اسلامي جمعيت پورې وترل شول. د ختيځ پښتو ژبي نورزيان، د اسلامي انقلاب حرکت پلويان وگڼل شول. د حکمتيار د اسلامي حزب له انشعاب څخه، د مولوي خالص اسلامي حزب منځته راغی. دې گوند د جهاد پر لومړيو کلونو د ((ننگرهار) خوگياني قبایل، د کابل د جنوب او د پکتيا پښتانه سره متحد کړل.

په ډېرو برخو کې گډ کلتور، مذهب، ژبه او دين پر دې نه دي بريالي شوي، چې د يو واحد قوم د بېلابېلو ډلو ترمنځ د سياسي يووالي او پيوستون موجبات برابر کړي، ان سيمه ييز او محلي اړيکي پر نوموړو څيزونو بريالي شوي دي. له همدې کبله بېلابېل پښتانه قبایل د يوې واحدې ژبې، کلتور او مذهب په لرلو سره، د بېلابېلو سيمو له مخې، په مختلفو تنظيمونو کې تیت او پرک شول.

پښتانه په ځينو سيمو، لکه د هېواد په شمالي سيمو کې د قبيله يي ژوند د چوکاټ له اغېزه بهر ژوند کوي او له سترو سياسي بدلونونو سره لاس او گډېوان دي.

د شمال سيمو اسلام، چې نه دوديز حقوق او نه يې کومې ځانگړې موسسې پر وړاندې ولاړې وې، د جنوب په اندول اعتدالي او نرم ښکاري.

۲- د جلب او جذب سيمې او ډلبندي: افغاني مسلمانان د عقیده يي لېوالتيا له مخې، کولای شو پر درېو ډلو ووېشو: اخواني بنسټپال، د تصوف خاوندان او د مدرسو فارغان (طالبان).

البتہ پورتنی ڊلبندی کله نا کله یوه پر بلې اغېز بندي، لکه د مجددی کورنۍ چې د مدرسه یې او تصوفی اړیکو لرونکې ده. د هېواد په شمال کې بنسټپالې او تصوف پلوه ډلبندی د یو بل تر اغېز لاندې راځي. سربېره پر دې د یو سیاسي مشر قوم له هغه څخه ملاتړ کوي، که څه هم له نوموړي مشر سره عقیده یې او سلیقه یې اختلاف ولري.

الف- اخواني بنسټپال: پوهنتونونه، بنوونځي او تريوې کمې اندازې مدرسې، د بنسټپالو د جلب او جذب ځواکمنې سیمې دي. په بله وینا اخواني بنسټپالو د بنارونو په کلتوري مرکزونو کې د جلب او جذب له امکاناتو څخه زیاته گټه اخیستې ده.

د مقاومت پر لومړنیو کلونو، په شمال لویدیزو سیمو کې، د تصوف د پلویانو (اهلو) په منځ کې چې بنسټپالني ته لېواله وو، د جمعیت تنظیم جلب و جذب ترسترگو شوی دی.

په شمال لویدیزه حوزه کې د بنوونځیو او مدرسو فارغانو د فعالیتو زیاته برخه جوړوله. د هرات د جامعي مدرسې ځینې استادانو، د سیمه ییزه جبهو لارښوونه کوله.

د بنوونځیو او مدرسو له فارغانو سره، وروسته د اردو صاحب منصبان (لکه اسمعیل خان) او دولتي مامورین هم یوځای شول.

په شمال ختیځو سیمو کې اخواني روښانفکران که اسلامي حزب پورې تړلي وو که په جمعیت پورې معمولاً له پوهنتونو څخه راپورته شول. هغه کسان، چې د ۱۹۷۵م کال (د سردار داود د حکومت وخت) له شورش څخه روغ پاتې شول، د شوروي ضد

پاخون پر لومړنيو کلونو يې په شمال ختيځ کې د مقاومت سيمه ييز کدر جوړ کړ.

بدخشان، تخار، کندز او پروان د جمعيت تر کنټرول لاندې راغلل. د فيض اباد په شاوخوا کې (د يفتل قوم ته منسوب) د رباني شخصي اغېز ستر رول لرلی دی.

په پنجشېر دره، مزار شريف، بغلان او غوربند کې په ډېر شدت سره د بنسټپالو اغېز څرگند شو. بغلان، کونړ او لغمان د حکمتيار د اسلامي حزب تر کنټرول لاندې راغلل.

ننگرهار د مولوي خالص، د سياسي اغېز په کړې کې راغی. په لغمان او د هغه په شاوخوا سيمو کې سياف خپل اغېز ټينگ کړ.

ب- د تصوف خاوندان يا لارويان: درې مهمې فرقې لري، نقشبنديه فرقه، قادريه فرقه او چشتيه فرقه.

له دې فرقو څخه نورې لړۍ راپورته شوي دي. داسې دود دی چې دوی خپل لارويان يوې لړۍ پورې تړي، لکه په هرات کې د خواجه احرار، خواجه محمد اصفهاني، شيخ نمک پوش، شيخ سبزي پوش، عبدالرحمن ابن عوف سلسله او نورې نوميالۍ لړۍ گڼل کېږي.

پيران خپل سيمه ييز اغېز لري. د اغېز معيار د هر پير د شخصيت په اندول توپير لري. د پيرانو ترمنځ د مرتبو لړۍ وي. مثلاً ممکنه ده يو سيمه ييز پير خپل ځان پر تېر وخت د يو بل مخور پير ځای ناستی (خلف) وگڼي. د جهاد په بهير کې متصوف مريدان د دوو پيرانو پر شاوخوا راټول شول: دا پيران يو سيد احمد گيلاني

د ملي اسلامي محاذ موسس او بل حضرت صبغت الله مجددي د ملي نجات جبهې مشر و. عامه ذهنيت داسې دى چې حضرت صبغت الله مجددي پير نه دى، خو د کورنۍ له لوى اعتبار څخه برخمن دى. د مجدديانو د لړۍ وروستۍ پير محمد ابراهيم مجددي نومېده. ملي اسلامي محاذ او ملي نجات جبهه، د اعتدالي (منځلاري) اسلام ملاتړ کوي. اسلامي محاذ د سلطنت د نظام د بيا ټينګښت ملاتړ کاوه. شايد يوه وجه يې دا هم وي، چې سلطنتي نظام او د پير مريدان د پښتون له واحدې قومي چينې څخه اوبه څښي.

په ټوليز ډول غلزي مريدان د دراني (ټبر) پلوي کوي. کورنيو اړيکو دا پيوستون ټينګ کړى دى. د امان الله خان مېرمن د گيلاني او محمدزي له پښته وه. د سيد احمد گيلاني مېرمن محمدزي وه. صبغت الله مجددي هم د عثمان د کورنۍ له لارې له پخواني سلطنتي کورنۍ سره اړيکي پيدا کړي دي. ((د گيلاني او مجددي تنظيمونه، د مذهبي پوهانو له کيڼې سره مخالف دي او له اخواني بنسټپالو سره بشپړ ضديت لري. دا دوه تنظيمونه Laicism ته د يو ډول متمايل اسلام پلوي کوي.^(۱)

د گيلاني او مجددي تنظيمونه د سياسي ځواک له پلوه کمزوري پاتې شول. خو دې سره سره د لوګر د احمدزيو په قوم او کندهار په شاوخوا کې دهغوى اغېز څرګند و.

(۱) افغانستان Le Roy Olivier، پاریس، ۱۹۸۴م کال، ۱۲۳مخ.

ج- د مدرسې اهل: مدرسه د مدرس او طالب ترمنځ د مانيزو اړيکو بنسټ ايښودونکې ده. د هغو اړيکو په شان، چې د يو پير او مريد ترمنځ کېدې شي، موجود وي.

سره له دې چې په افغانستان کې د مجددې کورنۍ له سياسي (انقراض) سره، د مذهبي علماوود لارښوونې جغرافيايي يا سياسي مرکز له منځه لاړ، خو اوس هم د مذهبي پوهانو پراخ قشرونه پاتې دي. دا پوهان غالباً له مدرسو څخه فارغ شوي دي.

ځينو پښتنو مذهبي پوهانو په پېښور کې زده کړه کړې ده. هغوی په قبائلي سيمو کې با اعتبار شخصيتونه دي. د جهاد په بهير کې د مولويانو نارسمي شبکه د کابل په شاوخوا کې (مولوي شفيح الله)، ننګرهار (مولوي خالص)، غزني او ګردېز (مولوي نصرالله منصور) او کندهار کې فعاله وه.

په جنوب لويديځ کې تيت و پرک مولويان پاتې شول او په شمال او زابل کې يې په ټاکلو سيمو کې اغېز پاتې شو او فراه کې د تصوف له پلويانو سره ګډل شول.

له مدرسې نه په راتوکېدلو ګوندونو کې د اسلامي انقلاب حرکت او اسلامي وحدت ګوند دريځ پياوړی دی.

_ د اسلامي انقلاب حرکت: د مقاومت پر لومړنيو کلونو يې له مدرسو څخه د فارغانو مذهبي علماوو زياته برخه په خپلو ليکو کې جذب کړې وه. له دې کبله د مقاومت په غورځنگ کې د ځواکمن اکثريت لرونکی و.

لکه څنگه چې مولوي محمد نبي د غزني او لوگر په مدرسو کې د بنوونکي (مدرس) دنده لرله. نوموړو مدرسو اسلامي انقلاب حرکت ته زيات کدرونه روزلي وو، دغه راز محمدي په هلمند کې د کرنې ځمکه لرله او له دې پلوه د خپل سياسي اغېز د شيندلو لپاره په ښه دريځ کې و.

مذهبي عالمانو، د اسلامي انقلاب حرکت تنظيم کې يو ناسياسي گوند يا د سنيانو يوه ټولنه تر سترگو کوله. په حرکت تنظيم کې د مرکزي جوړښت، ټينگ سازمانې تشکيل او ايډيولوژي د نشتوالي له کبله په خپله سطحه، د مذهبي عالمانو د جلب او جذب لپاره يو اعتدالي او منځلارې غورځنگ دی.

د اسلامي انقلاب حرکت تنظيم په داسې حال کې، چې د شريعت د پلي کېدو ملاتړ کوي، د اسلامي جمهوريت د ټينگښت خبره نه يادوي. د حرکت تنظيم له اخواني بنسټپالو (چې د حکومت د واک لاسته راوړل يې د پروگرام په سر کې ځای لري) او د سلطنت له پلويانو سره (چې د Laique دولت د ټينگښت پلوي کوي) يو شان مخالف دی.

له دې سره سره د حرکت تنظيم، له لومړنۍ ډلې سره د شريعت په پلي کېدو او له دويمې سره د سلطنت او اسلام د سمون په باب سر خوځوي. له اخواني لېوالتيا پرته، بنسټپالې تگلارې، د شوروي د يرغل پر لومړنيو کلونو، د اسلامي انقلاب حرکت تنظيم، د

اعتدالي مسلمانانو د پراخه قشرونو د جلب او جذب پر مرکز بدل کړي.^(۱)

د اسلامي انقلاب حرکت په سيمه ييزو جبهو کې غالباً د ناحکومتي مذهبي مدرسو په منع کې د فعاليت لارښوونه کوله. هلته نو مدرس مولوي، عموماً د لوستونکو طالبانو سياسي مشري کوله. په دې ډول د هېواد په زياتو سيمو کې، د اسلامي انقلاب حرکت تنظيم تر اغېز لاندې، د ديني مدرسو د طالبانو جبهې راڅرگندې شوې.

په فارياب کې مولوي غفور (يو ازبک چې د نقشبنديې مريد هم و) پر ۱۹۷۳م کال يې د خواجه عبدالروف په نوم يوه مدرسه جوړه کړه. نوموړی د شوروي يرغل پر لومړيو کلونو، د اسلامي انقلاب حرکت او وروسته د اسلامي جمعيت تنظيم د يوې سيمه ييزې فرقې مشر و او له طالبانو څخه يې يوه جبهه جوړه کړه، چې د جبهې قومانداني ملا غوث ته ورکړل شوه. د مقاومت پر لومړيو کلونو دا ډول جبهې په بادغيس، نيمروز، فراه او زابل کې منځته راغلې.

په هر حال! سره له دې چې ټول مذهبي عالمان له حرکت تنظيم سره يوځای نه شول، خو هغو ټولو تل له سياسي ترښتونو پرته د جمعيت العلما او يا د عالمانو د يوې شورا په چوکاټ کې، له يو بل سره د سازماني اړيکو د ساتلو لپاره خپله لېوالتيا څرگنده کړې ده، چې له دې لارې د سياسي اسلام پر وړاندې خپله خپلواکي

^(۱) افغانستان Le Roy Olivier، پاریس، ۱۹۸۴م کال، ۱۲۲مخ

وساتي او د خپلو واحدو ليكوپه واسطه د اسلام د وحدت بېلگه وړاندې كړي.

اسلامي وحدت گوند (حزب وحدت اسلامي): د G.Doronosoro فرانسې يې خبريال په وينا^۱ د ايران ((پاسداران انقلاب)) د گټو د ساتنې لپاره لږ تر لږه يوه سياسي ډله نېغ په نېغه د ايراني مقاماتو په نوبت جوړه شوه. په دې مانا چې پر ۱۹۸۱م كال هزاره جاتو ته د جعفرزاده او هاشمي (په ټوله نړۍ كې د امام د ليكې له پلوي ډلونه د هغه وخت د دفاع مسوولين) تړيو سفر وروسته، د ايران انقلاب له گېډې نه د افغانستان په خاوره كې د ساتونكو (پاسدارانو) ماشوم وزېږېد. پر هغه وخت ايران خپلې پلوي ډلې دې ته هڅولې، چې په انقلابي ډول سياسي واک ترلاسه كړي.

دې تگلارې د شيعه گانو بنسټپالې ډلې، د منځلارو شيعه-گانو، چې لويه برخه يې د محسني د حركت او ((شورا)) په واسطه تمثيلېدله، له ټينگ مخالفت سره مخامخ كړې. له ۱۹۸۱م كال نه تر ۱۹۸۴م كلونو پورې د افغاني شيعه گانو ترمنځ نښتې د هغو اختلافونو څرگندوي وې، چې ورو ورو پر دښمنۍ واوښتل. د شيعه مجاهدينو ترمنځ ټكر په داسې حال كې، چې د ايران د دولت لپاره د خواشينۍ سبب و، د يو بل پر وړاندې د هغوی كړنې، د خپلواكۍ څرگندوي بلل كېدې. د ايران دولت ددې بېلابېلو ډلو د

^(۱) د افغانستان اخبار مجله، پاریس چاپ، ۱۹۹۱م كال جون

مشری د لاسته راوړلو لپاره، په دوو پړاوونو کې اغېزمنې هڅې پیل کړې:

لومړی، د ایتلاف پړاو: ایراني مقاماتو پر ۱۹۸۷م کال د ((نیش و نوش)) په تگلارې سره د افغانستان اسلامي ایتلاف شورا (اته گوني ایتلاف) رامنځته کړه. تهران د دې شورا مقر وټاکل شو. د شورا غړو په داسې حال کې، چې په ځینو برخو کې له یو بل سره اختلافونه درلودل، د امام خمیني د روحاني مشرۍ په منلو متفق وو.

د ۱۹۸۸م کال پر فبرورۍ له افغانستان نه د شوروي ځواکونو تر وتلو وروسته، دوه ټکي د ایراني مقاماتو د زیاتي پاملرنې وړ وگرځېدل:

— د ایران په گاونډي کې د سنیانو د یو بنسټپال اسلامي حکومت د ټینګښت مخنیوی او له همدې کبله:

— تر ایتلافه د باندي د سیاسي مذهبي ډلو په جلب او جذب سره د ایتلاف د جبهې پیاوړتیا.

دویم ټکی پر ۱۹۸۹م کال د ایتلاف شورا کې د (بهشتي) تر مشرۍ لاندې د یووالي شورا د رامنځته کېدو سبب شو. په دې ډول نهه گوني شورا رامنځته شوه. دا شورا د هزاره جاتو د شیعې گانو په بېلابېلو لیکو کې د ایران انقلاب د پلویانو د سیاسي او پوځي سمون په نوبت، د بامیانو ولایت د کنټرول او لاسته راوړلو سبب شوه.

د ایران دولت د یوې سرسري او ساده ریاضي د شمېرنې له مخې هڅه کوله، د پېښور اووه گوني ایتلاف پروړاندې، چې له سني گوندونو او ټولنو څخه جوړ و، که نهه گوني ایتلاف ته د راولپنډۍ په مشورتې شورا او په پاکستان کې د مجاهدینو په موقت حکومت کې دوه زیات امتیازونه لاسته رانه وړي، نو لږ تر لږه خو به یې په پېښور کې د مقاومت په غورځنگ کې د یو څو ضلعي متحد په توگه څرگند کړی وي.

تر ۱۹۸۹م کال وروسته هغه وخت، چې د افغانستان د لنډ مهالې ادارې په اورگانونو کې د ایران پلوه افغاني مجاهدینو (لورې او ژورې) غوښتنې، د اووه گوني ایتلاف له سخت مخالفت سره مخامخ شوې، د هغوی غوښتنې ورو ورو لږ څه کمې شوې. د خبرو اترو د ناکامۍ د نښو نښانو څرگند بدل، د دې سبب شول، چې د ایران دولت له یوې خوا له کابل حکومت سره د یو سازش له مخې معامله وکړي او له بلې خوا شیععه ډلې له یو بل سیاسي ازمېښت سره مخامخ کړي. هغه وخت د هغو د یووالي پلان طرحه شو.

دویم- د یووالي پړاو: د ۱۹۸۹م کال پر جولای له شیععه افغاني مجاهدینو سره د ایراني مقاماتو تر پرله پسې خبرو اترو وروسته د نصر، پاسدارانو او شورا ډلو ترمنځ ((د وحدت چوکاټ)) لاسلیک شو. د دې چوکاټ له مخې موفینو ژمنه وکړه، چې په ایتلاف کې داخل گوندونه به منحلوي او د وحدت گوند تر بیرغ لاندې به خپل جهاد ته ادامه ورکوي.

له تشکيلاتې پلوه د نظارت شورا، د وحدت گوند په راس کې راغله، چې په هغې کې ايران ته ژمنو د افغاني شيعه گانو مذهبي مشرانو غړيتوب درلود. شورا ټولواکه وه او په ورسپارل شويو چارو کې يې له مرکزي شورا څخه، چې ظاهراً له منتخبو استازو جوړه وه، مشوره اخيسته. باميان د مرکزي شورا مقر وټاکل شو.

د وحدت گوند د مشرۍ مقام په ټاکلو کې د ايران لاسوهنه، د شيعه گانو د مشرانو، چې لږ وډېر د افغاني او ملي تمايلاتو لرونکي وو، د غم او خفگان سبب شوه: شيخ محمد اصف محسني د اسلامي حرکت مشر له نوي سياسي ډلبندي نه، (پښتنو او هزاره گانو) د مذهبي او قومي نښتو د مسوولينو د نيولو او سزا ورکولو د نه څارنې له کبله ځان ارزگان ته وکښه او د ځينو ملاحظاتو او احتياط له مخې يې د خپلو سياسي فعاليتونو مقر له ايران نه پاکستان (اسلام اباد) ته ولېږد او ه. د ايران دولت د ۱۹۹۰ م کال پر سپتمبر په ټول ايران کې د اسلامي حرکت د نمايندگيو دفترونه وټرل او د دفترونو پانگه يې په ايراني بانکونو کې ضبط کړه.

د ۱۹۹۵ م کال د مارچ پر ۱۳ مه علي مزاری د نصر گوند پخوانی مشر او وروسته د وحدت گوند رئيس له طالبانو سره په يو ټکر کې مړ شو، خليلي د هغه پر ځای کېناست.

پر ۱۹۹۵ م کال د کابل جنوب په جگړو کې، چې د طالبانو د پرمختگونو وخت و، د وحدت گوند د ايران د مرستو په هيله و. د ايران دولت، چې د کابل ادارې سره د اړيکو د ښه کېدو په درشل

کې و، وحدت گوند ته يې له مرستې نه ډډه وکړه. دې کار د ايراني مقاماتو او وحدت گوند ترمنځ اړيکي سست کړل.

د ۱۹۹۴م کال پر اوړي د ايراني مقاماتو په لارښوونه، د اکبري په نوم يو شخص له وحدت گوند نه ځان رابېل او له کابل ادارې سره يې ايتلاف وکړ. ايران غوښتل له وحدت گوند سره د اړيکو د خړپړتيا په صورت کې، د اکبري ډلې څخه د خپلو هيلو د پرمخبيولو لپاره گټه واخلي.

د وحدت گوند د افغانستان د جهاد د وخت د گوندونو په کورنۍ کې له دې کبله گوښه دی، چې يوازې له هزاره قومونو او شيعه گانو څخه جوړ شوی او ټينگه قومي او سکتاريستي لېوالتيا لري.

دويم- طالبان:

۱- د طالبانو رامنځته کېدل: ابو ذهاب د افغانستان اخبار په مجله کې ليکي: ((د ۱۹۹۴م کال د نومبر په پيل کې د پاکستان د سوداگرۍ پر مالونو بار د ۳۰ گاوو يو کاروان، د پاکستان د کورنيو چارو وزير نصير الله بابر په لارښوونه، د کويټې او چمن له لارې د کندهار او هرات پر لوري حرکت وکړ، چې خپل مالونه د منځنۍ اسيا جمهوريتونو ته ورسوي. د پاکستان د کورنيو چارو وزير، د دې هڅې د توجيه لپاره د افغانستان او پاکستان ترمنځ د ۱۹۲۵م کال د ترانزيت تړون او همدارنگه د افغانستان، پاکستان او ترکمنستان ترمنځ پر تړون استناد کاوه.^(۱)

(۱) د افغانستان اخبار مجله، ۲۸ گڼه، ۱۹۹۵م کال، پاریس.

I.S.I (د پاکستان پوځي استخبارات) د دې ډول پخوانيو معاملو د ماتې له کبله، د نصيرالله بابر هڅه تر وخت دمخه گڼله او له هغې سره موافق نه و.

له افغانستان سره د متقاعد جنرال نصيرالله بابر علاقه، له ډېرو لري وختونو سره اړه پيدا کوي: نوموړی پر ۱۹۷۳م کال د شمال لويديځ سرحد ايالت والي و. دا هغه کال دی، چې د افغانستان ځينې اخواني مشران (حکمتيار، رباني او مسعود) د سردار محمد داود د امنيتي مقاماتو د څارنې له کبله، پاکستان ته وتبستېدل. دې فراريانو په هغه شورش کې برخه واخيسته، چې د پاکستان د حکومت په ملاتړ په لغمان او پنجشېر کې رامنځته شوی و او د کابل حکومت رنگونه يې موخه وه.

په هر حال! د پاکستان د سوداگريز مال کاروان، چې د څلوېښت تنو پوځيانو له خوا بدرقه کېده، د مجاهدينو د يوې ډلې له خوا ودرول شو. (۲۵۰۰) تنه بشپړ وسلوال افغانان چې د ((طالبانو)) په نوم ياد شول، دا کاروان د يرغلگرو له منگولو څخه خلاصوي. کاروان په داسې حال کې، چې د پخواني پاچا د زرگونو پلويانو له خوا يې ملاتړ کېده، د منځنۍ اسيا د جمهوريتونو پر لوري خپله لاروهي او د دسمبر پر مياشت په بيا راگرځېدو کې، له ترکمنستان څخه اخیستل شوی مالوچ لېږدوي.

گڼ شمېر طالبانو په بلوچستان او پښتون مېشتو سيمو کې د جمعيت العلمای اسلام په مدرسو کې زده کړه کړې ده. له نښو نښانو څخه څرگندېږي، چې افغانستان ته د طالبانو د راتگ په

هڅونه کې نصيرالله بابر له جمعيت العلمای اسلام (د پاکستان د خلکو گوند مونتلف، چې د ۱۹۹۲ م کال تر اکتوبر پورې يې حکومت په لاس کې و) سره ضمني توافق درلود.

طالبانو د نومبر پر ۵مه د کندهار تر نيونې وروسته د هلمند (د چرسو او ترياکو لوی توليدونکی)، زابل، غزني او لوگر ولايتونو کنترول ترلاسه کړ او په هرځای کې يې خلکو ته د سولې او اسلامي عادل حکومت د ټينگښت وعده ورکوله.

((طالبان او پاکستان لږ تر لږه د افغانستان په جنوب او شمال لويديځ کې د سولې په ټينگښت کې يو بل سره گډې گټې لري. په دې توگه طالبان تر هغه وخته پورې، چې د پاکستان د اقتصادي ستراتيژۍ د تامين لپاره اهميت لرونکي دوه متحدین، يانې په شمال کې دوستم او په هرات کې اسمعيل خان يې له خپل ځان خفه کړي نه وي، کولای شي د پاکستان پر روغ نيتۍ حساب وکړي.))^۱
طالبان د پاکستان د جمعيت العلمای اسلام په شان، د سنيانو له بنسټپالنې څخه، چې په ټينگه د شيعه گانو له معتقداتو سره کينه لري، دفاع کوي. له دې کبله ايران د شيعه گانو برخليک ته خواشینی دی.

۲- جمعيت العلمای اسلام او مدرسې: جمعيت العلمای اسلام د هندوستان د جمعيت العلما وارث دی. نوموړې ټولنه پر ۱۹۱۹م کال د انگليس د بنکېلاک پر وړاندې، د اسلامي خلافت د

^(۱) دا نظر د طالبانو له خوا د هرات تر نيونې دمخه څرگند شوی و.

دفاع په نیت، د دیوبند د عالمانو د یوې ډلې له خوا جوړه شوه او مولانا مفتي محمود بی مشري کوله.

پر ۱۹۴۵م کال مولانا شبیر احمد عثمانی د هندوستان د جمعیت العلماء ټولنه، د پاکستان د جمعیت العلمای اسلام د جوړېدو په نیت پرېښودله.

د جمعیت العلمای اسلام زیاتو پلویانو د پښتنو له سیمو سره راپورته کړ. جمعیت العلمای اسلام پر ۲۰ میلادي کلونو د شمال ختیځ سرحد او د بلوچستان د پښتنو سیمو په ډېرو دودیزو کلیو او بانډو کې زیاته وده وکړه. جمعیت العلمای اسلام، د ۱۹۷۰م کال په انتخاباتو کې د پښتونستان (د شمال ختیځ سرحد ایالت) په سلو کې ۲۵ او په بلوچستان کې په سلو کې ۲۰ رایې لاسته راوړې. دې ګوند په نوموړو دوو ایالتونو کې له نیشنل عوامي ګوند سره ګډه حکومتونه جوړ کړل.

د ۱۹۷۷م کال پر مارچ د جمعیت العلمای اسلام د پلوي مدرسو زرګونه شاګردان، د پاکستان د ملي یووالي له غورځنګ سره، چې د ذوالفقار علي بوټو د حکومت پر ضد جوړ شوی و، یو ځای شول، چې د ۱۹۷۹م کال د جولای پر میاشت د جنرال ضیاءالحق په واسطه د واک د نیونې لپاره لاره هواره شي.

وروسته جمعیت العلمای اسلام، د پاکستان د ملي یووالي له غورځنګ سره خپل اړیکي پرې کړل او پر ۱۹۸۱م کال د ولسواکۍ د ټینګښت له غورځنګ سره یو ځای شو.

پر ۱۹۷۹م کال مولانا فضل الرحمن، چې پر ۱۹۵۳م کال زېږېدلی، د خپل پلار (مولانا مفتي محمود) پر ځای د جمعیت العلمای اسلام مشري واخیستله. له جمعیت العلمای اسلام څخه یوه رابېله شوې ډله، چې مولانا عبدالحق او د هغه زوی مولانا سمیع الحق یې مشران وو او د ((اکوړه خټک)) د لویې مدرسې پالنه او اداره یې کوله، د افغانستان د داعیې د ملاتړ لپاره راپورته شول.

پر وروستیو کلونو د پنجاب په جنوب او د بلوچستان د بلوڅو په سیمو کې د جمعیت العلمای اسلام اغېز زیات شوی دی. په بلوچستان ایالت کې د ۱۹۹۰م او ۱۹۹۳م کلونو په ټاکنو کې د جمعیت العلمای اسلام دريځ په ډاگه کړه، چې ددې گوند تر ادارې لاندې مدرسې له سیاسي پلوه په پوره ډول فعالې دي. د یادونې وړ ده، چې په بلوچستان کې استوگن گڼ شمېر افغان پښتانه، چې لږو ډېرې له اصولي لارو پاکستاني تابعیت ترلاسه کړی، د جمعیت العلمای اسلام له فعالو مبارزینو څخه شمېرل کېږي او په انتخاباتو کې د جمعیت العلمای اسلام د سپړو د ډاډ وړ برخه جوړوي.

په بلوچستان کې ټول فعال سیاسي گوندونه، د هغې شمېرنې او پېژند کارت مخالف دي، چې تر ۱۹۸۰م کال وروسته افغانانو ته ورکړل شوي وو.^(۱) د ضیاءالحق د واکمنۍ پر وخت د مدرسو د

^(۱) په بلوچستان کې یو ملیون افغانان ژوند کوي. ددې شمېر نیم یې په کویټه کې استوگن دي.

پراختيا او ودې زياته گټه د جمعيت العلمای اسلام په برخه شوه. په داسې حال کې، چې پر ۱۹۴۷م کال په پاکستان کې ۱۳۷ مدرسې وې، خو اوس يې شمېر نږدې ۱۷۵۰۰ مدرسو ته رسېږي. ددې مدرسو په سلو کې ۲۰ مه برخه د زکات په واسطه خړوبېږي او له گوندونو سره تړاو نه لري. نږدې ۲۰ زرو طالبانو د جمعيت العلمای اسلام په مدرسو کې خپل نومونه ليکلي دي. له هغې جملې نه ۲۰۰۰ تنه په افغانستان کې اوسېږي. د جمعيت العلمای اسلام له خوا ورکړل شوي شمېره تر هغه رقم څخه ډېره اوچته ده، چې ياده مو کړه. د دې شمېر مطابق د هغو طالبانو شمېر چې په ديني مدرسو کې يې نومونه ليکلي له (۴۰) زرو څخه تر (۵۰) زرو پورې رسېږي. له هغې جملې نه يوازې له کچه گړې او ناصر باغ کمپونو څخه له ۵ تر ۲ زرو تنو پورې په افغانستان کې اوسېږي. په مدرسو کې درسونه په داسې حال کې، چې ټوله مذهبي جنبه لري، له سياسي تملايلاتو هم بې برخې نه دي. پوځي مضمون هم ددې مدرسو د نصاب برخه ده. د دې علت دا هم دی، چې پر افغانستان باندې د شوروي يرغل پروخت پاکستان غوښتل د طالبان له لښکر څخه په افغانستان کې د جهاد د پوځي فعاليتونو د ځواکمنۍ لپاره گټه واخلي او بيا د شوروي يرغل تر دفعې وروسته، د طالبانو له ملېشو څخه په کشمير کې د مليشايي عملياتو لپاره کار واخلي. د مدرسو په پراختيا کې بايد درې لاملونه دخيل وگڼل شي. د ضياءالحق له خوا د مذهبي بنسټونو ځواکمني، د افغانستان جگړه او د ايران مذهبي انقلاب.

د ایران انقلاب او په ځانگړي ډول د خلیج د جگړې پر وخت (اسلامي جماعت د عراق ملاتړ وکړ)، له اسلامي جماعت سره د سعودي عربستان د اړیکو تر خرابېدو وروسته نوموړي هېواد د جمعیت العلمای اسلام د مدرسو د زیاتې برخې مالي لگښت پر غاړه اخیستی دی.

دا مرستې چې سعودي عربستان او یا د خلیج نور هېوادونه یې سرچینې دي، که له ځانگړو سرچینو او یا هم له عامه (دولتي) سرچینو څخه لاسته راتلې، د جمعیت العلمای اسلام تر کنټرول لاندې، هغو مدرسو ته ورکول کېدې، چې د پښتونستان (شمال ختیځ سرحد ایالت) او د بلوچستان د پښتنو استوګنو سیمو (پښین، رېوب، لورلایي، سیف الله قلعه او زیارت) کې پرتې دي او په حقیقت کې د ایران د پراختیا غوښتنې خطر پر وړاندې یوازې کمر بند جوړوي. هغه سیمې چې د سند سیند پر غاړه پرتې دي، په ځانگړي ډول دیره اسمعیل خان، چې هلته د جمعیت العلمای اسلام مفتي مولانا فضل الرحمن مدرسې جوړه ده، له همدې مدرسې څخه گټه اوچتوي.

جمعیت العلمای اسلام په بشپړ ډول د شیعې گانو مخالف دی. د شیعې گانو پر ضد سازمانې جگړه، چې گمراه عناصر گڼل کېږي له لسو کلونو راهې د پخوا د پاکستان د سپاه صحابه په واسطه، چې د جمعیت العلمای اسلام له خوا یې لارښوونه کېږي، پرمخوړل کېږي. هغه نښتې، چې ۱۹۹۴م کال د جگړې سیمې (د پنجاب په جنوب) کې راټولې وې، پر دې تازه وختونو په کراچۍ کې هم

راڅرگندې شوې دي. گڼې پر وروستيو کلونو د پاکستان په خاوره کې د ايران او سعودي عربستان ترمنځ رقابت ډېر راڅرگند شوی دی.

افغان پښتانه په دوديز ډول د پاکستان د پښتنو سيمو په مدرسو کې شاملېږي. گڼ شمېر طالبانو له مجاهدينو سره په جهاد کې ترگډون دمخه، په همدې مدرسو کې زده کړه کړې ده. طالبان د نجيب الله د حکومت تر رنګېدو او د مجاهدينو د مختلفو ډلو ترمنځ د اختلاف تر څرگندېدو وروسته، په نهيلی سره بېرته خپلو مدرسو ته وگرځېدل. د طالبانو زياته برخه د ټولني له غريبو قشرونو راپورته شوې وه او غالباً د جگړې بې سر پناه يتيمان وو. د ياد وړ ده، چې د پاکستان د سرحدي مقاماتو په واسطه د شمال ختيزو پولو په اوږدو، په ځانگړي ډول په ((دال باندین)) کې د زده کړې کمپونه جوړ شوي دي، چې د طالبانو لپاره اسانتياوې ولري. د پاکستانی مدرسو افغان طالبان، ټيک مخکې تر هغې، چې د پاکستانی سوداگريزو مالونو کاروان، د افغاني مجاهدينو د قوماندانانو له خوا ودرول شي، د خپلو مدرسو په پرېښودلو پيل وکړ. نږدې (۴۰۰۰) طالبانو د پښتونستان (د شمال غرب ايالت) مدرسې، په ځانگړي ډول هغه مدرسې چې په اکوړه خټک، مردان، بنو، چارصده او پېښور سيمو کې پرته وې، کندهار ته د تلو په نيت خوشې کړې. په دې ډول د ډېرو مدرسو دروازې وتړل شوې.

۳- د طالبانو غورځنگ انقلابي خصلت لري: انقلاب د يوې ټولني د سياسي، ټولني او اقتصادي نظم ناخاپي بنسټيز

بدلون دی. دا بدلون د واکمني ډلې د واک او اتوریتې پر وړاندې د یوې ډلې د غړو د بغاوت په واسطه پلې کېږي. د طالبانو پاڅون د بڼې او مانا له پلوه یو ټولنیز او بنسټون (انقلاب) دی:

— د شکل له پلوه په دې مانا، چې د وګړیو یوې ډلې د خلکو له ملیوني پرګنو سره په پوره سمون او همغږۍ کې د واکمن فساد د واک پر وړاندې د پاڅون مشرۍ پر غاړه واخیسته. په دې پاڅون کې کارګرانو، بزګرانو، روحانیونو، د قوم مشرانو او لنډه دا چې ټولو ټولنیزو قشرونو ګډون کړی دی.

— د منځپانګې (محتوا) له پلوه په دې مانا، په هغو شرایطو کې چې ملي واکمني، قانون، امنیت، مصونیت، خپلواکي، مدني حقوق او بالاخره ټولنیز نظم موجود نه وي، د دغو ارزښتونو د لاسته راوړلو لپاره پاڅون، یو بشپړ مترقي او انقلابي حرکت دی. هغه انقلاب، چې پرګنې یې لارښوونه کوي، ممکن په خپله محتوا او متن کې محافظه کارانه او ان ارتجاعی افکار منعکس کړي او ښي پلوه ښوېدني ولري. دا احتمال هم شته، چې انقلابي حرکت له کینې لاسو تمایلاتو نه اغېزمن شي.

په سترو ټولنیزو انقلابونو لکه (۱۷۸۹) م کال د فرانسې لوی انقلاب او پر (۱۹۲۲) م کال د چین کلتوري انقلاب کې ډېر ځله داسې پېښ شوي، چې کینې لاسو او ښي لاسو تمایلاتو د موخې پر لوري د انقلاب د عرادې د پرمختګ پر وړاندې خنډونه رامنځته کړي دي:

په فرانسه کې پر (۱۷۹۲) م کال د مظلونینو د قانون پر نافذېدو سره د انقلاب له اصولو انحراف پیل شو. ددې قانون پر بنسټ همدا چې پر یو چا د انقلاب ضد اشتباه پیدا کېدلې گیوتین (وژنځي) ته راکښل کېدل.

د فرانسې لوی انقلاب ان پر خپلو رښتینو زامنو لکه روبسپیر، دانتون، بابوف او نورو هم رحم ونه کړ او ټول یې په اعدام محکوم کړل. یوازې پر ۱۹۷۵ م کال د بېنویانو تر بغاوت او په هغه پسې د مظلونینو د قانون او د انقلابي محکمې تر لغوې او حذف وروسته، د انقلاب تاو لږڅه کېناست.

د جمهوریت او دیکتاتورۍ په شان د انقلابي نظامونو جفاوو خلک دومره تر پوزې راوستي وو، چې د (۱۸۳۰) م کال په یو شاگرز سره د پخواني حکومت (سلطنت) د ټینګښت په مقصد یې په نامستقیم ډول د انقلاب ټینګې کړنې محکومې کړې. په دې ډول د سلطنتي نظام مشري لومړي لویی فلیپ ته وسپارل شوه او تاریخ بېرته شاته مخ وگرځاوه.

د روسیې د انقلاب په پیل کې په پتو سترگو د سوسیالیزم د ایډیالوژیکو آرونو پلي کولو، اقتصادي وده ورو کړه. له ۱۹۲۱ م څخه تر ۱۹۲۹ م کال پورې نوی اقتصادي سیاست (NEP) پلی شو، چې د لېبرالو اقتصادي اصولو بنکارندوی یانې بڼې پلو ته متمایل و.

هغه خونړۍ گوندي پاکونه (تصفیه)، چې ستالین له ۱۹۳۴م
څخه تر ۱۹۳۸م کال پورې ترلاس لاندې ونيوله، کين پلوته، د
کمونيست گوند بنوييدنه ښکاره کوي.

پر ۱۹۵۲م کال د کمونيست گوند د شلمې کنگرې د پرېکړې له
مخې، د ستالیني تگلارې له منځه وړل او د کمونيستي مشرانو له
هدیرې څخه، د ستالین د جسد ایستل، منځنۍ (اعتدالي)
تگلارې ته د گوند د بیا گرځېدنې ښکارندوی دی.

د چین په کلتوري انقلاب کې کين پلوت ته تر ټولو غټه ښوېدنه د
ماهو په څرگندېدو سره منځته راغله. ماهو د هغو شيانو ملاتړ ته را
ودانگل، چې افراطيونو هغه د انقلاب آرونه بلل. له دغو آرونو د
دفاع له کبله د ښارونو او کلیو د خلکو ترمنځ خونړۍ نښتې
رامنځته شوې. روڼاندي او هنرمندان په ډله بیزه توگه اعدام شول
او (لرغوني او لیکلي) تاریخي، هنري اثار په بې رحمۍ سره له
منځه لاړل.

په ټولنیزو انقلابونو کې کين پلوي او ښي پلوي تمایلات په دې
ډول توجیه کېږي، چې د انقلاب مخکښي د پرگنو په لاس کې ده.
پرگني د ټولنیزو ارزښتونو د سمبالښت لپاره ورته نظر نه لري او د
سازماني او ایډیولوژیکي آرونو تابع نه دي. د انقلاب په بهیر کې
ممکن د خلکو مختلفې ډلې په نوبت سره د انقلاب مشري ترلاسه
کړي. هغه وخت به انقلاب په احتمالي توگه ښي یا کين پلوت ته
ښوېدني کوي.

د طالبانو انقلاب د خپل مضمون په یوه برخه کې د بشر (په ځانگړي ډول د نسو) د حقوقو په ځینو برخو کې نښي پلوی او ان ارتجاعی خصلت لري، خو د جگړې او کرکېچ په حالاتو او اوضاعو کې موږ د بشر تر حقوقو د افغانستان سلامتیا (د طالبانو د مبارزې مرکزي ټکي) ته زیاته اړتیا لرو. د هېواد په لرلو، د افغانستان په لرلو سره به موږ هر څه ولرو، خو خدای مه کړه د هغه په نه لرلو سره به له هر څه څخه بې برخې شو.

طالبان د مرکزي حکومت ټینګښت او د ځمکنۍ بشپړتیا ساتنه خپله دنده گڼي، د همدې ټکي په پام کې نیولو سره نښي پلو ته د هغوی د نښو بېدني، هغو کسانو ته، چې له تجزیې څخه د افغانستان د ژغورنې مبارزې ته لومړۍ درجه اهمیت ورکوي، د زغم وړ گرځولي دي. په هغو سیمو کې چې اداره یې د طالبانو په لاس کې ده، د خلکو د پرگنو ملاتړ دې واقعیت ښکارندوی دی، چې خلک د طالبانو د پاڅون د ارتجاعی تمایلاتو په اندول د هغو مثبتو لاسته راوړنو (د ملي خپلواکۍ او ځمکنۍ بشپړتیا ملاتړ، د سولې راوستلو، د تنظیمونو ړنگولو، د مرکزي حکومت جوړولو او نورو) ته زیاته پاملرنه کوي. خلک د طالبانو نښي لاسي او ارتجاعی تمایلات د ټینګو او تېزو احساساتو او ولولو زېږنده گڼي، چې د نوي ژوند له سختو واقعیتونو او د انقلاب له عمومي ستراتیژۍ سره سمون نه لري او ژر یا لږ به خپل ځای واقعیت ته پرېږدي.

طالبان چې د کومو ولایتونو اداره په لاس کې لري، د خلکو له بالفعل ملاتړ او هغه ولایتونه، چې د دوی په کنټرول کې نه دي، د خلکو له بالقوه ملاتړ څخه برخمن دي.

له طالبانو سره د خلکو ملگرتیا او په پخواني حکومت پورې د تړلیو قوماندانو پیوستون، د طالبانو د ښکاره پرمختګ زمینه برابره کړې ده. د طالبانو د راتلونکي بریالیتوب نښې، د افغانستان د اداري یووالي په تامین کې ښکاره کېږي.

له دې سره سره له کومه ځایه چې انقلاب ضد کسان خپل مقاومت ته دوام ورکوي، طالبانو تر اوسه پورې د پیژندنې وړ حکومت جوړ کړی نه دی او د افغانستان پر ټوله خاوره یې خپل واک ټینګ کړی نه دی، کېدی شي، داسې وانګېرل شي، چې د طالبانو انقلاب د خپل بریالیتوب په لومړي پړاو کې دی. د طالبانو د انقلاب وروستی بریالیتوب په لاندې لاملونو پورې اړه لري:

— د انقلاب له ارزښتونو نه د دفاع لپاره د خلکو د زیات ملاتړ راجلبول. طالبان باید د دې مقصد لپاره لومړی خپلو عقیده یي ارزښتونو ته د نوي ژوند له غوښتنو سره سمون ورکړي او بیا د چارو په اداره کې ټولو خلکو ته د ګډون حق ورکړي.

— د ملګرو ملتو د موسسې د ملاتړ راجلبول. طالبان باید د دې مقصد لپاره د خپل فعالیت سوله ییز اړخونه، د ملګرو ملتو د موسسې د سولې له پلان سره همغاړي کړي.

د ټولو گاونډيو هېوادونو د ملاتړ را جلوبول او يو د بل په چارو کې د نه لاسوهنې د غوښتنې له تضمین سره هغو ته د دپلوماتیکې پیژندنې غوښتنلیک وړاندې کول.

له روسانو سره تر جگړې وروسته مسایلو باندې د چلند لپاره د ملي گټو پر بنسټ د یوې غوڅې تگلارې رامنځته کول.

په افغانستان کې د ملي خاینانو او د جگړې د جنایتکارانو په باب د مجددې او رباني د حکومتونو د بښنې د اعلان لغوه کول، د محاکمې مېز ته د اوسنیو بدمرغه حالاتو د لومړۍ درجې مسوولینو راکشول.

د ملي مسلکي اردو بیا جوړول.

د اضطراري لویې جرگې د جوړولو لپاره د بېرنيو تدبیرونو پیلول.

پوهو کسانو ته د حکومت د چارو واگې سپارل، روڼاندې او بوروکراتان، همدارنگه د طالبانو د اتلولۍ قدردانی او د چارو په اداره کې د هغو د گډون تضمین، دولتي عالي شورا باید په دولتي تشکیلاتو کې ځای شي. دا شورا به د مشورتي واک لرونکې وي.

د اساسي قانون تدوین او د ټاکنو دایرول.

۴- د طالبانو د رامنځته کېدو منطق: طالبان په حقیقت کې د کابل اسلام ډوله ایتلافي ادارې، چې تر ۱۹۹۲م کال وروسته یې واک ترلاسه کړ، د زور او زورواکۍ پر وړاندې د خلکو عکس العمل گڼل کېږي.

د کابل اداره د تخت او یا تابوت له شعار سره، چې د غلو په ژبه
تاوېده، سیاسي ډگر ته داخله شوه، ټولې سیاسي ډلې یې له ځانه
لرې کړې او د اهل حل و عقد د اخیستل شوې شورا په واسطه یې د
انحصاري واک په توجیه کولو سره، ټولو مخالفینو ته د جگړې
اعلان وکړ.

اسلامي حزب (په پیل کې خالص، حکمتیار)، د اسلامي
انقلاب حرکت تنظیم، د ملي محاذ تنظیم، د ملي نجات تنظیم، د
وحدت حزب، ملي اسلامي غورځنگ، د طالبانو غورځنگ او په
یوه مانا ټولې هغه ډلې، چې د افغانستان د سیاست په برخه کې
پېښې رازېږولای شي، د کابل ادارې مخالفت ته راوړاندېدل. دې
مخالفت تیت و پرک شکل درلود او د کومې متحدې جبهې په
واسطه یې لارښوونه نه کېدله، ځکه نو زور ته په زور ځواب ورکول
تر پرله پسې کلونو پورې یوازې د یوې هیلې په توګه پاتې شو.

طالبانو تر یوه حده وکړای شول د کابل د ادارې زورواکي، تاخت
و تاز تر یوې اندازې پورې مهار کړي او د هغې په کلابندي کولو او
وروسته د پایتخت په نیولو سره د افغانستان پر درېیمه برخه
خاوره خپله واکمني ټینګه کړي. هغوی په داسې شرایطو کې چې د
کابل ادارې د سولې ټول پلانونه که کورنۍ سرچینه یې لرله که
بهرنۍ رد کړل او د یوه ممثل حکومت لپاره یې د ټاکنو له منلو ډډه
وکړه، د افغانستان د خاورې له درېیمې حصې زیاته برخه د تورې
په زور ونيوله.

طالبان د ټولو هغو افغاني ډلو او قومونو لپاره د هیلو سرچینه شوه، چې د کابل ادارې د زور واکۍ له منطق او د ځینو جهادي قوماندانو له خپل سربو او بې باکیو څخه، تر پوزې راغلي وو. طالبان د افغانستان په سیاست کې د زور څرگندولو په ډگر کې، د واک په واسطه د واک لپاره، د پولې د ټاکلو مناسب او طبیعي ځواب گڼل کېږي.

طالبان د هغو مظلومو خلکو د فریادونو بنسکارندوی دي، چې د زور په منطق سره یې د جگړه مارو، د امن د بنمنانو، د ولسواکۍ او ټولنیز عدالت مخالفینو د ځپلو او له منځه وړلو لپاره یې د مرگ او ژوند جگړې ته دانگلي دي.

د کابل ادارې، په زوره واک تر لاسه کړی و، د زور په کارونې یې هغه ساته او په زور له صحنې نه وایستل شول.

د کابل اداره په کینه ییز ډول، له باطل څخه د دفاع په لیکه کې ولاړه وه او طالبانو د حق د مدعیانو په توگه د زور په واسطه مغلوبه کړه او بیا پر ټول افغانستان باندې د سولې او امنیت غږ خور شو. یوازې سوله او امنیت ددې امکان برابروي، چې د حق د یو ملاتړي ځواک په جوړولو سره، په هېواد کې د حقوقو دولت د جوړښت لپاره لاره هواره شي.

درېیم- د سیاسي ژوند ځانگړنې: له هغو بېلگو څخه، چې د ډلبندیو او سیاسي ډلو د جوړښت په اړه مو وړاندې کړې، څرگندېږي چې:

— پر ۲۰مو او ۷۰مو کلونو په ټولنه کې سیاسي ژوند پر دوو مخالفو؛ کین او بنی لورو تشکل موندلی و. د دې خبرې علت (د مارکسیزم او اسلامي انترناسیونالیزم) پر بنسټ، له بهر سره د کین او بنی ایډیولوژیک او عقیده یې تړون و.

د مارکسیزم د ایډیولوژۍ آرونه او د ((مکتبې اسلام)) عقیده یې ارزښتونه د هغو خپرونو په واسطه، چې له بهر څخه په افغانستان کې خپرېدلې، د ډلو د مفکوره یې او سیاسي تگلوري په ټاکلو کې یې مرسته وکړه. خو په ورو ورو ډول د مارکسیزم د فلسفې ټولیز مفاهیم او د مکتبې اسلام د نړۍ لید معتقدات، د افغاني ټولني د دودیز قبیلې یې ژوند له واقعیتونو سره په چلند کې، په خپلې لومړنۍ مانا پاتې نه شول: مارکسیزم لینینیزم او ماهویزم تر لسو نه پر زیاتو ډلو تقسیم شو او اسلام لږ تر لږه په پینځه لسو فراکسیونونو ووېشل شو. د دې ډلو (مارکسیزم او اسلام) تر منځ کرکېچ یوازې د گړني (شفاهي) اختلاف تر بریده پاتې نه شو: چین پلو و مارکسیستانو له روس پلوه مارکسیستانو سره پر وسله والو نښتو لاس پورې کړ او د ځینو جهادي تنظیمونو تر منځ خونړۍ جگړې وښتې.

— په افغانستان کې سیاسي مبارزې تل د سیمه ییزو شخصیتونو په شاوخوا دوام موندلی دی، نه د مدني ژوند د ارزښتونو او د ټولیزو عقیده یې او ارمانی آرونو د گټو د ساتلو او یا د یو ملي شخصیت د دفاع په شاوخوا کې.

— ايډيولوژيک او د ډيموکراتيک مفاهيم په ډېره کمه کچه (هغه هم د بنسټي روڼاندو په وړو کړيو کې) د سياسي او ټولنيز واک سرچينې گڼل کېږي. په پرمختللي نړۍ کې ايډيولوژيک او ولسواک ارزښتونه د سياسي گوندونو د تشکل محور جوړوي، دا ارزښتونه په افغانستان کې تل د سيمې، قوم، ژبې او مذهب پر قوانينو بدل شوي دي.

څلورم- د جهادي مشرانو له خوا د جگړه ييزې ستراتيژۍ غوراوی: له افغانستانه د شوروي ځواکونو تر وتلو وروسته، د تنظيمي حسابونو د تصفيې او سياسي موخو د ترلاسه کولو لپاره جگړه تر خبرو اترو او مفاهيمې غوره وگڼل شوه. جگړه د هرې جگړه مارې ډلې لپاره دهغو امتيازاتو د گټلو سبب کېدله، چې د سولې او خبرو اترو په شرايطو کې د هغو د لاسته راوړلو امکان ميسر نه و. مثلاً د اسلامي جمعيت لپاره جگړه پر اکثريت باندې د اقليت د ارادې د تحمیل وسيله وه. د اسلامي حزب لپاره جگړه د واک د انحصار حربه او د يو تيوکراتيک مستبد حکومت د ټينگښت وسيله گڼل کېدله. د دوستم او وحدت حزب د ډلو لپاره جگړه له اکثريت سره د ازبکو او شيعه گانو د قومي او مذهبي اقليتونو د مساوي حقوقو د لاسته راوړلو اله وه.

د جگړې تر شا ناوړه هيلې او د جگړې د خړوبونې د واحدې سرچينې گډ علتونه موجود وو. دا واحد سرچينه د بهرنۍ مداخلې لاس دی، چې مختلفې ډلې يې تل پر جگړو اخته ساتلي او د ملت

اکثریت د ارادې پر وړاندې یې د هغوی کینه ژوندی ساتلې ده. په افغانستان کې د اکثریت اراده، چې د لویې جرگې او یا ټاکنو په واسطه له ځواک نه عمل ته راځي منطقاً په جگړه کې د بنکېلو تنظیمونو د سیاسي گټو په مخالف لوري کې واقع ده. د اکثریت د ارادې په څرگندېدو سره به، لکه د جمعیت او پرچم د اقلیت حکومت، پر اکثریت باندې د خپلې ارادې د تپلو وس پیدا نه کړي او اسلامي حزب به د واک انحصار لپاره په خپلو هڅو کې پاتې راشي.

په همدې ډول به قومي او مذهبي لږکي، په داسې حال کې، چې د اقلیتونو له طبیعي حقوقو څخه به برخمن شي، له اکثریت سره د مساوي حقوقو د گټلو لپاره به، د خپلې دعوي په طرحه کې د ولسواکۍ له ځپونکي منطق سره مخامخ شي.

څه چې مو وویل له هغو څخه په ډاگه کېږي، چې د جگړې پایته رسېدنه د ځینو ډلو د سیاسي ژوند له پایته رسېدو او د ځینو د اغېز له کمښت سره سمون خوري. له ټاکنو، لویې جرگې او په یوه مانا له سولې سره د جگړه مارو ډلو د بنمې له ځاني دفاع نه پرته بل منطق لرلای نه شي. د مورچل له شانه د ټاکنو تر حوزې پورې د لارې وهل تر ټولو ستره ستونزه ده، چې جگړه مارې ډلې ورسره مخامخ دي.

د کار ستونزه په دې کې ده چې:

لومړی: دا چې د مورچل کسان اکثره نالوستي دي او سیاسي شعور نه لري. هغوی په داسې حال کې، چې په رڼدو سترگو د خپل

مشرتابه تراغېز لاندې راغلي دي، د يو لړ ملي او عمومي هيلو د دفاع لپاره خپلواک نظر نه لري. د دې ټوپکيانو ځينې هغه اجيران دي، چې د خپلو ځاني گټو لپاره د دوو، ان دنمنو ډلو ترمنځ واټن په داسې چټکۍ سره وهي، لکه يو توغندی چې پر بنار ولي.

په هر حال! د جگړې پلويان، چې په هره کچه وي په دې شرط چې اړوند تنظيم ته ژمن پاتې شي، د مشر لپاره د سولې او جگړې په شرايطو کې ستر غنيمت گڼل کېږي. په ټوليز ډول هغوی داسې کسان دي، چې له ولسواکۍ د دفاع د عمومي بهير لپاره په درد نه خوري. هغوی د ټاکنو پر وخت يوه کوچنۍ ټولنه جوړوي، چې د خپلو هڅو په واسطه نه شي کولای د مشرانو د لور تيا غوښتنې هيلې خړوبې کړي.

دويم: مذهبي مشرانو، د مذهبي پلويانو ولولې په داسې شرايطو کې راوپارولې، چې جهاد د دوستانو د مجلس نقل او د دنمنانو د روحياتو د ځينې وسيله وه. داسې بنسکاري، چې د جهاد په پايته رسېدو سره به مذهبي مشران له يو خوا په خپله تنظيمي کړۍ کې، د خپلو پلويانو د ساتنې او له بلې خوا د چوپ اکثریت د نظر د خپلوني لپاره، د ويلو څه ونه لري او نه به د جلب او جذب لپاره څه ځواک ولري. داسې فکر کېږي، چې د مجاهدو قلموالو د لوړو ژورو خبرو تراغېز لاندې به يې ځينې پلويان له چوپ اکثریت سره همغږي شي او خپلې رايې به د هغو کانديدانو په صندوقونو کې، چې د ملي او عمومي گټو دفاع کوي، واچوي. مشران يې په

دې برخه کې بدگومانه کېږي او هغوی د سولې او روغې پروړاندې مخالفت ته هڅوي.

درېیم: د مذهبي مشرانو زیات شمېر د بهرنیو لاسوهونکو هېوادونو زېږنده دي. د دې مشرانو سیاسي پوځي فعالیت د مقاومت په بهیر او ترهغه وروسته د بهرنیو ځواکونو په مرسته خړوبیده او لارښوونه یې کېدله. د سولې شرایط د دې ډلو لپاره ځکه د مړینې مانا لري، چې د بهرله سیاسي، پوځي، پولې او مالي ملاتړ څخه یې برخې کېږي. پرته له دې چې له مشروعو او قانوني (کورنۍ سرچینې، د گډون ونډې، د غړیتوب ونډې او نورو) لارو د دې مرستو د جبران ډاډه یې په لاس کې وي.

څلورم: د موسسو او ډلو په سطحه، هم د سیاسي اقلیتونو او هم د ملت په کچه د قومي لږکیو له خوا د انتخاباتو د نتیجونه منل د سولې د بهیر د سیاسي مبارزې نورې ستونزې دي. هغه اساسي پوښتنه، چې د ځواب پیدا کولو لپاره ورته ډېره ځیرتیا په کار ده دا ده چې: ایا لږکي د یو اقلیت په توگه د خپلو قانوني حقوقو په ساتلو سره خپل ځان د اکثریت ارادې ته د درناوي ملزم گڼي؟ مثلاً کله که انتخابي پارلمان پرېکړه وکړي، چې وسلوالې ډلې دې په درېو میاشتو کې خپلې وسلې دولتي مقاماتو ته تسلیم کړي، داسې پرېکړه چې د اکثریت د ارادې څرگندویه ده، ایا د پلې کېدو ضمانت به ولري؟ هر کله که د افغانستان سني مذهب اکثریت په پارلمان کې د خپلو استازو په واسطه پرېکړه وکړي، چې یوازې دې

حنفي مذهب په محکمو او قضاوو کې رسمیت ولري، ایا د اقلیت شيعه مذهب ډلې به خپل ځان د دې پرېکړې په درناوي ملزمې وگڼي؟ په همدې ډول په لسگونو نورې پوښتنې راولاړېدې شي. هغه څه چې څرگند دي دادي، چې د ډيموکراسۍ سيستم په ورو او پرله پسې پلي کېدو کې، د سياسي زده کړې او تربیې په لاسته راوړلو سره، د اکثريت او اقلیت مقوله د درک او زغم وړ ده. په خواشینۍ سره زموږ ټولنه د خپل سياسي بلوغ هغه حد ته نه ده رسېدلې، چې دخپلې سلامتیا او بشپړتیا لپاره، په شعوري توگه د سياسي ډيموکراسۍ ارزښتونه ومني، سربېره پر دې د جگړې او کړکېچ په دوو لسيزو کې په تنظيمي کړيو کې د زورواکۍ او حکم عادت ډېره زیاته وده کړې ده. یوازې د خلکو نمایندګه او د قوي امنيتي ځواک لرونکي یو مرکزي دولت به د دې ځواک ولري، چې د اکثريت د پرېکړو پلي کېدل تضمین کړي.

ټوپکوال مجاهدین خپل ځانګړي سياسي و حقوقی کلتور لري. دا کلتور د لويديزې نړۍ د سياسي ماشين د محصول په پلمه د ولسواکۍ او ملي واکمنۍ له حق سره مخالف دی:

– ولسواکي د مکتبي اسلام په تعبیر له دې کبله، چې له اهل حل و عقد شورا څخه واک اخلي او خلکو ته یې سپاري، د اسلام له موازينو (هغه ډول چې اخوانیت یې تعبیروي) سره اختلاف لري. پر دې انګېرنو باندي په داسې شرایطو کې ټینګار کېده، چې ډېر اسلامي هېوادونه د حل و عقد شورا له نامه سره اشنا نه وو او رژیمونه یې د ولسواکۍ د آرونو له مخې جوړ کړي وو.

د بنسټپالو په نظر، د ملي واکمنۍ حق په یوه بې سرحده خیالي نړۍ کې د اسلامي امت له ایډیال تحقق سره سمون نه خوري. دا نړۍ په جهاد و دانېزې او د کفر او الحاد نړۍ، خپل لاسونه هغه ته د تسلیمۍ د نښو په توګه پورته کوي...!

له پورتنیو څرګندونو څخه په ډاګه کېږي، چې اکثره تنظیمي مشرانو ته هره وسیله، چې د سولې د راوستلو سبب شي، که هغه دیو تشکیل (لویې جرګې) په بڼه وي او یا دیو سیاسي شخصیت (پاچا) په څېره کې، له دې کبله د تایید وړ نه ده، چې پر ملي ګټو باندي ټینګار د هغو تنظیمونو ګټو ته، چې په جګړه کې یې روزنه او پالنه شوې، په ټینګه زیان رسوي.

داسې ښکاري، چې د جګړه مارو ډلو غچ اخیستونکو ولولو د کانالیزه کولو لپاره، یو له قهر نه ډک او بل سوله ییز الټرناتیف شته، چې یو د بل بشپړوونکي دي:

یو: د سولې په پروسه کې د ملګرو ملتو د سوله ساتونکو فعاله برخه اخیستنه. سره له دې چې د نړۍ په ځینو کرکېچنو سیمو کې د سولې لپاره د ملګرو ملتو پوځي مداخلې بشپړ بریالیتوبونه نه درلودل، خو په ځینو برخو کې بری ته نږدې دي او په ځینو قضیو کې یې سوله ټینګه کړې ده. د افغانستان د قضیې په اړه یوازې ستونزه، چې موجوده ده، هغه داده، چې له هېواد څخه د شوروي ځواکونو تر وتلو او د کمونیستي امپراتورۍ تر ړنګېدنې وروسته، د افغانستان قضیه د ملګرو ملتو د امنیت شورا د اجنډا په حاشیه کې راغله او ګومان نه کېږي، چې لویډیز هېوادونه، مثلاً

د خپلې اردو د يو غړي، چې په افغانستان کې به د سولې په ځواک کې شامل وي، د پوزې د وینې کېدلو د لیدو زغم ولري.

دوه: د ملگرو ملتونو په مرسته د افغانستان په سیاست کې د ټولو اغېزمنو ډلو او اشخاصو په گډون، د يوې اضطراري لويې جرگې جوړول. که چېرې دا جرگه د جگړه مارو ډلو، ټولو سياسي تنظيمونو او ټولو قومي، مذهبي او ملي شخصیتونو په رښتیني گډون سره جوړه شي، د سولې ساتنې په کار کې به له ستر اخلاقي او ماني اغېز څخه برخمنه وي.

د ۱۹۹۴م کال په لومړيو کې د داسې يوې جرگې د لرلید اغېز په افغانستان کې د سولې کورني او بهرني دښمنان ووېرول:

د اضطراري لويې جرگې د جوړېدو له اوازو سره سم، د دې لپاره چې دا نوبت پایلې ته ونه رسېږي، دلته او هلته ظاهراً د جگړې د ختمولو، خو په واقعیت کې د سولې پر طرحې د برید لپاره، یو لړ تشبثات پیل شول. د هجرت په خپرونو کې د نشر شوي خبر له مخې: _ د مارچ میاشتې پر وروستیو د اسلامي هېوادونو یو شمېر پوهانو (!) په پاکستان کې د ازادو قبایلو په یوه سیمه کې، د افغانستان له جهادي مشرانو سره غونډه وکړه او تر خبرو اترو وروسته د مولوي خالص په مشرۍ یو هیئت کابل، چاراسیاب او مزار شریف ته سفرونه وکړل او له دښمنو خواوو سره یې د نظر تبادلې وکړه.

_ د اپریل پر میاشت د قوماندانانو یو هیئت د اور بند د یو تړون لپاره، په اوسنۍ جگړه کې له ټولو اخته غاړو سره لیده کاته وکړل.

— پر می میاشت په غزني ولايت کې د نږدې شلو ولايتونو د استازو په گډون، د جنوب لويديځ د سولې هټيت د يوې اوونۍ غونډې په ترڅ کې، د جگړې د غنډلو په برخه کې يو پر بکره ليک صادر کړ.

— د می میاشتنې په لومړيو کې د پاکستان، ايران او سعودي عربستان هېوادونو، په سعودي عربستان کې د سولې په يوې غونډې کې د گډون لپاره د مجاهدينو استازو ته بلنه ورکړه. د ملگرو ملتونو تر څارنې لاندې د سولې د يوې رښتينې جبهې په منځ کې، د درزد پيدا کولو په موخه، په دې غونډه کې د گډون لپاره د پخواني پاچا استازي ته هم بلنه ورکړل شوه.

د محمود مستيري په مشرۍ د ملگرو ملتو د سولې هټيت د تشبثاتو د خنثا کولو لپاره په ټينگه هڅې پيل شوې. د دې هڅو گډه وجه په دې کې وه، چې افغاني وسلوالو ډلو د بهرنيو لاسوهونکو هېوادونو په مرسته د سولې له هر نوبت سره، چې په هغه کې د افغانستان چوپ اکثريت د خپلو ارمانونو د ځلونې امکان پيدا کړي، په مخالفت کې واحد جبهه جوړه کړې وه. د وسلوالو ډلو او لاسوهونکو بهرنيو هېوادونو له خوا د سولې د ټينگښت لپاره د چلوټې جوړول، په شعوري ډول په داسې شرايطو کې ترسره کېږي، چې پر تېروخت په راولپنډۍ، اسلام اباد، پېښور، جلال اباد او مکه مکرمه کې دې ته ورته هڅې، د جگړې د پایته رسولو په لار کې هېڅ ډول عملي نتيجې ته نه دي رسېدلي. هغو کسانو، چې دا ډول جالونه يې غوړولي، پر دې ښه پوهېدل؛ هغه امتيازات يې، چې په جگړه کې يې ترلاسه کړي، په سوله کې به يې له لاسه ورکړي.

درېم څپرکی

قهر او روغه

الف- د قهر او زور کارول: افغانستان د داسې قبيله يي ټولني لرونکی دی، چې د هغې پر سياسي ژوند واکمن قوانين دوديز او قومي خصلت لري. په دې ټولنه کې د قهر او زور کارول تل د سياسي ژوند مسلط توکي دي. د هېواد په معاصر تاريخ کې د بېلگې په ډول ۱۹مه پېړۍ د قهر او غوصې له پېښو څخه ډکه ده، چې د هغې په بهير کې د دولت د واک نيول د کورنيو او قبيله يي دښمنيو (رقابتونو) د منځ ټکي گڼل کېده.

په افغاني ټولنه کې د قهرجنې روحيې په زېږېدو او ځواکمنۍ کې مختلفو لاملونو ونډه لرلې ده. له دې جملې نه د جغرافيايي، ټولنيز او سياسي عواملو سپړل ډېر مهم دي:

يو- جغرافيايي لامل:

۱- جيو پوليټيک لامل: افغانستان د هندوستان د افسانه يي هېواد د دروازي په توگه تل د تاريخ د فاتحينو او نړۍ نيونکو د پاملرنې مرکزي ټکي و. دې موقعيت زموږ هېواد د سترو بريدونو

او يرغلونو له خطر سره مخامخ کړی، چې د هغو په ترڅ کې خلکو د خپل ځان د دفاع لپاره قهر ته په قهر ځواب ویلی دی.

د تاریخ په بهیر کې د افغانستان پر خاوره د بهرنیو بریدونه او يرغلونه ډېر زیات دي، چې په پای کې دوی ته د ژوند او ځاني دفاع لپاره د قهر څرگندول پریو نه انکارېدونکي اصل بدل شوی دی.

۲- فزیکي لامل: افغانستان یو غرنی هېواد دی. د ډېرو ټولنیو هانو په اند هغه خلک، چې په سختو او لوړو جغرافیایي او فزیکي شرایطو کې ژوند کوي، د ژوند د تامین لپاره ناچار دي، د طبیعت له قهرجنو ځواکونو سره مجادله وکړي. دا مبارزه د هغو خنډونو د لرې کولو لپاره، چې د یوې موخې د پلي کېدو په لاره کې پراته دي، د زور پر کارونې باندې باور پیدا کول، د سړي تحت الشعور ته نښاسي او ورو ورو هغه د ټولنیز ژوند په یوه ډول اړوي. که چېرې د ټولنیز قهر په تولید کې د جغرافیایي لامل رول (هم جیوپولتيکي او هم فزیکي) د مدني ژوند (د ښوونې او روزنې بشپړونه، د ولسواکۍ عامېدنه او د سیاسي شعور او چتیا) د شرایطو د پرمختیا په واسطه له منځه لاړ نه شي، نو کمزوری خوبه ضرور شي. افغانستان د پرله پسې پېړیو په بهیر کې د (۲۰) مې پېړۍ د تمدن د نعمت له لاسته راوړلو بې برخې شوی دی، ځکه نو زموږ هېواد کې مدرن او مدني عامل ډېر کم او نامحسوس قهر لري.

دوه- ټولنيز لامل: افغان قبایلو ته زور او قهر مختلفې ماناوې لري. پښتانه قبایل ((ټوپک)) ناموس او یالې تر لږه له ناموس نه د دفاع وسیله (د هغه په پراخه مانا چې د کورنۍ او ملي ژوند د ارزښتونو ساتنه په کې راځي) گڼي او د زوی زېږېدنه د ((ټوپک)) په ډالۍ سره نمانځي. ټوپک یانې د زور وسیله، د مشرۍ کیلي او په خپل زړه د ټولنیزو شخړو حل.

په افغانستان کې یو ځل د سلطنت پر وخت د فرانسه یي ((لوموند)) ورځپاڼې خبریال له محمد ظاهر شاه سره مرکه کړې وه. فرانسه یي ژورنالیست د خپلې دې مرکې په یوه برخه کې د وزلوبې (بزکشی) په تشویق کې د شاه د انگېزې په اړه داسې لیکلي وو: ((دا لوبه چې زموږ په ذهن کې د چنگیزیانو د قساوت او بدویت یاد ژوندی ساتي، په داسې حال کې، چې د افغانستان په گاونډیو هېوادو (د شوروي ازبکستان او ترکمنستان) کې پرېښودل شوي ده، له دې کبله یې د شاه له خوا ملاتړ کېږي، چې د خلکو له قهر او غوصې نه ډکې ولولې په یوه گرموونکي او سوله ییز ځای کې سره راټولې شي، له دې پرته به سلطنت له بې ثباتۍ سره مخامخ شي)). دا چې د فرانسه یي خبریال نظر به تر کومه بریده د وخت د سلطنت د سیاست څرگندوی و، موږ ورسره کار نه لرو، رښتیا خبره داده، چې افغاني ازبک او ترکمن قبایلو د ((ټوپک)) پر ځای د قهر د څرگندولو لپاره وزلوبه، چې د قهر او قوت له څرگندولو نه ډکه لوبه ده، ټاکلې ده.

په ټولنيز ژوند کې د قهر خرگندول، په شعر، ادبياتو او هنر کې هم منعکس شوي دي: د فردوسي اثار (په شاهنامه کې درستم او سهراب داستان) او د خوشال خټک اثار له رزمي شعرونو ډک دي: خوشال خان وايي:

د افغان په ننگ مې وتړله توره

ننگيالي د زماني خوشال خټک يم

ملالی د ميوند په جگړه کې د دې لنډۍ په ويلو سره، چې د وطن دميني روح په کې خپې وهي، غزيان او مجاهدين يې پر دښمن باندې بريد ته وهڅول:

که په ميوند کې شهيد نه شوي

خدا يرو لاليه بې ننگۍ ته دې ساتينه

هغه وخت، چې د دې اثر ليکوال د استقلال لېسې زده کوونکی و ((د ښوونکي ورځ)) په شاندارو مراسمو سره لمانځل کېدله. د هغه کمپ په مخامخ دروازه کې، چې مېلمنو به د هغه مخې ته محفل جوړاوه، دا بيت په يوه اوږده ټوټه کې په ځلانده او مشقي ليک ليکل شوی و:

دست مشاطه به رخسار عروسان نکند

انچه بر چهره تو سيلی استاد کند

ملي اتن د سپورټ، رزمي حرکتونو او جگړه ييز تمرينونو تر ټولو ښه بېلگه گڼل کېږي. اريانا دايرة المعارف په دې باب ليکي:

((اتن د افغانانو يو ډېر لرغونى ملي ورزش دى، چې له ۱۱۰۰ کلونو راپه دېخوا د مختلفو وختونو په ادبياتو کې منعکس شوى دى.))
هماغه ډول چې نارينه د اتن لپاره سندرې او نارې (ولسي سندرې، چې په لوړ غږ ويل کېږي) لري، نسځې او پېغلې هم په بنکلو سندرو او نارو سره اتن کوي.

په اتن کې د بدن د ټولو غړو د نېپرازۍ لپاره ټول جنګي او رزمي حرکتونه ترسره کېږي. په اتن کې هغه پاروونکې نارې، چې د جگړې، بريد او يرغل پر وخت د دښمن د ماتې، ډار او د خپل ځواک د څرګندونې لپاره، له خولې څخه راوځي، شاملې دي.
د اتن په بهير کې د جگړې او تېښتې تمثيلوونکي حرکتونه په اسانۍ سره څرګندېږي. پرمختګونه، شاتګ، پر دښمن باندې بريد، د دښمن د بريد دفع، په اتن کې په موزونو حرکتونو سره افاده کېږي.

خېزونه، پورته کېدنه او د اتن په پاى کې توند او چټک حرکتونه، پر دښمن باندې د بريد او يرغل څرګندوى دي. تر هغه وخت پورې، چې تن په تن جگړه دود وه او توره اصلي وسله گڼل کېدله، افغاني ځوانانو له تورې او يا چورکۍ سره اتن اجرا کاوه. د هېواد په ځينو سيمو کې اوس هم د اتن د اجرا پر وخت له چورکيو نه کار اخلي. په هغو جگړو کې چې افغاني ټولنه ورسره مخ وه، په ورو ورو ډول ټوپک د تورې او چورکۍ ځاى ونيو. هغه وخت نو د اتن د اجرا پر وخت د ټوپک کارول دود شول.

د افغانستان په ځينو سيمو کې داسې دود و، چې د ((ورا)) په نوم د زوم کورنۍ چې د ناوې د پلار له کوره د ناوې د بيولو لپاره تلله بايد وسلواله وای. هغوی د ناوې په کلي کې، په جگړه کې د تورې وهلو، نېزې او هدف ویشتلو د ازمېښتونو له لارې خپل استعداد په زبات رساوه. يوازې په دې ازمېښتونو کې د برياليتوب ترگټلو وروسته يې د ناوې د بيولو حق ترلاسه کاوه.

سربېره پر دې د افغانستان په ځينو سيمو کې د واده او نکاح د حاصلولو لپاره، زوم د دې ډول جگړه ييزو ازمېښتونو له تېرولو سره مخامخېده: د لرگيو څو خادې يې په ټينگه يوه له بلې سره تړلې چې اوږدوالی يې ۲۰ گزه شي. د تړليو خادو په يوه نړۍ برخه کې يې يو چرگ تاره، چې ((دار)) نومېده، د جلی غوښتونکي دنده لرله، چې پر اس سور شي، د چرگ وزر خپل هدف وټاکي او هغه جگ کړي. تر هغه وخته، چې د لرگي له پاسه د چرگ وزر په رپېدو و، ناوې اجازه نه لرله، چې د مېړه کور ته لاړه شي.

د هېواد په ځينو نورو کليو کې يې د چرگي هگۍ پر ځمکه ايښودله چې پر اس سپور سړی، چې په واقعيت کې راتلونکی زوم و، خپل ځان ټيټ او هغه پورته کړي.

په ځينو سيمو کې به يې له يو نه تر درېو پورې د لرگيو مېوړي پر ځمکه ټکو هل او سپور سړي يانې راتلونکي زوم ته يې دنده سپارله، چې دا مېوړي د اس د ځغاستې پر وخت د نېزې په واسطه له ځمکې وباسي.

په ځينو نورو كليو كې يې د اوبو پر سرورېښمين د شمال اچوه او جلی غوښتونكي سپور سړي بيا دا د شمال پر توري دوه ځايه كاوه. له پورتنيو خبرو څخه داسې څرگندېږي، چې په افغانستان كې د كورنۍ جوړونې لپاره لومړنۍ هڅه، له هغو ازموښتونو سره يوځای وه، چې د ناموس په توگه د كورنۍ دفاع لپاره د نارينه جگړه ييز ځواک ثابتوي.

البته د كورني ناموس دفاع، د ټولني او هېواد د ناموس دفاع لومړنۍ گام گڼل کېږي، چې نارينه د كورنۍ د جوړېدو له لومړيو ورځو نه هغو ته ژمنه كوي.

په زده كړې، تفريحي لوبو (وزلوبه، غشي ویشتل، اتني، پهلوانۍ)، د كورنۍ په جوړښت، د ټولنيزو شخړو په حل او په پای كې د سياسي واک ترلاسه كولو كې د زور څرگندول، د افغاني ټولني طبيعت دی. دې حالت شخصیتونه روزلي دي. دا قهر په ډېرو برخو كې له مېړانې او زغم سره يوځای و او د خپلواكۍ، د حق او عدالت د دفاع په لار كې ورڅخه گټه پورته شوې ده.

د خراسان عياران، د كندهار پايلوچان او د كابل كاكه گان، نه ماتېدونكي سيمه ييز پهلوانان وو، دا پهلوانان، لكه د خوشال خټك په شان د هېواد د ناموس دفاع لپاره د همت ملا تړي او هېواد د يوې امپراتورۍ پر مركز بدلوي.

د افغان په ننگ مې وتړله توره
ننگيالی د زمانې خوشال خټک يم

بیا به نو افغانستان د ژبې، فرهنگ او ټاکلي دین د صادرولو پر سرچینې بدلېده.

د افغانستان تاریخ په ۱۸مې، ۱۹مې او ۲۰مې پېړۍ کې د ګاونډیو هېوادونو د تاریخ په انډول د زیاتو خونړیو پېښو مرکز و، چې د هغه په بهیر کې زیات واکمن د سیاسي رقیبانو په واسطه معیوب او یا وژل شوي دي. د بهرنیو یرغلګرو پر ضد جهاد، کورنۍ جګړې او نور، چې له یوه پښت نه بل ته یې قهر و کینه او غچ اخیستل لېږدولي دي، د افغانستان تاریخ ته یې داسې خوځون او تحرک ورکړی دی، چې بېلګه یې لږ تر لږه په ګاونډیو هېوادو کې لیدل شوې نه ده.

درې-سیاسي لامل: د تاریخ په اوږدو کې د افغاني ټولني په جوړښت کې د ګډو قومونو او قبایلو ترمنځ د سیاسي واک د لاسته راوړلو لپاره پټه او ښکاره مبارزه موجوده وه. دې مبارزې کله کله قومونه د یو بل پر وړاندې د دښمنۍ، غچ اخیستنې او قهر په مورچه کې کېنولي او سیاسي او ټولنیز ثبات یې له منځه وړی دی. د ۲۰مې پېړۍ په اوږدو کې د سیاسي واک د ترلاسه کولو لپاره د نویو رقیبانو د څرګندېدو وېرې، د افغانستان پاچایان او چارواکي تقریباً د مشروطیت او ولسواکۍ له ټولو غورځنګونو او سیاسي ډلبنديو سره مخالف کړي وو. تاریخ ته مخ اړوو:

پر ۱۹۰۳م کال د امیر حبیب الله خان د سلطنت پر وخت د لومړي مشروطیت غورځنګ (پټه ملي ټولنه) په شاهي مدرسه کې جوړ شو. دې غورځنګ پر ۱۹۰۵م کال د عبدالروف کندهاري په مدیریت

د سراج الاخبار په نوم د يوې جريدې د خپرېدو اجازه ترلاسه كړه. ددې جريدې لومړۍ گڼه پر ۱۹۰۲م كال په ۳۶مخونو كې له چاپه راووته او بيا يې د چاپ اجازه ترلاسه نه كړه. كه څه هم اميريې د اساسي قانون د جوړېدو له لارې خلكو ته د سياسي خپلواكيو وركولو ته راباله، خو غورځنگ په پټه خپلو فعاليتونو ته دوام وركړ. د امير په واسطه، د هغوی استبدادي ضد فعاليتونه كشف شول او د ټولني ۴۳ تنه غړي اعدام او يا زنداني شول. امير وروسته وويل: ((ما د دې ټولني د نورو غړو له نيونې او سزا وركولو څخه ډډه وكړه كه نه نړۍ به په وينو لړل شوې وه.))^(۱)

د دويم مشروطيت غورځنگ پر ۱۹۱۱م كال جوړ شو. د يوه مشروطه غوښتونكي او ملتپال محمود طرزي په مديريت، د سراج الاخبار جريدې خپرېدل له سره پيل شول. دا غورځنگ د امير د وژنې په دليل، د خپل يو غړي (عبدالرحمن لودين) د ناکامې هڅې له كبله د لومړي مشروطيت پر برخليک اخته او تار په تار شو. محمد نادر شاه په داسې شرايطو كې واک ترلاسه كړ، چې د حبيب الله كلکاني (د سقاو زوی) له حكومت څخه راپيدا شويو شرارتونو او گډوډيو د ټول افغانستان خلك خواشيني كړي وو. نادر شاه د مركزي حكومت د ټينگښت په نيت د زور په واسطه ټول مخالف سياسي شخصيتونه او ډلې وځپل.

(۱) عبدالحی حبيبي، د افغانستان لنډ تاريخ، ۱۹۸۹م كال، خپرندوی، د افغانستان د مهاجرينو سازمان.

د ظاهر شاه د سلطنت په لومړۍ لسيزه کې، يانې هغه وخت، چې هاشم خان د وخت صدراعظم و، د صدارت محبس او د کابل د همزنگ زندان له سياسي زندانيانو ډک و.

له ۱۹۴۷م کال څخه تر ۱۹۵۲م کال پورې (د شاه محمود خان صدارت پر وخت) سياسي ژوند نوې ساه واخيسته. پر ۱۹۴۷م کال په کندهار کې د ويښ زلميانو گوند جوړ شو او پر ۱۹۵۹م کال د هغه کانديدانو د شورا د اوومې دورې په ټاکنو کې گډون وکړ. پر ۱۹۵۰م کال د مطبوعاتو قانون تصويب شو. شخصي جريدو ونه کړای شول د مطبوعاتو په قانون کې له مطرح ازادۍ نه په احتياط او نرمۍ سره کار واخلي. پر دولت باندې ډېرې زياتې نيوکې، چې ځينې وخت يې تحريه يي اړخ هم درلود، د واکمنې ډلې د قهر او غوسې سبب شوې او د ۱۹۵۱م کال پر وروستيو يې د نوموړو جريدو د خپرېدو مخنيوی وکړ. پر ۱۹۵۲م کال د اتمې دورې لپاره ټاکنې پيل شوې. تر رايو ورکولو وروسته پر حکومت باندې په ټاکنو کې د لاسوهنې تور ولگېد او د سياسي ډلو له خوا د دولتي ضد مظاهرو له لارې ټينگ غبرگون ښکاره شو، چې د هغه په بهير کې زيات شمېر سياسي شخصيتونه زنداني شول. پنځو سمو کلونو د سردار محمد داود له صدارت سره سمون درلود. د نوموړي حکومت د استبداد او اختناق سياست، هېڅ شخصيت او سياسي ډلې ته د فعاليت مجال ور نه کړ.

شپېتم کلونه د ولسواکۍ د ازمېښت لنډه مرحله ده. د ۱۹۶۴م کال اساسي قانون هغو عقودو ته چې د منځنيو پېړيو د استبداد او

مطلقیت په بهیر کې راټولې شوې وې، په یو واریز ډول د څرگندتیا
زمینه برابره کړه. شخصي جریدو (کاروان، افغان ملت، گهښخ،
خلق، پرچم، شعله جاوید، روزگار او نورو) ته د خپرېدو زمینه
برابره شوه. د دې خپرونو په شاوخوا کې مختلفو سیاسي گوندونو
پر جوړېدو پیل وکړ. د ټولنیزو عقدو پر ناروغیو باندې ککړو
څرگندونو د افغاني ټولني سیاسي ژوند کین او بني پلو ته بوته.
کینو او بنیو بهرنیو لېوالتیاوو، چې د کمونیستي او اسلامي
انترناسیونالیزم له ایدیا لورېکي تومنې سره یې غوټه پیدا کړې
وه، په شپږتمو میلاډي کلونو کې یې د هېواد سیاسي پېښې له
ځینو خونړیو ټکرونو سره مخامخ کړې. سوله ییزې سیاسي
مبارزې، ټاکنو او پارلمنتاریزم ونه کړای شول، زموږ د سیاسي
ژوند د تگلوري په ټاکلو کې ثابت رول ولوبوي، په ځانگړي ډول دا
چې د خلکو ډیموکراتیک گوند له خپلواکۍ نه د گټې اخیستنې
طرز، د خپلواکۍ پر ضد وکاراوه. د قهر او غوسې کرغېړنو څېړو د
ولسواکۍ او خپلواکۍ د بنکلي خو لړزېدونکي ماسک تر شا
افغان ټولنه بېرته د خپل سیاسي ژوند هغه طبیعي بنسټ (زور)
راگرځېدو ته رابلله، قهر ته په قهر ځواب ورکړ شو. پر ۱۹۷۳م کال
سردار محمد داود د یوې پوځي کودتا په ناوړه ازمېښت سره
ولسواکۍ او ټاکنې له منځه یوړې. د پوځي کودتال له لارې د
سیاسي واک د نیونې لپاره لاره هواره شوه. سردار محمد داود هغه
پارلمنتاریزم، چې له هغه څخه د افغانستان د ولسواکۍ غورځنگ
د سیاسي تاریخ په اوږدو کې، له وروستیو هېوکو پرته نور څه

پاتې نه وو، خاورو کې بنځ کړ او د جمهوري ریاست په نږدې پینځو کلونو کې یې (د پارلمان په غیاب کې) د جمهوریت د مرکزي کمېټې د تقنني فرمانونو د صادرولو له لارې حکومت وکړ. د داود خان د وخت د ۱۹۷۸م کال اساسي قانون د تطبیق مجال پیدا نه کړ. د ۱۹۷۸م کال د اپریل د کمونیستي کودتا غمیزه د نوي قهر او زور ازمويلو پیلامه شوه. د محمد داود د کودتا له پیله، افغانستان ته د شوروي لښکرو د راتگ تر لومړي کال پورې، د نږدې اوو کلونو په بهیر کې شپږ دولت رئیسان یا صدراعظمان وژل شوي دي. پر همدې وخت لږ تر لږه څلور ناکامې کودتاوې کشف او په سلگونو تنه عاملین یې خپل شوي دي.

په افغانستان کې له ۱۹۲۱م کال (د لومړني ليکلي اساسي قانون له تدوین) څخه تر ۱۹۷۸م کال (د شور غمیزې تر رامنځته کېدو) پورې د نږدې ۵۷ کلونو په واکمنۍ کې، څلور اساسي قانونونه جوړ شوي دي. د هریوه د انفاذ عمر نږدې څوارلس کاله کېږي. د همدې وخت په بهیر کې لس صدراعظمان د لسو حکومتونو په راس کې راغلي دي. په همدې زماني واکمنۍ کې د مطلقه سلطنت، مشروطه رژیمونه، لېبرال جمهوري او دیموکراتیک جمهوریت نظامونه نندارې ته وړاندې شوي دي. که یادو پېښو ته پام وکړو، نو د هېواد د سیاسي او ټولنیزې اوضاع د ثبات د نشتوالي او د سیاسي پېښو په حل کې له زور نه د کار اخیستنې څرگندويي کوي.

تر ۱۹۹۲م کال وروسته په کابل کې اسلام ډوله ایتلافي اداره منځته راغله. دا اداره له همغه پیله د مخالفینو، چې کله کله به په

خپل منځ کې جنگېدل، د توغندیو او بمونو تر گوزارونو لاندې راغلي. تر (۳۰۰۰۰) تنو څخه زیات مړي او په لسگونو زره ټپیان چې تقریباً ټول ملکي کسان وو، دا د کابل په اصطلاح اسلامي ادارې څلور کلن بېلانس دی. دې ادارې، چې دعوه یې کوله د مسلمانو پر گنوله منځه راپورته شوې ده. عملاً د خلکو پر خونړي دښمن بدله شوې وه او د ژوند یوه ورځ یې، چې زیاتېدله د پر نور انسانان یې له ژوند نه بې برخې کول.

له پورتنیو یادونو څخه څرگندېږي، چې په افغانستان کې اوس هم د قانون د احکامو د رعایت لپاره چاره او ټوپک د سوله ییزې مبارزې بڼه خپله کړې نه ده.

ب- د ولسواکۍ (لویې جرگې، اساسي قانون) د

اصولو رعایت: په داسې حال کې، چې زور او قهر د افغاني ټولني طبیعي دود او مسلط توکي دي، پر قبيله یې ډیموکراتیکو دودونو ډډه لگول، په ټولنیز ژوند کې تر استثنا څخه یو څه زیات رول لري او د یو سوله ییز تعامل په توگه یې د ټولنیزو او سیاسي شخړو د حل او یا لږ تر لږه د کمونې لپاره، د تاریخ په بهیر کې خپله لار پرانیستې ده: قومي جرگو د ټولنیز ژوند په روغ ساتلو کې وقایه یې (د ټولنیز کرکېچ مخنیوی) او یا معالجه یې (د ټولنیزو شخړو له منځه وړل) رول لرلی دی.

له سیمه ییزو قومي جرگو څخه د ژوند د ډیموکراتیکې نښې په توگه، زیاتره پښتنو قومونو او قبایلو گټه اخیستې ده، ځکه نو د

افغاني ټولني د جوړښت د جوړوونکو نورو قومونو په ټولنيز ژوند کې يې رول کمزوری دی. په داسې حال کې، چې لويه جرگه د افغاني ولسواکۍ بله پدیده د ملي پولو په ټولو برخو کې عمومي اغېز لري.

د افغان ملت په سياسي ټولنيز ژوند کې د لويې جرگې اغېز په لاندې برخو کې ډېر څرگند دی:

- د ملي يووالي، سولې او ټولنيز ثبات تامينول.
- د اساسي قانون او قانون په چوکاټ کې د ملي ژوند تنظيمول.
- د افغاني ټولني په جوړښت کې د ټولو شاملو قومونو او قبایلو ترمنځ د ملي مسايلو د حل لپاره، د خبرو اترو او د نظر د تبادلې لپاره د زمينې برابرول.
- واکمنو ته د ټولنيز ځواک په ورکولو سره، د هغوی د پرېکړو د پلي کولو تضمينول.

– له يوه لاس نه بل ته د سياسي واک سوله بيز لېږد.
(د يادونې وړ ده چې په ۱۸مه پېړۍ کې د افغانستان د نوي دولت تر څرگندېدو وروسته، د لويو جرگو د جوړېدو نوبت او په هغو کې د بحث وړ موضوعگانو د طرحې واک زياتره د پاچايانو او چارواکو په لاس کې و).

د سياسي ولسواکۍ نوي آرونه (د گوندونو جوړېدل، د وينا ازادې، د مطبوعاتو ازادې، عقیده يي ازادې او د انتخاباتو ازادې) په افغاني ټولنه کې د اساسي قوانينو د منځته راتلو پر بنسټ ژورې ريښې نه لري.

د لومړي ځل لپاره پر ۱۹۲۱م کال اعليحضرت امان الله خان هڅه وکړه د لومړني ليکلي اساسي قانون په اوډني (تدوين) سره د پارلماني ولسواکۍ بنسټ کېږدي.

امان الله خان له خپلو ټولو لېبرال ډيموکراتيکو ارمانونو سره، د کينډۍ له مخې د حبيب الله (د سقاو زوی) د اړو دور په واسطه له منځه يووړل شو. ځکه نو له دې ازمېښته د ولسواکۍ د ژورو ملو د وسيلې په نوم، څه شی د افغاني ټولني په نصيب نه شول.

سره له دې چې د ۱۹۳۱م کال د اساسي قانون په درشل کې نادرشاه ترور شو، خو بيا هم تر مخکني اساسي قانون او وروستيو اساسي قوانينو څخه د دې قانون د تطبيق زمينه زياته وه او ۳۵ کاله يې د قانون په واسطه د هېواد د ادارې دوام تضمين کړ. د ۱۹۳۱م کال اساسي قانون د وراثت د آر (اصل) له مخې، د سلطنتي واک د سوله ييز لېږد بنسټ شو.

د پارلمان اسکليټ (د شورا د ټاکنو په برخه کې تقريباً د حکومت له همپېشنۍ لاسوهنې سره) وساتل شو. دا اسکليټ د شورا په اوومې او اتمې دورې کې په ولسواکۍ سره بنکلی شو. د دې ازموون عمر لنډ و؛ چارواکو د مخالفينو د کښته و پورته خبرو د اورېدو زغم نه درلود، يا دا چې زموږ خلکو له سياسي ازاديو نه د گټې اخيستنې لپاره په تدبير او احتياط سره لازمه وړتيا نه ده بنودلې؟ موږ اوس له دې سره کار نه لرو، چې د چا گناه ده. رښتيا خبره داده، چې زور او ټولواکي د ولسواکۍ او ازادۍ د آرونو د رعایتولو پر نېکې ارادې بر شول.

پر ۱۹۲۴م کال یو بل اساسي قانون د هغه د خیر غوښتونکو جوړونکو په ارادې، چې اکثره د لويديزې نړۍ د لېبرالې سياسي فلسفې تراغېز لاندې وو، جوړ شو. دا اساسي قانون له دې کبله چې افغاني ټولنه یې د یو پرمختللي صنعتي لېبرال هېواد په اندول ارزيايي کوله، له واقعیت نه لرې و.

په افغانستان کې له ۱۹۲۴م نه تر ۱۹۷۳م کال پورې د اساسي قانون د تطبیق د لسو کلونو په بهیر کې، پینځو حکومتونو د چارو واگې په لاس کې واخیستې، په دې ډول د هر حکومت عمر په منځنۍ کچه دوه کاله و، په داسې حال کې، چې اساسي قانون د قانون جوړولو د یوې دورې د رایو د باور له مخې د حکومت د دوام وخت څلور کاله ټاکلی و.

د ۱۹۲۴م کال اساسي قانون، زموږ د ټولنې د سياسي ژوند د واکمن توکي په توگه د ((زور او قهر)) په واسطه، چې دا ځل د یوې پوځي کودتا په چوکاټ کې رامنځته شوي وو، لغوه شو.

د ۱۹۷۳م کال پوځي کودتا په هېواد کې د اساسي قانون د رول له پایته رسولو سره یوځای وه. داود خان د جمهور رئیس په توگه لږ تر لږه پینځه کاله ((د جمهوریت د مرکزي کمېټې)) د تقني فرمانونو په واسطه حکومت وکړ. هغه اساسي قانون چې د داود خان د واکمنۍ پر وروستي کال جوړ شو، د کمونیستي کودتا په رامنځته کېدو سره د پلي کېدو مجال پیدا نه کړ.

دويمه برخه

پرټولنيز او سياسي ژوند د ۱۹۷۸ م کال د کمونيسټي کودتا اغېزې

لومړۍ څپرکۍ: د ۱۹۷۸ م کال د اپريل کمونيسټي کودتا د دولت جوړښت يانې سلطنت او پارلمان، د قومي او قبيله يي اړيکو او ملتپالنې بنسټونه ويجاړ کړل. مذهب د سياسي موخو د پرمخوړلو وسيله شو او د روڼاندو د سياسي خوځون په لاره کې گڼ شمېر خنډونه رامنځته شول.

دويم څپرکۍ: له هېواد څخه د شوروي ځواکونو تر وتلو وروسته، په افغاني او بهرنيو سياسي کړيو کې د ناپېيلي حکومت د ټينگښت طرح د خبرو اترو گرمه موضوع شوه.

درېيم څپرکۍ: د سولې او سياسي ثبات د ټينگښت لپاره د يوې معقولې لارې په توگه، د ناپېيلي حکومت د جوړېدو هيله بريالۍ نه شوه.

د واک نویو ملاتړیو، لکه جهادي تنظیمونو او د مقاومت قوماندانانو د سولې د ټینګښت لپاره خدمت ونه کړای شو، بلکې په خپله د بې ثباتۍ لامل شول.

څلورم څپرکی: د جهاد پر کلونو د دښمن سرزوری، قهر زموږ د ټولني لپاره د یوې آشنا پدیدې په توګه دښمنۍ ته د مناسب ځواب ورکولو د وسیلې او وروسته د سیاسي واک، د ګټلو لپاره پر یوې حربې بدل کړ. د ولسواکۍ د آرونو منل د سولې او روغې پلي کېدل د یوې هیلې تر بریده پاتې شول.

لومړی څپرکی

د دولتي جوړښت د بنسټونو رنګونه

کمونستي کودتا او په هغې پسې د شوروي پوځي مداخلې، د دوديزې افغاني ټولني د اخلاقي، ټولنيز او سياسي ژوند زياتو جوړښتونو ته بدلون ورکړ. د روس د لاسوهنې پر ضد د گټې لرونکو هېوادونو له خوا، د خلکو د پرگنو په منځ کې په پراخه کچه د وسلو تیتول، په بهر پورې د ترلې مرکزي حکومت، چې په خپله د کړکېچ او شخړې پر ډبرو لاملونو بدل شوی و، لور تیا له منځه یوړه. تر کومه ځایه چې نظام، له حقوقي او سياسي اتوریتې سره، د خلکو د استازیتوب په لاسته راوړلو بريالی نه شو د قانون له لارې د ټولني اداره لاسته راوړي، د جهاد د دوام په نږدې دولسو کلونو کې د گډوډۍ یو ډول، بې ځایه ازاديو او ستونزو د افغاني ټولني او دولت د جوړښت بنسټونو ته ځینې نه جبرانېدونکي زیانونه واپړل. پر ۱۹۹۲م کال د جمعیت، پرچم، ستم د ایتلافي ادارې په رامنځته کېدو سره د دولتي جوړښت پاتې بنسټونه له منځه لاړل.

الف- سلطنت او پارلمان: د ۱۹۷۳م کال تر پوځي کودتا وروسته د سلطنتي دستګاه رنګېدنه، چې په نورو مخ پر ودې هېوادو کې له دود سره سم، څو نورې ناکامې او بريالۍ کودتاوې

ورپسې پېښې شوې، د حکومت جوړونې په چارو کې د اردو د لاسوهنې خراب پیل و، چې د نوې څرگندې شوې سیاسي ولسواکۍ غوښتنې ته یې گوزار ورکړ. په هر حال! د کمونیسټي او ناکمونیسټي کودتاوو بریالیتوب په ډاگه کړه، چې سلطنتي موسسې د ژوند د دوام لپاره لازم ټینګښت او وړتیا نه لرله او ویې نه کړای شول، چې په یوه نه یو ډول د ټولني د ټولنیز، اقتصادي، سیاسي او رواني ژوند له بدلېدونکو شرایطو سره توافق وکړي، چې د ړنگېدنې زمينه یې برابره نه شي. په بله وینا سلطنت په خپل ځان کې د ځان د له منځه وړنې او ړنگونې لاملونه وپالل او د ولسواکۍ د آرونو په بشپړونې کې یې له واقعیتونو، ژورې کتنې او د پرمختللو هېوادونو (انگلستان او جاپان) چې شاهي مشروطه نظامونه یې لرل، له تجربو څخه گټه وانخیسته.

پارلماني رژیمونه د اروپایي هېوادونو د اقتصادي ودې زېږنده دي. ددې ودې په بهیر کې د ځمکوالي نظام په پاشل کېدو سره بورژوازي د یو نوي ټولنیز قشر په توگه څرگنده شوه. پانگوالي د خپل پرمختگ د چټکتیا لپاره اقتصادي خپلواکیو (ازادي او د خصوصي مالکیت حق، د یوې تصدۍ د جوړېدو او اداري ازادۍ، د راکړې ورکړې ازادۍ، د سوداګرۍ ازادۍ او نور)، سیاسي خپلواکي (د رایې حق، د ټولنو خپلواکۍ...)، مدني خپلواکي (د عقیدې، وینا، مطبوعاتو، لیک او مخابراتو خپلواکۍ...) ته اړتیا درلودله. له ځمکوالي نظام څخه راپیدا شویو ارسټوکراتیکو بندیزونو، له دې خپلواکیو نه دگټې اخیستلو په لار کې خنډونه

رامنځته کول، چې د پانگوالي نظام لپاره يې تر ټولو اوچت ارزښت درلود. د فرانسې د ۱۷۸۹م کال انقلاب د اروپايي ټولني د زور او وراسته جوړښت پر وړاندې، د نوي څرگند شوي ناراضه ټولنيز قشر، د غوښتنو د بغاوت د پربښه څرگندوي دى، چې د پانگوالي نظام د ودې او پرمختگ له لارې د دې بنديزونو د ماتېدو سبب شو. د دې بنديزونو په له منځه وړلو سره د اقتصادي، سياسي، مدني او نورو خپلواکيو لپاره لاره هواره شوه، چې د هغې له مخې پارلماني نظامونو د خپل پرمختگ پر اوونه ووهل.

د هندوستان تجربې په ډاگه کړې ده، چې پارلماني نظامونه له يو څه توپيرونو سره په يوه مخ پر ودې هېواد کې هم فعال پاتې کېدى شي. ځکه نو په افغانستان کې د اقتصادي پرمختگ سستيا په تېرو اوولسيزو کې نه شو کولای د پارلماني سيستم په تعبيه کې ټوليز خنډونه رامنځته کړي. زموږ په هېواد کې واکمنه ډله له ځمکوالو، ارستوکراتو او ورو بورژوازانو او روڼ اندو څخه جوړه وه. له کمزوري اقتصادي پرمختگ نه راپيدا شوي ټولنيز غورځنگ، تردې بريده سياسي ځواک تر لاسه کړى نه و، چې د سلطنت د ارستوکراتيکي دستگاه د بنديزونو او فشارونو پر وړاندې د پارلمنتاريزم له غورځنگ څخه، د دولت د ډيموکراتيکې ادارې د يو سيستم په توگه، دفاع وکړي، خو هر کله چې په شپېتمو ميلادي کلونو کې د شورا د اوومې او اتمې دورې په بهير کې د مکتبي او پوهنتوني روڼاندو له خوا، د پارلمان د دريځ د تثبیت په خاطر کومې ناوړه هڅې ترسره کېدلې، د وخت د چارواکو له پراخې

اوسپلې او زغم سره مخامخېدلې، په ورو ورو ډول مشروطه پارلماني نظام له خپلو ټولو ځانگړنو (د ټولنو ازادۍ، د مطبوعاتو ازادۍ، ټاکنو او نورو ازاديو) سره راټوکېده او د سلطنتي نظام پاتې شوني له ولسواکۍ سره د يوځای شوي سيستم د يوې برخې په توگه تضمينېدل. سربېره پر دې د سياسي ولسواکۍ او پارلمنتاريزم نظام په خپله د کمونيزم د پرمختگ ((د مخنيوي)) پر يو سوله ييز او ډيموکراتيک لامل بدلېده. په داسې حال کې، چې د لويديزې اروپا کمونيستي هېوادونه د شپېتمو کلونو په بهير کې په سياسي لوبو کې د مذهب له کمزوري اغېز سره سره، پر دې بريالي نه شول، چې د ټاکنو او د پارلماني اکثريت په گټلو سره واک ته ورسېږي، د افغانستان په اسلامي هېواد کې خود مذهب د ټولنيز ځواکمن اغېز له کبله د هغو په واسطه د دولت د چارو لاسته راوړل، يوه ناممکنه خبره وه. ځکه نو ټاکنې او پارلمان زموږ په هېواد کې کېدې شول، د کمونيزم د ځينې په بنو و سيلو او وړي.

د ۱۹۶۴م کال لېبرال اساسي قانون د لويديزو هېوادونو په ډول په داسې شرايطو کې له سياسي خپلواکيو نه د گټې اخيستني امکان برابر کړ، چې کمونيستانو په بهرني ملاتړ سره د وخت له غوښتنو سره سم په پرمختللي تکتیک او ستراتيژۍ سره خپل ځان راټول او تيار کړی و، هغه هم په داسې حال کې چې اکثره خپلواک ملي او اسلامي گوندونه د اساسي قانون په اعلان او نافذېدو سره پيل شوي وو. په بله وينا کمونيستان له هماغه پيله تر نورو په سياسي مقابله او رقابت کې دمخه وو.

د ۱۹۲۴م کال اساسي قانون هغو خلکو ته، چې د تېرو پېړيو ظلم او ستم يې د سياسي او رواني عقدو د ټوکېدو سبب شوي وو، د زياتو ازاديو ورکول، د زمان او مکان له غوښتنو سره سمون نه درلود. کمونيستانو، چې د يو ځواک په توگه څرگند وو، له دې خپلواکيو څخه د ولسواکۍ د ږنگونې لپاره د يوه راټول شوي ځواک په توگه گټه پورته کړه.

لکه څنگه چې دمخه مو يادونه وکړه، د ولسواکۍ د آرونو د مراعاتولو په عادي شرايطو کې، د خلکو ډيموکراتيک گوند په واسطه، د سياسي فعاليت د پرمختگ او احياناً د سياسي واک د لاسته راوړلو امکان موجود نه و.

د ۱۹۲۴م کال اساسي قانون نيمگړتياوې وروسته د سردار داود د وخت د ۱۹۷۸م کال اساسي قانون په واسطه له منځه يووړل شوې. دا اساسي قانون د واکمنې ډلې تر نيمې پېړۍ د زياتې سياسي تجربې زېږنده و، چې د خپل څرنگوالي له مخې د دولت د سياسي او حقوقي سازمان د راټولونې له پلوه د ۱۹۲۴م کال اساسي قانون له لسيزې نه د راپيدا شوې گډوډۍ پر ضد، د مبارزې ډېره بڼه و سيله گڼل کېدل. د دې اساسي قانون د تطبيق لپاره د ناپوهو کسانو گومارل، چې په دولت کې يې د هغه د ناکامۍ سببونه رامنځته کول. د سردار داود پر ضد د ۱۹۷۸م کال د اپريل کودتا، د خپل پايښت لپاره د جمهوري نظام د هغې کمزورۍ څرگندويه ده، چې له اساسي قانون نه رازېږېدلې ده.

ب- له مذهب نه سياسي گټه اخيستل: کمونيستانو د لينن په نظر مذهب او دين ته د پرگنو د ترياكو په توگه كتل او د مذهبي پوهانو ځپنه او له منځه وړنه يې په اصطلاح ((د ټولني پاكولو)) پروگرام په سر كې ځای كړل. وروسته د خلكو مقاومت، چې په ډېرو برخو كې يې پر مذهبي ولولو ډډه لگوله، کمونيست حكومت مجبور كړ، چې د ديني ارزښتونو د دفاع تظاهر وكړي. په بله مانا مذهب او دين د سياسي موخو لپاره و كاروي.

ځينې روحاني ډوله كسان په پيسو واخيستل شول او له هغو نه د مبلغ په توگه گټه واخيستل شوه. د دښمن له خوا قومي او قبيله يي اختلافونو ته په ټينگه لمن ووهل شوه او بېلابېلو جهادي تنظيمونو د دې اختلافاتو په شاوخوا كې د اسلام پينځه لسگونې بيرغ اوچت كړ او مومنانو ته يې تر هغو لاندې د فې سبيل الله جهاد بلنه ور كړه. بهرنيو مسلمانو هېوادو دا تفرقه نوره هم پياوړې كړه او اسلام ته په سياسي رنگ وركولو سره يې، د ټولني په روحاني او مانيز يووالي كې د هغه رول كمزوری كړ، په داسې حال كې چې د پخوانيو نظامونو د واك د وختونو په انډول يې د هغه جگړه ييز ځواك زيات كړ.

د يوې عمومي ارزونې له مخې اسلام پر هغه وخت، چې جهادي تنظيمونه منځته نه وو راغلي او يا له خپل شتوالي سره سره، د جهاد د سوق او ادارې امكانات يې نه لرل، د يرغل پر وړاندې يې د مقاومت د طبيعي لامل په توگه په خپل سربنستيز رول ولوباوه.

ج- قومي او قبيله يي اړيکي: د افغانستان بېلابېلو قومونو او قبایلو د تاريخ په اوږدو کې خپل ځان ((د افغان ملت)) لويې کورنۍ ته منسوب گانه او په سوله او جگړه کې له يو بل سره په مانيز پيوستون کې وو. په افغاني ټولنه کې د قومونو او قبایلو ترمنځ خپلمنځي اړيکي د واحدې کورنۍ په توگه ((مشرورو)) ته د درناوي څرگندونکي وو. د کورنيو اخلاقو د پوريو د مراعت له مخې دا درناوی د سياسي او ټولنيز ثبات له لاملونو څخه شمېرل کېده.

کمونستي افت د دې اخلاقي پوريو سلسلې ته زيان ورساوه او د ټولني په اداره کې د اکثريت او مسلط قوم او قبيلې رول، چې د افغاني ټولني د جوړښت طبيعي توکي او زموږ د ملت د جوړښت د يوې برخې په توگه، د ولسواکۍ د اغېز څرگندوی و، له پوښتنې سره مخامخ کې.

د روسانو او د کابل د لاسپوڅي حکومت له خوا په سياسي، کلتوري او پوځي برخو کې د قومي او قبيله يي نفاق د راپيدا کولو لپاره اغېزمن او منظم پروگرام پرمخ يوړل شو او د قومي اکثريت اغېز له پوښتنې سره مخامخ شو.

يو - په سياسي برخه کې بې اتفاقي: د قومي او مذهبي لږکيو د لمسون په نيت (د ولسواکۍ د نورمونو خلاف) له پښتنو اکثريت سره د مساوي حقوقو د لاسته راوړلو د ادعا د طرح کولو لپاره د دولت په جوړښت کې بدلونونه راڅرگند شول. د جمهوري

رياست، صدارت، وسلوال پوځ او په اصطلاح د مليتونو چارو وزارت کې بدلونونه رامنځته شول. د دولت د مامورينو او نورو خلکو د حقوقي هويت د تثبيت لپاره په دولتي موسسو کې د گومارنې په فورمو کې په اصطلاح د ((مليت)) (!) ستونځای شو. په داسې حال کې چې لږ تر لږه پينځه لس کاله مخکې پخواني حکومت د قومي تعصب او کينې له دې توپيرونو سره هېڅ علاقه نه درلودله.

د خلکو ډيموکراتيک گوند د پښتون ضد احساساتو د راپارولو لپاره دولت ته د پښتون ضد باندې ((ملي ستم)) د ملگرتيا په جلبولو سره د سياسي موخو د ترلاسه کولو په لار کې بريالی شو.

دوه- په کلتوري برخو کې بې اتفاقي: د بيرک تر راتگ وروسته انيس ورځپاڼې د ۱۹۸۱ کال په بهير کې د يوې ليکنې په ترڅ کې پښتون ته د بې فرهنگه اکثريت خطاب کړی و. تر هغه وروسته په رسمي خپرونو کې د دري فرهنگ، پښتون ضد ليکنې پيل شوې، چې د هغه په بهير کې د هغو پښتونو نومونو (اصطلاحاتو) پر ځای چې لسگونه کلونه وړاندې په دري فرهنگ او ژبې کې دود شوې وې، د ايراني فارسي او ان ډانگليسي يا فرانسې نومونې وکارېدلې. پر ۱۹۸۹م کال په پېښور کې ((جرگه های بزرگ ملی)) په نوم کتاب چاپ شو. مولف يې ((محمد علیم فيض زاده)) په دې کتاب کې هڅه کړې ده د لويې جرگې د نومونې پر ځای د ((جرگه های بزرگ ملی افغانستان)) نومونه وکاروي. په داسې حال کې چې د لويې جرگې افغاني او ملي نومونه زموږ د

تاریخ او ملي فرهنگ نه بېلېدونکې برخه ده، خو لیکوال په همدې کتاب کې نه ده کارولې او یا یې د زړه له پاسه په زور کارولې ده. د کتاب په نورو مخونو کې یې په اصلي ډول د بهرنیو کلماتو له کارونې څخه ډډه نه ده کړې. مثلاً د کتاب په ۲۳ مخ کې د ((محافظ شاهي)) پر ځای د ((گارد شاهي)) نومونه کارېدلې ده. ایا د لویې جرگې نومونه د شاهي گارد له کلمې څخه ډېره پردې او سخت مانيزه ده؟

په داسې حال کې چې روسانو د منځنۍ اسیا په جمهوریتونو کې ازبکي، تاجکي او ترکمني لیکدود په روسي لیکدود اړولی و او د روسي ژبې تدریس یې جبري کړی و، په افغانستان کې هڅه وشوه په هغو سیمو کې چې ازبکان، ترکمنان او بلوڅان ژوند کوي د واکمن دري او پښتو فرهنگ او ژبې اغېز له منځه یوسي.

درې- په پوځي برخه کې بې اتفاقي: د اردو په چوکاټ کې د هزاره گانو، ازبکانو او د نورو قومي غونډو جوړول، چې په وسلوال پوځ کې د پښتنو او تاجکانو د واکمنۍ پر وړاندې انډول بلل کېده، د روسانو د تفرقي اچونې د سیاست بل اړخ و. د کابل کمونیسټ حکومت تل د یوې سیمې او قوم له پوځي ټولگي نه د بلې سیمې او قوم د لوټ او وژنې لپاره کار اخیستی دی.

هغو سیمو ته چې پښتو ژبې او دري ژبې په کې اوسېدل، د غلا لپاره له ازبکانو او ترکمنانو څخه جوړې د ((دو ستم)) او ((گلم جم)) جوزجاني ملېشو لېږل، د سیاسي موخو لپاره له قومي دښمنۍ نه د گټې اخیستنې ښکاره څرگندويي دي.

د روسانو له خوا د څارندوی اداره ((پولیس)) خلکیانو ((اکثریت پښتنو)) ته وسپارل شوه او هغوی یې د وسلوال پوځ د یوې برخې، په ځانگړې ډول د خاد د مشرۍ پر وړاندې، چې د پرچمیانو (غالباً تاجکانو) په لاس کې وه ودرول.

د- ملتپالنه، پان اسلامیزم او د جهاد نړیوال کېدل: ناسیونالیزم (ملتپالنه) په افغاني ټولنه کې د بېلابېلو قومونو او قبایلو او بېلابېلو مذهبونو یوځای کوونکې لوبښی دی. افغاني ملتپالنې پر هېواد باندې د پردیو د یرغل پر وخت دفعه کوونکې اړخ درلود او هر کله چې ځواکمنو واکمنو د چارو واکې ترلاسه کولې، د ناسیونالیزم یرغلیز او هژمونستي اړخونه څرگندېدل، چې د هغو په بهیر کې افغانستان گاونډیو هېوادونو ته د مذهب، افغاني فرهنگ او ژبې د لېږد پر مرکز بدلېده، په دې ډول ملتپالنه د یوې امپراتوۍ د جوړېدو د ډاډ وړ سرچینه گرځېدله. افغاني ملتپالنې که دفاعي اړخ درلود که یرغلیز، د ملي او ټولنیز پیوستون لپاره یې تل له مذهب او دین نه مرسته غوښتې ده.

له ملتپالنې سره د افغاني مارکسیستانو دښمني له سیاسي او ایډیالوژیک پلوه موجه ځلول کېده: د مارکسیزم ایډیولوژۍ د کارگري انترناسیونالیزم د آرونو پر بنسټ، د واحدې طبقې په توگه د کارگرانو په لیکو کې د بورژوازی د تفرقې اچونې تیوري گڼله: له سیاسي پلوه پر افغانستان باندې د شوروي اتحاد یرغل، افغاني انقلاب ته د یو دوست هېواد د نړیوالې مرستې په توگه تبلیغېده.

ماركسيزم او مكتبي اسلام، دواړو د افغانستان د نږدې دوو لسيزو جگړې په بهير كې د ملتپالنې مخالفې هڅې ترسره كړې. ماركسيستانو ملتپالونكي ډله ډله زندانونو او وژنځايونو ته يووړل او بنسټپالانو گوندونو پر هغوى باندې د كفر او الحاد تور پورې كړ او يو شمېر يې ترور كړل.

د اسلام تاريخ د خپلو چارواكو او سياستوالو د ولولو په لور و ژورو كې ځينې وخت د روحاني يووالي او پايله كې د اسلامي ټولنو د يووالي لپاره د روشنفكرانه او ذهني ايډيالونو څرگندوى دى. د يووالي د موخې د پلي كېدو لپاره له پوځي (فتوحاتو)، سياسي (لكه د عرب ليگ او د يووالي د موخې لرونكو سياسي گوندونو لكه اخوان المسلمین او بعث گوندونو جوړول) او حقوقي (د يو كانفدراسيون يا فدراسيون د جوړېدو لپاره د نړيوالو تړونو لاسليك كول) لارې گټه اخيستل شوې ده.

په ټوليز ډول پان اسلاميزم د يو روحاني- سياسي بنوونځي په توگه په ملي او نړيواله سطح د سياسي موخو لپاره گومارل شوى دى. په دې مانا چې د مسلمانانو چارواو د هېوادونو د نيونې هيلې تل د پان اسلاميزم له ولولو سره اغېز پيدا كوي او ان بنسټپالو كگرو نامسلمانو هېوادونو غالباً خپل مقصدونه د پان اسلاميزم په پوښ كې تاو كړي دي. د انگليس بنسټپالو پان اسلاميزم تر لومړۍ عمومي جگړې دمخه په منځني ختيځ كې د خپلو استعماري دښمنانو له هغې جملې نه (عثماني تركيې) پر ضد د ايډيالوژيكي مبارزې وسيله كړى و. د دې بنسټپالو كيزې تگلارې په برکت ځينې

نومور کي کورني لکه په سعودي عربستان کي د آل سعود کورني، د تاج و تخت، شهرت او اغېز خاونده شوه. پان اسلاميزم د مارکسيست انترناسيوناليزم په شان تل د سيمه ييز ژوند له واقعيت سره په چلند کي له ماتې سره مخ شوی او بيا د مسلمانانو بنسټپالو گوندونو په لاس کي د چارواکو د پراختيا غوښتنې د موخو د فردي او سياسي شعور نه درلودونکو مسلمانانو پر گوند تېر ايستلو لپاره د يوه کشوونکي سراب په توگه پاتې شوی دی.

په افغانستان کي د جهاد په ديارلسو کلونو کي اسلامي انترناسيوناليزم د مارکسيست انترناسيوناليزم پر وړاندې و کارول شو. زموږ په هېواد کي سياستوالو روحانيونو او (په ځينو برخو کي د گوتو په شمېر روحاني سياستوالو) دې ته پام و چې له نړيوالې صبغي او د بهرنيو هېوادونو له مرستې پرته د جهاد د غوښتنو پر مخبيول امکان نه لري. د بهرنيو هېوادونو د مرستې راجلبول په داسې حال کي، چې د اسلامي تنظيمونو لپاره په خپلمنځي او کورني اړ و دوړ کي د سياسي دريځ د ټينگښت او تثبيت وسيله شوې وه، د سيمي د مسلمانو دولتو لپاره يې د افغانستان په جهاد کي د پرله پسې او گټورې سياسي پانگه اچونې امکان برابر کړ.

بهرنيو هېوادونو د مذهبي او سياسي پيوستون او يو څه هم د قومي او کلتوري اړيکو له مخې په افغانستان کي ځانگړې ډلې له خپلو پوځي، سياسي او تبليغاتي مرستو څخه برخمنې کړې، د اسلامي هېوادونو د ټولو پوځي مرستو د اوډني (کاناليز) لپاره يو

افغاني سياسي واحد مرکز هم موجود نه و: افغانستان د لاسوهونکو هېوادونو د گټو د ټکر پر سيمه واوښت. دې کار د افغاني ټولني بېلابېل قومونه او قبایل له بهرنيو هېوادونو سره د مذهبي، سياسي، قومي او کلتوري تړښتونو له مخې تیت و پرک کړل او د ټولنيز پيوستون او يووالي د يو توکي په توگه يې د ناسيوناليزم اغېز يو څه کم کړ. په مخالف لوري کې د افغانستان د کمونيسټ گوند له خوا مارکسيست انترناسيوناليزم د واک د بهرنيو سرچينو د خپلوني ايډيولوژيکه وسيله وگڼل شوه او روسانو له هغه نه د امپرياليستي موخې د تطبيق د حربي په توگه کار واخيست. په دواړو حالاتو کې د سياسي واک د نيولو لپاره د سياسي مشرانو پاملرنه د خلکو پر ځای چې ملي ليدر شپ ته د اعتبار ورکولو اصلي سرچينې دي، تر پولو د باندي بهرنيو لاسوهونکو هېوادو ته واوښتله. دې کار د بهرنيو لاسوهونکو هېوادونو په گټه په سوله او جگړه کې له مور نه هر ډول نوبت واخيست او د يوې نيمې لسيزې په اوږدو کې يې زموږ خلکو ته تر ټولو ناوړه سياسي زده کړه ورکړه.

د جهاد د دورې مذهبي مشرانو، چې انترناسيوناليزم يې د عرب شيخانو او د ايران د ايت الله گانو او حجت اسلاميانو ((د پټولو خزاني)) د يوې برخې د لاسته راوړلو لاره گڼله، ملتپالنه يې د مسلمانو پر گڼو په روحياتو کې ووژله او تردې زيات يې لاد يو سپېڅلي اتحاد له لارې له سرې او گرمې جبهې نه د ملتپالو د ايستلو لپاره او پر ټولو هغو کسانو باندي، چې د افغانستان له

نامه سره يې مينه لرله، د کفر او الحاد تور ولگاوه او ان ځينې يې شهيدان کړل. مذهبي لارښوونکو د دې لپاره چې ((د وطنپالنې گناه)) پر ((پردي پالي ثواب)) واړوي، له بېلابېلو لارو يې د ملتپالنې پر وولو گوزارونه وکړل. له هغې جملې:

— د هغو تنظيمونو او سياسي ډلو د نومونو په جوړښت کې، چې د جهاد په کرکېچن مهال کې څرگند شوي وو، د ((ملي)) او ((افغانستان)) د اصطلاحاتو ځای کولو ته په عمل کې هېڅ ډول پاملرنه ونه شوه. خو د دې خلاف د ((اسلام)) پر نومونې زيات ټينگار وشو (اسلامي حزب، اسلامي جمعيت، اسلامي انقلاب حرکت او نور) په بله وينا د گوندونو مسلماننوب د هغوی مليتوب او افغانيت تر سيوري لاندې راوستی و.

— اسلامي تنظيمونو د مسلمانو پر گڼو پاملرنه له افغانستانه بهر سياسي معبودونو لکه ايت الله خميني، ضياءالحق او نورو ته واړوله. تر هېواده بهر د ځينو سياسي او مذهبي شخصيتونو د روحاني پورېيو او کراماتو په اړه مبالغه او ان په ښکاره ستاينه کېدلې او هغو ته يې له سياسي شعور نه بې برخې، د افغانستان د پرگنو د معتقداتو په متن کې، د اسلامي نړۍ د لارښود په توگه (!؟) ډاډمن ځای پيدا کاوه.

— د هېواد د داخلي جگړې جبهې يې د اسلامي نړۍ د خلفاوو او مشرانو په نومونو لکه د عمر فاروق جبهه، د خالد بن وليد جبهه او داسې نورو په نومونو مبارکې او سپېڅلې کړې. گڼې د افغانستان د ملي او مذهبي لارښوونکو لکه ملامشک عالم، محمد جان

غازي، د ميوند فاتح محمد ايوب خان او نورو په مسلمانۍ كې څه شك او گمان پيدا شوی دی.

د اسلامي نړۍ د عمومي گټو پر وړاندې د افغانستان گټې وړې او بې اهميته وگڼل شوې. په هغو شرايطو كې، چې د روسانو د پوځي شتوالي له كبله په افغانستان كې ستر جهاد د مبارزې د مورچلو پياوړتيا ته ډېره زياته اړتيا درلوده، د اسلامي انترناسيوناليزم د بيرغ ساتونكو يوازي پر ۱۹۸۰م كال نږدې پينځه زره افغاني مجاهدين د عراق د جمهوررئيس صدام حسين پر ضد د جهاد(؟) لپاره د ايران ايت الله گانو د توپ خولې ته وتړل. پر ۱۹۹۱م كال ۳۵۰ تنه مجاهدين د لنډ مهالي افغان حكومت له خوا د امريكا او سعودي عربستان تر څنگ (د كويت د ازادولو) (!) لپاره د عراق د اسلامي هېواد پر ضد ودرېدل. په داسې حال كې چې افغانستان پر همدې وخت د كمونستانو تر اسارت لاندې و. اسلامي حزب پر همدې كال تياري څرگند كړ، چې د سپړيو او مهماتو له لېرلو سره د هندوستان د مركزي حكومت پر وړاندې د كشمير د شورشي مسلمانانو دفاع كوي او هغه هم په داسې شرايطو كې چې افغانستان تر كشميره زيات د خپلو مسلمانو خلكو مهربانۍ ته اړتيا لرله.

له ځينې مذهبي مشرانو سره د جهاد د څړوبونې، له بهرنيو سرچينو نه د گټې اخيستني له دليل پرته، بل ستر دليل چې هغوی يې د ملتپالنې ولولو مخالفت ته رابلل دا و؛ په غلطه يې فكر كاوه چې مجاهدين حاضر نه دي يوازي د افغانستان د دفاع لپاره د

شهادت جام و خنښي. په داسې حال کې چې که یوازې په نړیواله مانا له اسلامي معتقداتو نه د دفاع لپاره د شهادت مرتبه مطرح وای ((د فلسطین دار الشهادت)) چې نږدې یوه پېړۍ یې له عمره تېرېږي، مومنانو ته یې د اسلام په لاره کې د قربانۍ ورکولو لپاره ښه زمینه برابره کړې ده.

گومان نه کېږي د اسلام د دفاع په خاطر په فلسطین کې له اسرائیلو سره په جگړه کې د کوم افغان پوزه وینې شوې وي، د شهادت پورې لاسته راوړل خولا پرېږده، ځکه نو هېوادني جهاد ته په تگ کې د ملي او اسلامي نوامیسو د وړو دفاع مطرح ده.

په هر حال! ملتپالنې، په ځانگړي ډول د انگلیس د ښکېلاکیز اغېز پر ضد د پېړیو په بهیر کې، په داسې شرایطو کې چې له گاونډیو اسلامي هېوادونو سره د مذهبي او دیني اړیکو پر بنسټ د افغاني ټولني د یوځای کولو او ړنگولو امکانات موجود وو، د یو ځواکمن مخالف ځواک په توگه عمل کړی او د افغانستان د خپلواک اسلامي دولت په جوړښت کې یې خپل بنسټیز رول ترسره کړی دی. اسلامي انترناسیونالیزم د مسلمانانو له مذهبي ولولو سره په تماس کې، د ځواکمنو جذبو په لرلو سره د مارکسیزم له چاپېریال نه، تر راغلي پردي انترناسیونالیزم نه زیات، د افغاني ملتپالنې نویو راپیدا شویو توکو ته زیان ورساوه.

اسلامي انترناسیونالیزم د سیاسي ټولنپوهنې په اصطلاح خلک په پراخه کچه له ځانه پردي کړل او د افغانستان د گټې د ساتنې مینه یې ورکمه کړه. د اسیا په جنوب ختیځو بازارونو کې د

افغانستان د لاجوردو او زمرو دوو خرخون، د عرب اميرانو په بازارونو کې د هېواد د ځنگلونو د لرگيو خرخول، د پاکستان او ايران په بازارونو کې د دښمن د جگړه ييز ماشينونو د ټوټو ټوټو او سپنو خرخول او بالاخره د کابل موزيم لوت، ټول د افغانستان د لوړو ملي گټو پوراندې د هغې بې تفاوتۍ ښکارندويي کوي، چې انترناسيوناليزم ورته لمن وهي. د دې تېرې شلکلنې جگړې په ترڅ کې د افغانستان خاوره د روسي، ايراني، پاکستاني عربو او نورو اجنټانو په ((کاروان سراي)) بدل شوې ده، چې هريو د انترناسيوناليزم تر بيرغ لاندې د افغاني مذهبونو او قومونو پر پاشل شويو ټوټو باندې خپل رقيب خپل. ځينو عربانو لکه سعودي عربستان ته د افغاني پان اسلاميزم له گرم بازار نه د سوداگري گټې تر لاسه کول او په سيمه کې د ايران د پراختيا غوښتنې د مقابلې لپاره تر ټولو ښه لار گڼل کېدله.

هغه وخت په افغانستان کې د دوو اسلامي هېوادونو سعودي عربستان او ايران مقابلې په خپله د ملتپالنې څرگندوی وه، خو افغانان يې د انترناسيوناليسټي لېوالتياوو لرتو ته هڅول، انترناسيوناليزم يې د ځينو افغانانو د عقیده يي ښوونځي په توگه يوازې د افغانستان په خاوره کې ساته.

د افغانستان په جگړه کې نورو ښکېلو عربانو (عربو ته د فلسطين په اندول) د افغانستان په لرې پروت هېواد کې د شهادت د درجې لاسته راوړلو لپاره په ارام زړه خپله پاملرنه را اړولې وه، هغه د خداي بښلي جمال عبدالناصر په وينا گڼې اسرئيل د

مدیترانی په بحر کې لویدلي دي او فلسطین د یو خپلواک دولت په توگه راتوکېدلی دی.

له پورتنیو یادونو څخه څرگندېږي، چې د پان اسلامیزم د مفکورې دفاع د افغانستان د گټو د دفاع په مخالف لوري کې ودرېږي او ان د هېواد د له منځه وړلو لاره ده. که چېرې په اسلامي نړۍ کې دا مفکوره د عملي کېدو او پلي کېدو وړوای، نو د پرخوابه د افغاني مذهبي ډلو د مشرانو په واسطه د انترناسیونالیزم د شعار پر وړاندې کولو سره (په ځینو برخو کې) د متفرقو او د بنسټو اسلامي هېوادونو د عقیده یي، ایډیولوژیک، سیاسي او سازماني پیوستون شاهد وو. انگلیسانو له خپلو هر ډول بنسټلارو چلونو سره ونه کړای شول، تر لومړۍ نړیوالې جگړې دمخه د منځني ختیځ عربي هېوادونه، چې د یو دین، تاریخ، ژبې، فرهنگ او واحدې جغرافیا لرونکي دي، په یوه نړیوال سازمان کې سره متحد کړي هغه ټینګ اختلافونه، چې ځینې وخت د خونړیو جگړو سبب شوي دي، د مسلمانو عربي هېوادونو ترمنځ یې د بېلتون یوه غټه پوله رامنځته کړې ده. جمال ناصر له مصر سره (د یو فدراسیون په چوکاټ کې) د سوریې د یوځای کولو او صدام حسین له عراق سره د کویت په یوځای کولو سره لومړۍ په سوله ییز او دویم د زور له لارې د یوې اسلامي امپراتورۍ د بنسټ د ایښودلو هیله لرله. دواړه په دې لاره کې بریالي نه شول. سوریې او کویت دا نه منله، د دوو دیکتاتور یو تر بیرغ لاندې، چې د مسلمانو عربو نړۍ یې د تورې په زور جوړوله،

له خپلو ملي طبيعي گټو څخه تېر شي. د عربي هېوادونو د اخوان المسلمین گوندونه، چې د اسلام د نړيوال دولت د جوړېدو لپاره يې په سياسي برخه کې ځينې جنجاليزې پېښې رامنځته کړي، تر نيمې پېړۍ نه په زياته موده کې د ټولو قهرجنو او سوله ييزو وسايلو په کارونې سره نه يوازې ان په يوه مسلمان هېواد کې د سياسي واک په نيولو بريالي نه شول، بلکې د اسلامي نړۍ د يووالي د پلي کېدنې په لار کې د اسلامي ټولنو له سياسي واقعيتونو څخه په ډېر لږې واټن کې، د يوې بنسټپالې او ځانسانې ډلې په توگه يوازې يو لږکی (اقلیت) پاتې شول او د سياسي مبارزې په ډگر کې تجريد شول. د بعث گوند چې د ((ميشيل افلق)) په واسطه په ټولو عربي هېوادونو کې د واک نيونې له لارې، د عربي هېوادونو د يووالي د راوستو لپاره جوړ شو، نه يوازې دا چې د عربي هېوادونو د يووالي په لار کې يې کوم گام پورته نه شو کړای، بلکې د عراق او سوريې دوو هېوادونو، چې په هغو کې د بعث گوند څانگې واک په لاس کې لري، کلونه کلونه يې له يو بل سره د بنسټي وکره او پر ۱۹۹۱م کال پر عراق باندې د عربي متحدينو د ځواکونو په يرغل کې، سوريه د سعودي عربستان، امریکا، انگلستان او فرانسې ترخوا ودرېده. د ايران او عراق د دوو اسلامي هېوادونو ترمنځ نږدې لسکلنه جگړه او د ايران او سعودي عربستان ترمنځ اختلافونه د دې واقعيت څرگندې نښې دي، چې يو هېواد هم تيار نه دی خپلې ملي گټې له هغو دروغجنو سياسي شعارونو څار کړي، چې د بنکېلاک بوی ورڅخه راځي.

تجربې په ډاگه کړې ده، چې د افغاني ټولني ټينگو واقعيتونو، دين او ايډيولوژۍ، چې له بهر نه داخل ته رادننه شوي يا زغملي يا يې نه دي زغملي، د دين زغم په هغه کچه (مقياس) و، چې د خلکو له روحياتو سره يې يوځای کوونکو ارزښتونو سمون وخور او بيا يې له خپل لومړني بڼې سره څرگند توپير پيدا کړی دی.

— امام ابوحنيفه کابلي د شريعت له آرونو څخه د زمان او مکان له شرايطو سره سم تفسيرونه راوکښل، حنفي مذهب يې پر رسمي، ملي او افغاني مذهب وپراوه.

— د مارکسيزم ايډيولوژي د افغانستان د سياسي او ټولنيز ژوند له واقعيتونو سره په چلند کې څو ټوټې شوه او د دې ايډيولوژۍ توغ پورته کوونکي گوند (کمونست گوند چې د ((وطن)) د نامه تر شا يې ځان پوښ او پټ کړ) د افغاني ټولني د ملي او ديني جوړښتونو د درناوي په تظاهر کې ځان داسې نغاړه چې ځينو بهرنيو دپلوماتيکو کړيو ته يې، چې له سياسي لارې يې د افغانستان د ستونزې حل غوښته، له خپل لومړي هويت سره توپير ډېر گران کړی و. ځکه نو په داسې حال کې، چې په راتلونکي کې له ټولو اسلامي هېوادونو، په ځانگړي ډول له گاونډيو سره، د مسلمان افغانستان د بنو اړيکو لرل په بهرني سياست کې يونه انکارېدونکي اصل وي، د افغانستان په واسطه د پان اسلاميزم د مفکورې د پلې کېدو لپاره د عمل د نوبت ترلاسه کول، د هېواد د لوړو گټو خلاف ملي ضد، تشه او له واقعيت نه لرې تگلاره ده، په وروستي شننه (تحليل) کې دا د هغو کسانو سياسي شعار دی،

چې د افغانستان له مسلمانانو څخه د دين، مذهب په يوه نړيوال
گټور تجارت کې گټه اخلي او يرغمل کوي يې.

پان اسلاميزم د هماغو سياسي، مذهبي مشرانو جادوگره
افسانه ده، چې د خپل اسلامي او ملي ځواک د ملاتړ له لارې د
سياسي واک د لاسته راوړلو هيله نه لري او د خپل هېواد تر پولو
د باندې بهرنيانو ته يې د اميد سترگې نيولي دي.

هـ- په هجرت کې د ملتپالو روڼاندو د سياسي هڅو پر
وړاندې خنډونه: له سياسي پلوه هغه لوی درس، چې نږدې ۲۰
کلنې جگړې مور ته راکړ دا دی، چې د سياسي ځواک راټولونه،
جوړونه، تشکل او د سياسي ځواک بڼه سمون پر پېښو باندې ډېر
اغېز لري. له همدې کبله شورويانو پر افغانستان باندې د يرغل پر
وخت هغو کسانو ته چې په ځاني ډول يې د روس د يرغل مخالفت
کاوه په څنگزني ډول کتل، په داسې حال کې چې پر سياسي ډلو
پورې د تړلو اشخاصو له مخالفت څخه يې وېره کوله. له يو سياسي
جوړښت سره د نه ترښت په مانا د ناپېيلتيا آرونه، د پخوانيو
دولتي نظامونو ايډيالونه دي، چې په هغه کې سياسي گوندونو ته
د شک او ترديد په سترگه کتل کېدل او د ټولني دننه اختلافونو، د
يوه ځواک په توگه د سياسي سازمانونو په چوکاټ کې ځان نه و
څرگند کړی.

تجربې په ډاگه کړې ده، چې په ننني افغانستان کې له ټولو سره د
اړيکو لرل او هېڅ يوې ډلې سره نه لرل، له دې کبله په سياسي لوبو

کې د پلې کېدو ځای پیدا نه کړ، چې تر شا یې یو سازمان نه درلود. یانې د زور له موضع (واک د سیاست مضمون دی) په جگړه کې داخل شوی نه دی. له پورته یادونو څخه دا ټکی څرگندېږي، چې د افغانستان د سیاست په برخه کې له یو جوړښت نه کار اخیستل پر یوې اړتیا او بنسټی، د همدې اړتیا له مخې ځینې روڼاندې په دې باور دي، لکه څنگه چې نورو له بهر څخه په رالېږل شویو ډلبنديو باندې هېواد ویجاړ کړ، نو موږ څنگه د خپل ځاني او ملي ډلبنديو په واسطه نه شو کولای هغه بېرته ودان کړو.

ځکه نو په مهاجرت کې د سولې، د هېواد د نېپرازی او سوکالی په نیت د یو ملي سیاست جوړښت د رامنځته کېدو هیله ډېره نېکه ده، خو ځینې لاملونه دا نېکه هیله له گډوډۍ سره مخامخوي.

— جغرافیایي لامل: د یوې متشکلي ډلې د جوړښت لپاره د یو اندود (د تفکر طرز) د پلویانو ترمنځ تفاهم بشپړ نه دی، د کار په پیل کې ډلې، د کرنلارې او تگلارې جوړول، چې د تفاهم د امکان واټن او لږېوالی لڼد او ان ممکنوي، د اوونیو اوونیو خبرو اترو غوښتنه کوي، د یوې کرنلارې او تگلارې په جوړېدو سره پایته نه رسېږي. د دې لپاره چې کرنلاره او تگلاره د خلکو د پراخه پرگنو د جلب او جذب وثیقه او یا لږ تر لږه د یوې عقیدې د سازماني اړیکو وسیله شي، باید د موسسې کانگري له خوا تصویب شي.

د مهاجر ژوند په شرایطو کې د موسسې کانگري د غوندې د جوړولو امکان ډېر تنگ دی. له پورتنیو یادونو څرگندېږي، چې د افغان مهاجرینو له خوا د اغېزمن سیاسي فعالیت ترسره کول،

یوازې له بهرنیو هېوادونو څخه ترسره کېدی شي، چې د زیاتو افغانانو کوربانه وي. هغه وخت به موږ په ټوله نړۍ کې د بېلابېلو او خپلواکو ټولنو د راتوکېدو شاهدان یو، هر کله چې هېواد ته د تلو امکانات برابر شي، د هغوی ټول پریوه پلاټ فورم باندې د توافق له مخې کولای شي، په یوه واحد جبهه کې گډون وکړي، خو په دې شرط هغه منفي لاملونه، چې لاندې یې یادونه کېږي، له منځه وړل شوي وي:

– پولې او مالي لامل: له پولې او مالي ملاتړ پرته د یو سیاسي سازمان او ډلې تصورول، د بې امکاناتو او بې وسلې اردو تر تصور هه مشکل دي. په بنسټیز ډول هغو ډلو ته، چې په افغانستان کې د جهاد پر وخت یې ځان څرگند کړ، که له یوې خوا یې هغوی په پرديو هېوادونو پورې وتړل، له بلې خوا یې دوی ته د دې امکان پیدا کړ، چې په اغېزمن ډول خپله سیاسي او پوځي پیژندنه په ډاگه کړي او د کمونستانو تر ماتې وروسته د پېښو په لارښوونکي ځواک بدل شي. د بهر د پولې او مالي ملاتړ د نشتوالي له کبله افغان ملتپالې ډلې په زیاته کچه له جگړه ییز سیاسي ځواک څخه بې برخې او تر ډېره حده له صحنې نه بهر شوي.

له گټې او مهمو عایداتو پرته د سازمانې چارو د پرمخ بیولو لپاره پر گډون ونډې، غړیتوب ونډې او نورو مرستو، که څه هم

ولسي سرچينه ولري، نه د جگړې او جهاد په شرايطو او نه هم د مهاجرت په شرايطو کې کولای شو، حساب وکړو.

— رواني او کلتوري لامل: په بهر کې استوگن افغانان په ځانگړي او عام ډول تر گڼو رواني فشارونو لاندې ژوند کوي، هغه ځوانان چې لږ تر لږه ۲۹ کاله عمر لري او تر اوولسو کلونو څخه زيات وخت يې په پردي چاپيريال کې تېر کړی دی، ډېرې لږې ملي ولولې لري. سپين ږيري، چې د هېواد په مينه کې سوزېږي له يوې خوا د هجرت ژوند په گڼ شمېره ستونزو کې ډوب دي، له بلې خوا له سختې فکري پاشلتيا سره مخامخ دي او تراوسه پورې ددې کټگوري خلکو ولولې په کوم واحد مرکز کې راټولې شوي نه دي.

په لويديزو هېوادو کې د مهاجرو ډلو په منځ کې سياسي فعاليت، د ظلم په اور سوي ځنگله په منځ کې د ډيوې له بلولو سره ورته والی لري. په دې هېوادو کې يوازې دومره کېدی شي د کلتوري او ليکنيو اړيکو په واسطه د عقيدې د گډون لاره چاره برابره او يا د تفاهم پر نويو لارو چارو کار وشي.

البته په دې منځ کې بايد پاکستان او ايران ته ځانگړی مقام ورکړ شي. په دې دوو هېوادونو کې د زياتو مهاجرو افغانانو شتوالی تل د سازماني چارو امکانات برابر کړي دي، خو غالباً کوربه هېوادو د مهاجرو د سياسي ډلو سوق او اداره په لاس کې اخيستي او له هغو نه يې ځينې وخت د خپل ځان په گټه او د

افغانستان د خلکو پر ضد کار اخیستی دی. له دې پرته کوربه پاکستان د جهاد د کلونو په بهیر کې د خپلې خونړۍ استخباراتي دستگاه او یا په دوی پورې د ترلیو ډلو په واسطه ډېر ملتپال روڼاندي وژلي او د سیاسي فعالیت وریې پرمخ ورتړلی دی.

افغاني وسلوال سیاسي گوندونه په داسې شرایطو کې نړۍ ته راغلل، چې په افغانستان کې مطلقه گډوډي واکمنه وه او سیاسي مبارزې، چې غالباً قهرجنه بڼه یې درلوده، قانوني او حقوقي جوړښتونو او ان مدني اخلاقو پرې څه اغېز نه کاوه. د جگړې کلتور که له یوې خوا د بنکېلاک د اغېز د له منځه وړلو لپاره گټور ثابت شو، له بلې خوا یې خلکو ته ناوړه سیاسي تربیه ورکړه. هغه خلک چې د عادت له مخې د وسلې په زور خپله اراده پر نورو ومني، په ډېره سخته به تیار شي، چې سوله ییز سیاسي قواعد ومني.

اوس موږ د سوله ییزو هیلو په لرلو سره، خو نه پر نږدې وخت هغه واقعیت وینو، چې د یو ملي سیاسي تشکل د جوړولو په بهیر کې، چې مهاجر افغانان، په ځانگړي ډول قلموال مجاهدین به په کې ونډه لري، هېڅ ډول هغه ستونزې چې پورته ورته اشاره وشوه، په منځ کې نه شته. پر دې وخت به موږ د اخلاقي ځواک په توگه یو ځواکمن او د جگړه ییز ځواک له پلوه د کمزوري سیاسي جوړښت د شتوالي شاهد یو. رښتیا خبره داده، چې داسې یو

جوړښت په ډېره گرانه کولای شي د افغانستان د سیاست په چارو کې اغېزمن رول ولوبوي. دا چارې د هغو ډلو د زور ازمویلو ډگر ګرځېدلی دی، چې وسله لري. اصولاً هر کله چې د سیاست ډگر د تودې جګړې پر ډگر واوښت بیا نو د پېښو په بدلون کې د اخلاقي او مانيز ځواک لرونکې ډلې ته د رول د اثبات مجال په لاس نه ورځي.

په داسې حال کې، چې عملاً د دې ډلو بې وسلې کول امکان نه لري، د یو سیاسي جوړښت اخلاقي رول هغه وخت د توجه وړ دی، چې د ځینو وسلوالو ډلو له ملاتړه برخمن وي او په بله مانا مادي ملاتړ ولري. د اټکل له مخې دا له کرکېچ نه د وتلو یوازې لار نه ده، خو په باور سره یوه رښتینې لار ده.

دویم خپرکی

د ناپېيلي حکومت غوښتنه او د ملي اردو د رغونې پر بنسټ د دولت د فزیکي لوړتیا بیا راژوندي کول^(۱)

د ملي وسلوال پوځ، د یو ملي اردو جوړول، چې د داسې پوځي تجهیزاتو لرونکی وي، چې پر وسلوالو ډلو او د هغو پر پلویانو لاسبری ولري، د سولې او په پای کې د دولت د فزیکي لوړتیا د تضمین لپاره لومړی گام دی.

الف- د ملي اردو (ملي وسلوال پوځ) بیا جوړونه: تر ټولو دمخه ددې خبرې یادونه کوو، چې په اوسني اضطرابي حالت کې زموږ لپاره د ملي اردو په بیا جوړونه او تجهیزونه کې د کورنۍ سولې د ټینګښت او حقوقي دولت د جوړېدو هیله پرته ده، نه له

^(۱) ددې برخې اړوند بحث د ملي اردو جوړول او د وسلې د راټولولو موضوع یوازې د یو ناپېيلي حکومت له نظره تر څېړنې لاندې نیولې ده. د یوې جنگېدونکې ډلې (لکه طالبانو) تر پیدا کېدو وروسته د ملي اردو د جوړولو، د وسلې راټولولو او د حقوقي دولت د جوړولو د سیاسي چلوونکو په توګه د هغوی رول په دې بحث کې په پام کې نیول شوی نه دی.

کوم بهرني ځواک سره سيالي او دښمني. په داسې ډول د ملي اردو جوړونه، چې لږ تر لږه د گاونډيو هېوادونو له وسلوالو پوځونو سره د سيالي ځواک ولري، د افغانستان لپاره د کړکېچ، ستونزو او غريبۍ په شرايطو کې يوه نه پلې کېدونکې هيله ده.

د دولت د فزيکي لوړتيا د تايمين لپاره د ملي اردو جوړونه د يو ناپېيلي حکومت د جوړښت له لارې امکان لري. ناپېيلي حکومت بايد په ټوليز ډول د يوه ناپېيلي اردو پر ملاتړ ډډه ولگوي. د ملي اردو په جوړښت کې د وسلوالو ډلو داخلول له دې کبله گټور نه دي: – سياسي شوې اردو، د ناپېيلتوب له حالت نه، چې د جگړه ييزو غاړو د باور د خپلونې بنسټيز توکي دي، د باندې وځي.

– د گڼو وسلوالو ډلو په منلو سره، چې ممکن په دستوري ډول په اردو کې ځای ونيسي له واحدې قوماندې نه د ملي اردو سوق او اداره له ستونزو سره مخامخوي.

– په ملي اردو کې د تنظيمي ډلو په ځای نيونې سره، وسلوال پوځ د ناپايله تنظيمي حسابونو د پاکونې د نښتو پر ډگر اوږي. د ملي اردو کدر بايد له تېرو سلطنتي او جمهوري صاحب منصبانو څخه جوړ شي، چې له وروستيو لاس پوځو رژيمونو سره سياسي تړښت ونه لري. د اردو په لیکو کې بايد د خدمت تر بيرغ لاندې د شرايطو پوره کوونکي ځوانان او په پراخه کچه هغه کسان جذب شي، چې يوې نيمې لسيزې جگړې هغوی د هېواد د اقتصاد او فرهنگ په برخه کې په نه کارېدونکو عناصرو بدل کړي دي. دا کسان به په خپله خوښه د اردو خدمت ومني.

ملي اردو به په اوسنيو اضطراري شرايطو کې، چې وزگار تيا د ټولني د کار د ځواک زياته برخه له گټې ايستلې ده، د جلب او جذب ځواک ولري.

د ملي اردو په جوړښت کې د دغه اردو د بودجې د لاسته راوړلو مسئله د پام وړ ده، ناپېيلي حکومت پر داسې وخت د سولې د ټينگښت لپاره د دې اردو مرستې ته اړتيا لري، چې له جگړې نه راپيدا شوي گډوډي، له ملي سرچينو او عوايدو څخه د اردو د بودجې لاسته راوړل ناممکنوي. هغه وخت نو د اردو د تمويل او تجهيز يوازينی سرچينه بهرنی مرستې دي. له هغو خبرونو څخه، چې د هجرت په خپرونو کې خپاره شوي دي، څرگندېږي، چې د اروپايي ټولني هېوادونه او د امريکا متحده ايالات تيار شوي نه دي، چې د ملي اردو په بيا جوړونه کې له راتلونکي ناپېيلي حکومت سره مرسته وکړي. د دې مرستو په منلو کې به د انډول ساتل په نړيواله کچه د راتلونکي حکومت د ناپېيلي سياست د بنسټ لومړی ډبره کېږدي.

مور تر اوسه پورې د وسلوالو ډلو له دريځونو سره له اړيکو پرته، د ناپېيلي حکومت په واسطه، د ملي اردو د بيا جوړونې په برخه کې خبرې وکړې. د وسلوالو ډلو له معضلې سره له رښتيني چلند او د هغوی له بې وسلې کولو پرته به د يو ناپېيلي حکومت تشخص ناممکن وي.

ب- وسلوالې ډلې او د بې وسلې کولو رېږه: د شوروي د يرغل وخت هغه پړاو و، د وسلوالو ډلو شتوالی، چې د ملي

مقاومت په برخه کې يې کارنده ونډه درلوده، د توجیه وړ گرځاوه. له افغانستان نه د شوروي يرغلګرو ځواکونو په وتلو او په ځانګړي ډول په راتلونکي کې د يو حقوقي دولت په ټينګښت سره وسلوالې ډلې د خپل شتوالي منطق له لاسه ورکوي.

همدا اوس د وسلوالو ډلو زياته برخه د هېواد د خاورې د خپلواکۍ او ملي واکمنۍ پر ضد د بهرنيانو د لاسوهنې پر وسايلو او بنسټې ده. دا ډلې د سولې د ټينګښت او په هېواد کې د حقوقو پر آرونو د ولاړ حکومت د رامنځته کېدو مخه نيسي.

د افغانستان جيوپوليتيک جوړښت، هېواد تل د لښکر کېښو او فتوحاتو له خطر سره مخامخ کړی دی. په ځينو برخو کې د افغانستان واکمنان ګاونډيو هېوادونو ته د لښکر کېښو سرچينه وه، دا سوبې څه کورنۍ وې که بهرنۍ، د دې سبب شوي، چې د افغانستان د خلکو يوه برخه د تاريخ په بهير کې د سپکې وسلې له کارونې سره په ښه ډول اشنا شي او هغه د ناموس په شان د خپل ځاني او ملي هويت د تشيولو د وسيلې په توګه وساتي.

د افغاني ټولني په هغو سيمو کې چې قبيلې استوګنې دي، کله کله وسله د ټولنيزو شخړو په حل کې د قاضي ځای نيسي.

ددې واقعيت په پام کې نيولو سره، چې پورته ورته اشاره وشوه، د وسلې راتلول، د سولې د بهير تر ټولو ستونزمن پړاو ګڼل کېږي. همدې ستونزې ته په پام لرلو سره ځينې د نظر خاوندان په دې نظر دي، چې د وسلې د راتلونې پر ځای دا اوسنۍ وسلوالې ډلې د

سولې د ټينگښت د مسوولينو په ډله کې په رسميت وپېژني. په دې برخه کې لږ تر لږه د دوو الترناتيفونو وړاندیز شوی دی:

— د ملي اردو له موازينو سره سم د قوماندانانو د شورا جوړېدل: دا وړاندیز له دې کبله د تاييد وړ نه دی، چې قوماندانان له دښمنو تنظيمونو سره تړلي او په يوه جوړښت کې يې راتولول اسانه کار نه دی. که بيا هم کله چې د قوماندانانو په سازماني سمبالښت کې ستونزې موجودې نه وي، د قوماندانانو د پرېکړو لپاره د ملي اردو تر څنگ د يو بل امنيتي اورگان ځانگړي کول، په يوه سيمه کې د دوو پاچايانو مقوله را ژوندی کوي، د اله يوه مسوول لاسه، د سولې د ټينگښت له هيلې سره سمون نه خوري.

— د ملي اردو په تشکيل کې د وسلوالو ډلو ادغام بل د پام وړ الترتيف دی. دا الترتيف که څه هم له تنظيمونو سره د ډلو د نه پيوستون له ژمنو سره مل وي، په ملي اردو کې په لويه کچه عقیده يې جگړې خپروي او د وسلوالو ځواکونو يو رنگي او يووالی چې په لږېدونکي پړاو کې د سولې د ټينگښت او حقوقي دولت د بنسټ ايښودلو د دندې سرته رسول دي، کمزوري کوي.

له پورته يادونو څخه دا ټکی څرگندېږي، چې د ملي اردو جوړښت بايد د وسلوالو ډلو د درنو وسلو د راتولولو له پروگرام سره يوځای وي. د سپکو وسلو راتولول به د هغو وسلو په ډول چې پر افغانستان باندې د شوروي تر يرغل دمخه له خلکو سره پاتې کېدلې، لږ کم شي او فکر نه کېږي د حکومت د اضطراري پروگرام برخه شي. د سپکو وسلو راتولول هغه وخت د انتقالي حکومت د

دندو په سر کې راتلای شي، چې له دې اړخه را پيدا شوی خطر د دولت امنیت ته گواښ وکړي. د سپکې وسلې له پلوه به دا خطر په لږه اندازه محسوس وي.

د بېوسلې کولو پروگرام باید پراو په پراو د عمل په ډگر کې پلی شي. ددې پروگرام د پلي کېدو لومړی پراو باید په کابل او د هغه په شاوخوا سیمو کې ترسره شي. په کابل کې د یو څواکمن مرکزي حکومت ټینګښت به د افغانستان په نورو سیمو کې ددې حکومت د فعالیتونو د ترسره کولو لپاره لاره هواره کړي.

ج- د درنو وسلو راټولول: د درنو وسلو راټولول د لنډ مهالي حکومت له جنجالیزو دندو څخه گڼل کېږي. ددې کار ستونزه په دې کې ده، هغه تنظیمونه چې خپله سیاسي پېژندنه یوازې د وسلې په ساتنې او کارونې کې گوري او هغه مواضع چې ددې وسلې په واسطه یې تر لاسه کړي دي، په اسانۍ سره له لاسه نه ورکوي. ددې دلیل دا هم دی، چې دوی غواړي د واک له دې مورچله د راتلونکو سیاسي پېښو پر پرمختګ کنټرول ولري. بهرني لاسوهونکي هېوادونه به هم په دې لاره کې تر خپل ملاتړ لاندې تنظیمونه وهڅوي، خو بیا هم له سختې جگړې نه د ستړیا لاملونه، له بې پایلې زور ازموینو څخه د عقل سرته راتلل، د دښمنو غاړو د جگړه ییز ځواک کمزوري کېدل او د سولې د منلو د یو میکانیزم د راوستلو ټول کورني او بهرني فشارونه باید وي. د درنې وسلې راټولول چې باید د دې میکانیزم په منځ کې ځای ولري تر یوه حده د لنډ مهالي حکومت په واسطه د وسلو ډلو د باورد جلب په کچې

پورې اړه لري. په بله وينا بايد د لنډ مهالي حکومت په جوړښت کې د ټولو سياسي ډلو پوره توافق او د انتقالې دورې د دندې (له هغې جملې نه د وسلو راټولول) پرمخبيولو کې دې حکومت ته د وړتيا او واک ورکول په خپله د هغه باورښکارندوی دی، چې وسلوالي سياسي ډلې به يې پر لنډ مهالي حکومت ولري.

گومان نه کېږي، چې د لنډ مهالي حکومت پر وړاندې دا باور تر دې کچې وي، چې وسلوال گوندونه ډلې ډلې په خپله خوښه درنه وسله ناپېيلې حکومت ته ورکړي، يوازې لار، چې هغه وخت ناپېيلې حکومت ته پاتې کېږي؛ د لنډ مهالي حکومت په واسطه د بازار تر نرخه په اوچته بيه د درنو وسلو پېرېدل دي. په دې برخه کې بايد د ناپېيلې حکومت له خوا د نړيوالو موسسو پولي مرسته جلب شي او له دوستو هېوادونو څخه د مرستې په لاسته راوړلو کې د هغوی بې غرضي په پام کې ونیول شي. سربېره پر دې د مرستو پيدا کولو کې بايد لازم اندول مراعات شي.

زموږ په اند له افغانستان نه د شوروي ځواکونو تر وتلو وروسته نور د جهاد او عقيدې جگړې خپل ځای، د تنظيمونو په واسطه د سياسي واک د ترلاسه کولو لپاره پوځو او ناوړه لوبو ته پرې ايښی دی. طالبانو تر يوه حده د دې وړاندوونکو لوبو په تگلورو کې کمښت راوست. غالباً هغه کسان، چې په دې ليکو کې وو، د دې ناوړه پېښو بلهاريان (قربانيان) شول. په زغرده د اکثريت ليکو جنگېدل د کومې لورې عقیده بې هيلې لپاره نه وو، خو په داسې شرايطو کې يې جگړه د ژوند خړوبېدنې وسيله وگڼله، چې جگړې

او کړ کپچ په هېواد کې له روا او اصولي لارې څخه د معاش تر لاسه کول، ډېر سخت کړي وو. دا ډله به چې کولای شو په یو ډول ورته اجیر ووايو، په اسانۍ سره به تیاره شي، چې د یوه مناسب انډول په مقابل کې خپله وسله دولت ته ورکړي.

د کار، دندې، نسوونې او روزنې زمينې په برابرولو ددې ډلې د راتلونکي ژوند په تضمینولو سره به د ټولني د گټو د ساتنې لپاره یو بل لامل هم زیات شي.

د ملي اردو د جوړېدو او د وسلې راټولونې پروگرام باید د افغانستان د پولو د کنټرول له کړنلارې سره پریوه وخت پلي شي. د وسلو راټولول به تر هغه وخته پورې، چې د وسلوالو ډلو او بهر ترمنځ د تربت لوژیستیکي او تدارکاتي پل ویجاړ نه شي، هېڅ درد به درمل نه کړي. له دې کبله نو په کار ده چې:

— انتقالی حکومت باید د سولې د ټینګښت په اړه له لاسوهونکو هېوادو سره په پراخ تفاهم کې وي. دا کار ستونزمن دی، ځکه چې د لاسوهونکو هېوادونو هیله داده، چې د افغانستان څخه کې د خپلو نږدې دوه لسیزې سیاسي پانګې نه په داسې شرایطو کې لازمه گټه پورته کړي، چې تر څو په هېواد کې په ورو ورو ډول قانوني حکومت ټینګېږي. له یو دودلو سره چې د بهرنیو لاسوهونکو هېوادونو په لمسون ځان د سولې له بهیره گوښه کوي، د لنډ مهالي حکومت قهرجن چلند بل بد کار دی، لنډ مهالی حکومت باید د راتلونکي اټکلي ټکرونو لپاره وړ تیارۍ ولري.

د افغانستان د پولو د څارنې لپاره بايد د وسلوال پوځ ځانگړي يونټونه (ټولگي) په پام کې ونيول شي. د کورنيو ټولگيو د سمبالبت په برخه کې نړيواله (د ملگرو ملتو او د اسلامي هېوادونو د کنفرانس) مرسته او يا له نړيوالو ټولنو نه د بهرنيو يونټونو تدارک به څه زيان ونه لري.

د-د درنې وسلې د راټولولو لپاره د لازمي نېټې ټاکل: د اور بند څارنه او د وسلو راټولونه د لنډ مهالي حکومت لومړۍ او بنسټيزې دندې گڼل کېږي. لومړۍ او بنسټيزې په دې مانا چې دا دندې ددې حکومت د نورو دندو د سرته رسولو، د اساسي قانون جوړولو، د لويې جرگې جوړولو، ټاکنو، د مهاجرينو د بېرته راگرځېدو او په پای کې د حقوقو د دولت د جوړېدو لپاره لاره هواروي.

لنډ مهالی حکومت د حکومتي تشکيلاتو او ملي اردو د بيا جوړونې او په يوه مانا د خپل ملي او نړيوال دريځ د تثبيت لپاره لږ تر لږه نهه مياشتې وخت ته اړتيا لري. د وسلو د راټولونې د پروگرام پلي کېدنه ددې نهو مياشتو تر تېرېدو وروسته امکان لري. هغه وخت چې د وسلو د راټولونې لپاره به ورته اړتيا وي، د يو کال شاوخوا موده اټکلېږي.

ه- لنډ مهالی حکومت او د مشروعيت ستونزه: د ملگرو ملتو د سولې په پلان کې، چې د مستيري له لارې يې وړاندیز شوی و، د لنډ مهالي حکومت ټينگښت د لويې جرگې تر جوړېدو دمخه

دی. په دې برخه کې هغه پوښتنه، چې حل یې ډېره ځیرتیا غواړي داده: ایا لنډ مهالی حکومت به د خپلو پرېکړو، (د لویې جرگې تر جوړېدو دمخه) په ځانگړي ډول پر اوربند باندې د څارنې، د امنیتي ځواک په سازمانی چارو، د وسلې د راټولولو او نورو لپاره د مشروعیت (د قانون له لارې د کولو او نه کولو د واک لاسته راوړلو) پیدا کولو ته د اړتیا احساس کوي او که نه؟

که چېرې حکومت د لویې جرگې له لارې جوړ شوی وای، دا ستونزه نه پېښېدلې، ځکه چې حکومت له لویې جرگې نه، چې د ملي واکمنۍ د حق لرونکې اورگان دی، د باور رایه اخیسته او مشروعیت یې ترلاسه کاوه.

د ملگرو ملتو پخواني عمومي منشي پتروس غالي د افغانستان په باب په خپل کلني راپور کې، چې د ۱۹۹۵م کال د نومبر پر ۱۹مه نېټه یې عمومي غونډې ته وړاندې کړ، داسې وویل: ((د مشورتي کمیسیون په اند د یو انتقالي حکومت د ټینګښت لپاره تر ټولو لنډه لار په جگړه کې د ښکېلو غاړو له ناپېیلو او خپلواکو شخصیتونو څخه، د یوې واکمنې جرگې جوړېدل دي.))
د انتقالي حکومت ټینګښت په هغه ډول، چې دې مشورتي کمیسیون نظر ورکړی دی، په هېڅ ډول د هغو سترو دندو په سرته رسولو کې، چې پر وړاندې یې پرتې دي، له هغې جملې نه د ملي اردو په سازمانی چارو، د وسلې په راټولولو او د حقوقي دولت په جوړښت کې د دې حکومت مشروعیت نه تضمینوي.

زموږ په اند مشورتي کمیسیون د یوې لویې جرگې د جوړښت اساسي عناصر، د یوې واکمنې شورا په جوړښت کې، چې د حکومت د جوړولو دنده لري، ځای کړي دي. که چېرې ددې عناصرو ترڅنګ نور معمول مرکبات یوځای شوي وای او د واکمنې شورا نوم د لویې جرگې په نوم اوښتی وای، د لنډمهالي حکومت پر وړاندې اصلاً د مشروعیت ستونزه نه رامنځته کېدله.

ددې ستونزې د چټک حل لپاره یوازې یوه لاره پاتې وه او هغه په بېرنيو یا اضطراري شرایطو کې د انتقالی حکومت دريځ ته پاملرنه وه. د سیاسي موسسې د پرمختګ بهیر په ډاګه کړې ده، هغه حکومتونه، چې په ((بېرنيو شرایطو)) کې د چارو واګې په لاس کې اخلي، د مشروعیت د ترلاسه کولو لپاره د عادي حالت او مناسبې موقعې په انتظار، کولای شي د اجرائیه ځواک دودیزې پرېکړې د پیل کېدو پر او ته ورسوي.

د حالاتو په عادي کېدو سره انتقالی حکومت ناچار دی، له واکمنې سرچینې (لکه لویه جرګه، پارلمان او نورو) نه د خپل ځان او خپلو پرېکړو لپاره مشروعیت ترلاسه کړي.

د انتقال حکومت ډېرې بنسټیزې دندې، لکه د لویې جرگې جوړېدل او د ټاکنو ترسره کول، چې د دولت د مانیزې او اخلاقي لوړتیا لپاره لاره هواروي، د سولې په ټینګښت کې نېغ په نېغه له انتقال حکومت سره تړلي دي. د سولې ټینګښت په خپل وار سره د ملي اردو له بیا جوړونې او د وسلې له راټولونې سره

ترلی، چې دا په خپله د دولت فزیکي لوړتیا بنسټ گرځي. انتقالی حکومت د وسلوالو ډلو د یو پراخ او رښتیني تفاهم له ملاتړ او له نړیوالو مرستو پرته، نه شي کولای د لویې جرگې د جوړېدو، ټاکنو، دملي اردو بیا جوړونې او د وسلې د راټولونې سترې دندې سرته ورسوي.

په دې کې شک نه شته، چې د ملي وسلوال پوځ په بیا جوړونې سره کېدی شي دولت په یوه داسې ځواک سمبال شي، چې دخپلې فزیکي لوړتیا د اثبات لپاره ورته اړتیا لري. پر دې وخت به موږ د دولت د اجباري اطاعت شاهدان یو.

د اجباري اطاعت پر ځای د خپلې خوښې اطاعت ترمنځ، په هغه ډول، چې د دولت پر وړاندې د سړي باغي روحیه، د سازښت پر روحیې، مفاهمې او روغې جوړې واپروي، ډېر اوږد واټن په منځ کې دی.

درېم څپرکی

د واک د کلاسیکو بنسټونو ویجاړېدل او د هغو د نویو ملاتړو څرگندېدل

الف- د واک د کلاسیکو بنسټونو ویجاړېدل:

یو- قبیلې او کورنۍ: قبایلو تر کمونیسټي کودتا دمخه د ژوند د بناري کېدنې په بهیر سره په کمه کچه خپل یو څه ټولنیز ځواک له لاسه ورکړ. کمونیسټي کودتا د واک د مادي ملاتړ په توګه کرنیزې ځمکې د قبایلو له لاسه بهر کړې. هغوی د جګړې د دوام او د سیمه ییزو وطنونو په پرېښودو سره Deracine شول. سره له دې چې اوس قبایل او د هغو مشران په هېواد او یا تر هېواده د باندې د مهاجرو په کمپونو کې خپله پخوانۍ سیاسي او ټولنیزه اتوریته نه لري، خو بیا هم د ټولنیز ځواکونو د انډول په ساتنه کې د بنسټیز رول لرونکي دي.

په کورنیو کې د کمونیسټي ایډیولوژۍ او نورو سیاسي ګوندونو اغېز، له سیاسي نظره د هغوی غړي وپاشل. په دولت کې د دندې ترسره کول او یا له هغه څخه د ځان لرې کول د کورنیو د غړو

ترمنځ د اختلاف بل لامل شو او د هغوی مانيزيو والی يې له منځه يووړ.

کمونيسټي کودتا د افغانستان ارستوکراتيکو او بوروکراتيکو کورنيو ته چې زياتره په بسارونو کې د اخلاقي اتوريتې سرچينې وې، تر قومونو او قبایلو څخه زيات زیان ورسوه او په داسې حال کې چې قومونو او قبایلو خپله فزيکي او اخلاقي خپلواکي د افغانستان د فزيکي جغرافيايې په حدودو او ګاونډيو هېوادونو کې وساتله، د کورنيو غړي يې د نړۍ په ګوټ ګوټ کې تيت و پرک شول. څرنگه چې دا کورنۍ زياتره د هېواد تحصیل کړي او روښانه قشر ته منسوبې وې، د هغوی نشتوالی ((د مغزونو فرار)) د غميزې څرګندونه کوي؛ د افغانستان بیا رغونه به له ستونزو او د هېواد د سياسي مبارزې ډګر به له ناانډولتيا سره مخامخ کړي.

په هر حال! د شلکلن کړکېچ او جګړې په بهير کې د نويو شخصيتونو د شتمنۍ او شهرت په شاوخوا کې نوې کورنۍ په افغانستان او بهر کې د جوړېدو په حال کې دي.

د افغانستان په سياسي جګړه کې د مذهبي شخصيتونو راڅرګندېدل له دې پلوه نه دي، چې افغانستان د ملي غوښتنې د پرمخبيولو لپاره سياسي سړي نه درلودل، بلکې زياتره په دې خبرې پورې تړلي دي چې:

د روسانو پوراندې په وسلوال جهاد کې يوازې مذهبي مشران د مذهبي ولولو څرګندونکي وو او هغوی په يوازېتوب سره

((د شهادت په ډگر کې)) د مسلمانانو پر گنود سوق او ادارې
ځواک درلود.

— مذهبي لارښوونکو په يوازېتوب سره د افغانستان په چارو
کې د اسلامي انټرناسیوناليزم پر بنسټ د بهرنيو هېوادونو د اغېز
د خپراوي لاره هواره کړې.

— يوازي ښاغليو حضرتانو، ملايانو، مولويانو، مولاناگانو او
نورو هر يو په سيمو (نه په ملي کچه) په خپل اغېز سره کولای
شول، د افغانستان په چارو کې د بهرنيو مسلمانو هېوادو د ارام او
ورو اغېز د خپروولو وسایل شي.

سربېره پردې د جهاد د ديارلسو کلونو په بهير کې، ايران،
پاکستان خپلې تبليغاتي دستگاوي او ډله ييز ارتباطي وسایل او
سعودي عربستان د تبليغ په برخه کې ليدني او اورېدني وسایل، د
خپلو مرستو د ((شکر ايسټونکو)) په واک کې ورکړل. په دې ترڅ
کې د ملي شخصيتونو د زرغونېدو لپاره ځای پاتې نه شو.

د لويديزو هېوادونو ماس ميډيا د خپلو خپرونو د اصولي
تگلارو له مخالفت سره سره د شوروي نظام د واکمنۍ پروخت په
سياست کې د مذهب په دخالت سره ((مجاهدين)) د دښمن پر لوري
د يوې تياري ((گولۍ)) په څېر وميندل او خپل مکروفون او
لوډ سپيکري يې يوازي د هغوی په واک کې ورکړل. له افغانستان نه د
شوروي په وتلو سره لويديز هېوادونه د دښمن د ماتې موخې ته
نږدې شول. هغه وخت يې په ځينو برخو کې خپله پاملرنه د
افغانستان په سياسي چارو کې د مذهب دخالت مخالفت ته

راوگرځوله او په تبليغاتي دستگاوو کې يې د پوهنې او پوهنتون استادانو، بوروکراتانو او ملي شخصيتونو ته د ونډې ورکولو غوښتنه کوله. خودا کار ډېر ناوخته و.

دوه - شتمني: پر پخوا وختونو د افغاني ټولني په منځ کې ځمکه، پولي او مالي پانگه د ټولنيز او وروسته د سياسي واک سرچينې وې. د ځمکې د وېش پر بنسټ د خلکو ډيموکراتيک گوند اقتصادي پروگرام او پر مالي او پولي پانگې د دولت کنټرول، د هغه دوديز اقتصادي سيستم د پاشل کېدو سبب شو، چې د هغه پر بنسټ ځمکوال او پانگوال د ټولنيز واک سرچينې گڼل کېدې. د جگړې فشار د افغانستان له داخل نه د پولي او مالي پانگې د زياتې برخې د ايستني سبب شو او د ټولنيز ځواک په توگه يې د شتمني اغېز کمزوری کړ.

له دې سره سره په افغانستان کې د ۱۸ کلونو په بهير کې د بنسټو غاړو ته د بهرنيو هېوادونو پولي، مالي او وسلوالي مرستې د شتمني د نويو سرچينو سبب شوي دي: د تنظيمونو ځيني مشران، د جهاد ځيني قوماندانان، د مهاجرينو په کمپونو کې د بهرنيو پروژو د تمويل او ادارې دنده لرونکي افغان شخصيتونه او يا په هېواد کې نوي اربابان، د سرو زرو پيدا کونکي گڼل کېږي. په نننيو شرايطو کې له شتمني څخه يوازې د واک د نورو سرچينو (لکه سياسي گوند) د مادي ملاتړ په توگه گټه اخيستل کېږي، ځکه نو د واک د خپلواکې سرچينې په توگه د هغورول ډېر کمزوری دی.

درې- عمر او د ژوند تجربه: پخوا تجربه کار سپين ږيري د خپل ټولنيز ژوند په چاپيريال کې د سترې اخلاقي اتوريتې لرونکي وو. هر کله چې عمر او تجربه د ټولنيز واک له نورو سرچينو، لکه روحانيت، لويې کورنۍ او مخور قوم سره يوځای کېدل، شخص يې د خپلو شاوخوا خلکو د پاملرنې او درناوي وړ گرځاوه.

د کمونيزم افت، د ژوند د با تجربه سپړو اخلاقي اتوريتې کمزورې کړه او په ځينو برخو کې يې هغه له منځه يوړه. په بنارونو کې چې هلته کمونيزم ځاله جوړه کړې وه، د تجربه کارو شخصيتونو د لارښوونکي رول له منځه وړل زيات څرگند شول. ځوانانو په هغه تبه کې، چې د انقلاب نوم يې پرې ايښی و، پرته ويله او پر خپلو ((پلرونو)) يې د انقلاب ضد، ارتجاعي اند تور لگاو. د کمونيستي کودتا پر لومړيو کلونو له کومه ځايه چې تجربه کار سړي د ژوند د چاپيريال د پخوانيو جوړښتونو (چې د کودتا په پيل کې په خپلې ځواکمنۍ سره پاتې وو) پر بنسټ د لويو بنارونو په شاوخوا کې د مانيز ځواک لرونکي وو، ځکه نو د جهاد مشري يې وکړه. له دې کبله په هېواد کې وسلوال جهاد له کليو او بانډو څخه پيل او ورو ورو له لويو بنارونو راتاو شو.

د کمونيستانو د تيوريکې او مجردې پوهې له منځې، بې ځمکې بزگرانو ته د ځمکې وېش بايد د انقلاب د دفاع لپاره د بېنوا بزگرانو د باورد جلب سبب شوی وای، ويې نه کړای شول، چې د انقلاب پر وړاندې د پرگنو د قهر څپې کېنوي. د ماهويست شعار؛

د کلیو په واسطه د بنارونو محاصره پلې شوه، خو څرنګه چې د دې محاصرې انگېزه مادي نه وه، د هغه څه پر وړاندې، چې د زیارکېسانو انقلاب په نوم نومول شوی و، ترتیب شوی وه، په خپله د داسې ټولنیز مذهبي او بنسټون (انقلاب) د څرګندېدو پر نښو بدله شوه، چې نه یوازې د مارکسیزم له هېڅ ډول موازینو سره د توجیه وړ نه وه، بلکې له هغه سره یې په څرګنده تناقض درلود.

څلور- ټکنو کراسي او پوهه: په افغاني ټولنه کې د واک له نویو بسنتونو څخه ګڼل کېږي، چې پر (۱۹۰۴) م کال د نویو بنوونځیو له بنوونو سره د پاملرنې وړ وګرځېدل. په هېواد کې د نوې بنوونې له پیل څخه تر نوي کلونو زیاته موده تېرېږي، خو له دې سره سره بیا هم د لوستو کسانو شمېر په سلو کې تر پینځو زیات نه دی او د هېواد د ټولو وګړو په اندازه د بنوونځیو او پوهنتون د فارغ التحصیلانو شمېر هېڅ د تصور وړ نه دی.

د خلکو ډیموکراتیک ګوند کودتا د عصري پوهنې د بهیر ورو پرمختګ نور هم ورو کړ او په ځینو برخو کې یې ان ودر او ه. ((پر ۱۹۷۸ م کال د هلکانو لپاره ۳۰۰۶ لومړني بنوونځي او د نجونو لپاره ۴۵۳ لومړني بنوونځي موجود وو. په داسې حال کې چې پر ۱۹۹۰ م کال د هلکانو لپاره ۵۷۰ بنوونځي او د نجونو لپاره ۱۱۷ بنوونځي پاتې وو)).^(۱)

(۱) په فرانسه یې ژبه د افغانستان اخبار مجله، ۱۹۹۲ م کال، ۱۷ ګڼه، ۴۰ مخ

ددې لپاره چې د کمونیست حکومت له خوا د افغانستان پوهنې ته د رسول شویو زیانونو بڼه جاج واخیستل شي، لومړی تر کمونیستي کودتا وروسته د پوهنتون حال او چارو ته یو اجمالي نظر اچوو او بیا د ځوان پښت په منځ کې د پېژندنې (هویت) د بحران ستونزه تر شني لاندې نیسو.

۱- د پوهنتون د بنسټیزو ارزښتونو ویجاړول: پوهنتون د زده کړې د یوې لوړې موسسې په توګه د په اصطلاح انقلاب په بهیر کې نه جبراندونکي زیانونه وزغمل:

پر ۱۹۸۲م کال یانې په افغانستان کې تر کمونیستي انقلاب څلور کاله وروسته د دولت له خوا یو فرمان صادر شو، د هغه پر بنسټ د ښوونځیو د لسم او یوولسمو ټولګیو فارغان، چې د یو او دوو کلونو لپاره یې په خپله خوښه د عسکري خدمت مانه، د وخت په تېرېدو سره هغه کلونه، چې په ښوونځي کې د دوی له فراغت نه پاتې وو، دوی ته د بکلوریا دپلوم ورکول کېده، یانې (په عسکري قطعه کې) د ښوونځي د دپلوم تر اخیستلو وروسته په پوهنتون کې د شاملېدو وړ ګڼل کېدل.

دا فرمان د زده کړې له موسسو سره د چلند په برخه کې د دولت د کلتوري سیاست ډېر بڼه څرګندوی و، دا یې ښکاره کوله، چې نور نود سولې تامین او د سیاسي واک د ټینګښت موضوع د کابل د مارکسیست دولت د ټولو دندو په سر کې وه. که چېرې زده کړې وکولای شي د تش په نامه انقلاب د دفاع په لار کې د عسکري قطعي رول ترسره کړي، ګڼې دوه موخې به ترلاسه شوې وي. یو به د

وسلوال پوځ د ځواک د پیاوړتیا څرگندوی او له بل اړخه به په
ښکاره د فرهنګي موسساتو ساتنه، چې د نظام د پوهې پالنې (!) په
سیاسي پیژندنه کې یې مرسته کوله.

پوځي کافر یا پوځي څانګه د همدې موخې لپاره د پوهنتون
په کدر کې منځته راغله. پر افغانستان باندې د شوروي تریرغل
وروسته د زده کړې په موسسو کې د تدریس او ښوونې په بڼه کې
(انقلابي) بدلونونه رامنځته شول.

ددې بدلونونو ټولیزه موخه په ملي فرهنګ کې د ایډیولوژیک
اغېز شیندل او د روس د ښکېلاکیز سیستم د دفاع لپاره د
سپاهیانو په توګه د پوهنتون او پوهنې د فارغانو ترلاسه کول وو.
دا بدلونونه، چې موخه یې د افغانستان د خاورې او فرهنګ روسي
کول وو، له یوې خوا د نویو تشکیلاتو او نوي درسي نصاب په
واسطه او له بلې خوا د نوي پرسونل په واسطه پلي کېدل. ددې هر
یو بدلون په باب د ویلو ډېر څه شته، په لاندې ډول یې مور په دې
برخه کې د غټو ټکو یادونه کوو:

— د پوهنتون د تشکیلاتو او درسي نصاب په برخه کې
بدلون: ځینې موسسې د کابل پوهنتون له تشکیل څخه بېلې شوې.
لکه انجنیري پوهنځی، د کابل پوهنتون له تشکیل څخه بېل او له
پولیتخنیک او تخنیکم سره یوځای شو. طب پوهنځی ((د دولتي
طب انستیتوت په نوم))، چې نورې طبي موسسې یې په خپل کدر
کې ځای کړې، له پوهنتون څخه بېل او له عامې روغتیا وزارت

سره و تړل شو. د پوهنتون د کدر په تشکیل کې نوې موسسې او خانګې زیاتې شوې. د ټولنیزو چارو معاونیت او په اصطلاح د افغان شوروي د دوستۍ انجمن له دې جملې څخه دي. په دې ترڅ کې لومړۍ ګوندي سازمان او د مستخدمینو او کارکوونکو صنفی اتحادیې په ټول پوهنتون کې د ګوند د سیاسي واک د ساتنې او غځونې دنده ترسره کوله او پوځي کادران د محصلینو د پوځي روزنې دنده پر غاړه واخیسته.

تر ۱۹۷۹م کال وروسته د بنوونې او روزنې پوهنځۍ، چې تر کمونیستي کودتا دمخه له منځه تللي و، بیا جوړ شو.

د ادبیاتو او بشري علومو پوهنځي له منځه یوړل شو او د هغه د ځینو خانګو پر بنسټ نوي پوهنځي منځته راغلل: د جغرافیې له خانګې څخه د ادبیاتو او ځمکپوهنې پوهنځي راوتو کېدل او د ادبیاتو پوهنځي د بنکلو هنرونو خانګه، پوهنځي ته لورته شوه.

تر ۱۹۸۲م کال وروسته د ټولنیزو علومو پوهنځی د تاریخ او فلسفې او ژورنالیزم پر دوو پوهنځیو ووېشل شو. د پوهنتون په تشکیل کې بدلون د سیاسي کتنو له کبله و، نه د علمي انګېزې له مخې. مثلاً د روس لاسپوڅي رژیم د لنډ فکري او کیني له مخې انجنیري پوهنځی، له دې کبله د پوهنتون له تشکیل نه وایسته، چې هغه یې د خپل رقیب لوییدیځ هېواد (المان) د سیاسي فعالیت خانګه ګڼله. طب پوهنځی او د هغه په شان نورې موسسې له دې کبله په عامې روغتیا وزارت پورې وتړل شوې، چې په اصطلاح د انقلاب په شرایطو کې د طبابت د علمي اړخ په انډول د هغه اداري

اړخ ته په زيات ارزښت قايل شول. د پوهنتون تحصيلي نصاب هم د ايډيولوژيکو کړلېچونو له ستونزو سره مخ شو او هغه څه چې له پخوا څخه پاتې وو، له هغو سره په تناقض کې راغی. د روسي ژبې، د مارکسيزم اقتصاد، د مارکسيزم فلسفه او دې ته ورته نور مضامين الزاماً د ځينو پوهنځيو په درسي نصاب کې شامل شول. د مارکسيزم د منطق پر لوري دهغو مضامينو د محتوا بدلون، چې په ټولنيزو علومو پوهنځي کې لوستل کېدل، په پوهنتون او له هغې لارې پر ملي فرهنگ باندې د مفکوره يي واکمنۍ لپاره د روس د بنکېلاکيزې ايډيولوژۍ د جبري اغېز څرگندوی دی. د پرولتاريا د انترناسيوناليزم له آرسره د پوهنتون ايډيولوژيک تربيت، د دې غوښتنه کوله، چې په ټولنيزو علومو پوهنځي کې د افغانستان تاريخ مضمون درسي ساعتونه کم شي. د همدې موضوع لپاره په حقوقو پوهنځي کې زياته هڅه وشوه، چې د معاصر افغانستان مضمون درسي ساعتونه کم شي او پر ځای يې د مارکسيزم د فلسفې او ټولنپوهنې مضامين زيات شي. روسي بنکېلاک د ځينو پوهنځيو د تحصيل وخت، له هغه څه سره چې د انقلابي شرايطو په نامه يادېدل، د عيارولو لپاره وروستي کم حد ته رالڼه کړ. مثلاً په طب پوهنځي کې د تحصيل وخت له اوو کلونو څخه پينځو کلونو ته راټيټ شو. دا کار چې په طب پوهنځي کې له نړيوالو معيارونو څخه مغاير و، له دې کبله عملي شو، چې افغانسان ته د طبيبانو د زيات ضرورت له کبله د طب د ډاکترانو زيات کمښت احساسېده. طب

پوهنځی به د مستعجل طبي کورس په توگه ((د انقلاب د شرايطو)) د معلولينو او ټپيانو د درملونې لپاره د طبابت بازار ته خپل بې گټې لښکر وړاندې کړي.

د ازموينې د اخیستلو ډول هم د خلکو ډيموکراتیک گوند له سياسي لوبو سره مخامخ شو: د گوند غړو يوازې په جگړه ييزو فعاليتونو کې د گډون په پلمه کولای شول هر وخت چې وغواړي وروستی ازموینه ورکړي. په بله وينا د گوند غړي د حاضری، د نصاب پر پوره کولو او د ورځني درس پر تعقيبولو مکلف نه وو، د لوړو مقامونو له خوا هغو ته د ازموينې د څووم چانس اجازه ورکول کېده.

د تحصیل معيارونه، لکه د دپلوم اخیستنه، چې تر کمونيستي کودتا دمخه د دولتي او اداري مرتبو په سلسله کې د امتياز او پرمختگ د لاسته راوړلو بنسټيز محرک بلل کېده، تر کودتا وروسته بې خپل ځای سياسي معيارونو ته پرېښود.

په دې مانا، هر چا چې د واکمن کمونيست گوند غړيتوب ترلاسه کاوه، که څه هم تحصيلي سويه يې نه درلوده، کولای يې شول د خپلې گوندي سابقې له مخې، داسې سياسي او اداري امتيازات ترلاسه کړي، چې تر کودتا دمخه يوازې د دپلوم د خاوندانو لپاره وو. په بله وينا د گوند د غړيتوب کارت تر تحصيلي سند نه ډېر ارزښت ترلاسه کړ. ځکه نو د پوهنتون هغه فارغ التحصيلان، چې د خلکو ډيموکراتیک گوند غړيتوب يې نه درلود، سره له دې چې دپلوم يې لاره، خو په دولتي ادارو کې د امتيازاتو له زياتې برخې

نه بې برخې شول. مثلاً هغوی په یوه اداره کې الزاماً د یو داسې
ګوندي شخص تر امر و نولاندي کار کاوه، چې اصلاً د ښوونځي د
زده کړې دوره یې هم بشپړه کړې نه وه.

وروسته تر هغې، چې پوهنې، په اداري سلسله کې د پرمختګ
او ټولنيز امتیاز د ترلاسه کولو د طبیعي محرک په توګه خپل ځای
ګوندي اړیکو ته پرېښود، پوهنتون د پرو محصلینو ته د پوهې د
زده کړې د ټولني پرځای، د اردو له خدمت نه د تېښتې د یو پناه ځي
حیثیت پیدا کړ. په داسې حال کې، چې ښځینه محصلینو له هغه نه
د یو ښکلا ییز او تشریفاتې ځای په توګه کار اخیسته.

د ثور کودتا ددې زمينه برابره کړه، چې په اداره کې لویې څوکۍ
چې مخکې د تجربې او دپلوم خاوندانو ته ورکول کېدې، د بې
تجربې او بې دپلومه ګوندي اشخاصو له خوا ونیول شي. ددې لپاره
چې ګوند پورې تړلي عناصر په هغو دفترونو کې، چې دوی یې د
بې دپلومه آمر په توګه دندې سرته رسولې، د هغو کسانو پر
وړاندې، چې د لوړو تحصیلي سندونو او دپلوم په لرلو سره یې
ټیټه (د مادونۍ) دنده سرته رسوله، د ناراحتۍ احساس ونه کړي
او د حقارت عقده ورته تکلیف ور نه کړي، ګوند د هغو د تحصیلي
او تعلیمي نیمګړتیاوو د بشپړونې په لټه کې شو او ددې موخې
لپاره یې شپې پوهنځي جوړ کړل. په شپې پوهنځیو کې غالباً د
مدرسینو په توګه د ګوند د منسوبینو له خوا د ورځنیو درسونو
جوړول شوي برخه شاگردانو ته وړاندې کېدله.

د دقیقو اټکلونو له مخې د کابل پوهنتون د شپې محصلینو په سلو کې ۸۰ برخه د خلکو دیموکراتیک گوند منسوبین او د خاد کارکوونکي وو. د دولت موخه دا وه، چې خادستان په راتلونکي کې ((د خراغ لرونکو غلو په توگه)) د هغه څه له ازرښتونو څخه، چې د انقلاب په نامه یادېدل د ((علمي)) دفاع لپاره تیار کړي. په داسې شرایطو کې، چې پوهنتون له یوې خوا تجربه کار علمي کادرونه او له بلې خوا د لوړې علمي سویې فارغ التحصیلان له لاسه ورکول او درسونه د څرنګوالي او څومره والي له پلوه سخت راتپه شوي وو، د روس لاسپوڅی حکومت په دې لټه کې شو، چې په ځینو پوهنځیو کې د تحصیل پورې ماسټرۍ او ډاکټرۍ ته لوړې او په مزار شریف او هرات کې دوه نور پوهنتونونه جوړ کړي. دې کار د پوهنیزو ارزښتونو د دفاع په لار کې د دولت دروغجنه ځانښودنه په ډاگه کوله.

د علمي پرسونل په برخه کې بدلون: تر کودتا وروسته پوهنتون تر لسو څخه د زیاتو کلونو په موده کې خپل دوه پردرې برخې تجربه کار استادان او علمي کادرونه له لاسه ورکړي وو. هغه وخت چې افغانستان د روسي عسکرو تر واکمنۍ لاندې و، روسي استخباراتي اجنتانو د استاد او پروفیسر په نوم د پوهنتون د پخوانیو استادانو ترڅنګ د تدریس دنده پر غاړه اخیستې وه. پر ۱۹۸۲م کال هغوی پرته له دې چې د لوړو زده کړو وزارت له خوا پوهنتون ته معرفي شي، نېغ په نېغه یې له شوروي سفارت نه پوهنتون ته مراجعه کوله او د خپلې خوښې مضمونونو د تدریس

غوښتنه يې كوله. پر همدې كال د روسانو د دې خپلسرۍ او زورواكۍ پر وړاندې د يو شمېر با درده او بادرکه استادانو له خوا عكس العمل وښودل شو. ددې عكس العمل تشكيلا تي چوكاټ د افغانستان د استادانو او ښوونكو ((دولتي ضد او انقلاب ضد)) اتحاد و.

ددې كتاب ليكوال ددې اتحاديې غړيتوب درلود. د ۱۹۸۲ م كال د مې پر ۲۱ مه ددې ټولني غړي تر څارنې لاندې راغلل. ددې كرنښو ليكوال په لس كاله زندان محكوم شو، چې له هغې جملې نه يې پينځه نيم كاله د څرخي پله په زندان كې تېر كړل.

په هر حال! د تدرسي كدر د كمونې بله برخه د پرچم ډلې په واسطه تر سره شوه. پرچميانو د پوهنيز واک او ان اخلاقي اهليت له لرلو پرته د مقرري د فرمانونو پر بنسټ، چې له گوندي اورگانونو څخه يې ترلاسه كول. د تدرسي كدر د گومارنې په لايحه كې د څرگند شويو پړاوونو له تېرولو پرته، خپل ځان پر پوهنتون باندې تحميلاوه. هغوی د هغو تجربه كارو استادانو پر ځای، چې بيا زندان ته بېول شوي وو او يا تښتېدلي وو، د تدریس دنده پر غاړه اخیسته. بيا نو په تدرسي كدر كې د گومارنې د مقرري د تطبيق پوښتنه، چې د تدریس د ډېرو با استعداده مينوالو د جذب ډاډمن ضمانت و، مطرح نه وه.

پرچميانو د روسانو په مرسته د پوهنتون د پخوانيو قوانينو او مقرراتو پر بدلولو لاس پورې كړ. د دې بدلون پر بنسټ د پوهنځي د استادانو په غونډه او د پوهنتون په علمي شورا كې د گوند د

استازي گډون حتمي شو. دخلکو ديموکراتيک گوند غړو له دې امتياز نه په گټې اخيستو سره، د پوهنتون د مشرۍ پر علمي او اداري پرېکړو خپل ايډيولوژيک اغېز خوروه. علمي ترفيع، په بهر کې تحصيل، په بهرني کنفرانس او سيمينار کې گډون، د گوند د منسويينو د موافقې له ترلاسه کولو پرته امکان نه لاره.

د پوهنتون روسي مدرسينو د گونديانو په مرسته د ټولنيزو علومو په پوهنځيو په ځانگړي ډول د افغانستان د تاريخ په اړوند مضمونونو کې زموږ د هېواد د تاريخ د مسخه کولو لپاره لويه دسيسه جوړه کړه. د افغانستان د وروستيو اويا کلونو دمخه پېښې له هغې جملې نه د ملي خپلواکۍ ترلاسه کول د شوروي د ۱۹۱۷م کال د انقلاب په محور کې تفسير شول. د افغانستان تاريخ په اړه پر درسي کتابونو په ټوليز ډول بيا کتنه وشوه. لنډه دا چې هڅه وشوه په شاگردانو کې د يو خپلواک، لرغوني او له وياړه ډک تاريخ لرونکي هېواد د اتباعو په توگه، د ملي غرور او روحي خپلواکۍ روحیه له منځه يو سي. هڅه وشوه د محصلانو په ذهن کې دا بنکېلاکيزه مفکوره ننباسي، چې افغانستان يوازې د روسيې تر پوځي او سياسي ملاتړ لاندې کولای شي، د يو نه تجزيه کېدونکي او خپلواک هېواد په توگه پاتې شي.

له نېکه مرغه ناپوهو، بې تجربې او کم علمه گوندي مدرسينو او د هغوی روسي ملگرو د دې ځواک نه درلود، چې په بېلابېلو برخو کې ستنډرډ درسي کتابونه تاليف کړي. هغوی په ډېرو برخو کې له ناچارۍ له هغو کتابونو گټه اخيسته، چې تر کودتا دمخه د با تجربه

او د علمي واکمنو استادانو له خوا تالیف شوي وو او د پوهنتون په فرهنگ کې یې د یوې ځلېدونکې ډیوي په توګه، د انقلاب په تیارو کې خپله لار پرانیستله. په دې ډول په تدریس کې د روسانو او د خلکو ډیموکراتیک ګوند د منسویینو نیمګړتیا او د یو شمېر کمو پخوانیو استادانو شتوالی ددې سبب شو، چې په ډېره لږ کچه په پوهنتون کې د تدریس علمي او اېژکټیف تسلسل وساتل شي.

د کمونیستانو تر کودتا وروسته له عسکري خدمت څخه بهر ته د بنسټونو د فارغ التحصیلانو تګ او د بنسټونو تر فراغت وروسته پوځي خدمت ته د ګوند د ځینو منسویینو تګ، د هغو کسانو شمېر چې په پوهنتون کې د لوړو زده کړو د ادامې لپاره تیار وو، ډېر راکم کړی و، ځکه نو ټولو ته په پوهنتون کې د شاملېدو چانس نه ورکول کېده. له دې کبله د پوهنتون د نویو شاملینو او شاگردانو کانکور، د ډېرو با استعدادو شاگردانو د پلټنې او ارزونې د لویې وسیلې په توګه خپل ارزښت له لاسه ورکړی و.

زه (ددې اثر لیکوال) چې د نږدې شپږ کلن زندان د تېرولو تر یوې وقفې، د روسانو تر لښکرکشی وروسته یو ځل بیا په حقوقو پوهنځي کې پر تدریسي چارو وګومارل شوم، متوجه شوم، چې زما شپږ کاله مخکې درسونه په غوڅ ډول هغو شاگردانو ته، چې له بنسټونو څخه په نیمګړي تعلیم پوهنتون ته راغلي وو، د پوهېدنې (هضم) وړ نه دي له دې کبله مې له ناچاری، د درسي نوټونو او لکچرونو سویه تر وروستي ممکن بریده راټیټه کړه.

دا ټکی هم د یادونې وړ دی، چې تر ۱۹۸۲م کال وروسته د دقیقو اطلاعاتو پر بنسټ خاد هر کال خپل ۳۰۰ تنه اجنتان د کابل پوهنتون د بېلابېلو پوهنځیو په لومړیو ټولګیو کې د شاګرد په نوم شاملول دي. شاګردانو چې زیاترويې د بکلوریا سندونه په لاس کې نه لرل، په خپل وار سره د شاګردانو د سویې کچه راتپته کړه. خادستانو د راپورونو د برابرولو، د اعتصابونو او مظاهرو د له منځه وړلو، د دولت د مخالفو استادانو د درسونو د ګډوډولو د لمسون، د درسونو د سیاسي او ایډیولوژیک کنټرول او د سیاسي وژنو او چاودنو د ترسره کولو دندې لرلې.

د خاد د وژنو او چاودنو زیاتره موخې د خپل دښمن خلق ګوند د غړو له منځه وړل وو. ځکه چې یوسفی (د حقوقو پوهنځي رئیس) او سعیدی (د پوهنتون رئیس) د پرچم ډلې د توطیې قربانیان وو.

په پوهنتون کې د خاد د ستونو په پیاوړتیا کې د اسدالله حبیب (په هغه وخت د پوهنتون رئیس) د کی، جی، بی د دې پېژندل شوي ګوډاګي رول باید له یاده ونه ایستل شي.

له پورتنیو خبرو څخه دا څرګندېږي چې:

– هغه ګډوډي چې تر کودتا وروسته د پوهنتون په علمي نظام کې راڅرګنده شوه، د دې سبب شوه، چې د څومره والي او څرنګوالي له پلوه د درسونو سطحه راتپته شي: کم تجربه او نیمګړو مدرسینو په ځانګړي ډول د حکومتي ګوند غړو او دې سره سره اکثره استادانو تر کودتا دمخه په اندول د سمستر تر پایه خپلو شاګردانو ته څلوېښت فیصده درسونه ورکول، ځکه نو د

شاگردانو سويه د ۴۰ فيصدو زده كړې په لرلو سره د پخوا په اندول تر ۲۰ فيصدو پورې راتپته شوې وه.

پوهنتون د خپل كدر تجربه كار پرسونل دوه په درې برخه له لاسه وركړه. دا كار د دوستو هېوادو د فرهنگي مرستو په غوڅېدو سره، د پوهنيزو څېړنو د پروژو د پرمخوړلو د گډوډۍ لامل شو او د درسونو پر څرنگوالي يې ناوړه اغېزه وكړه.

پر پوهنتون باندې د كمونيستانو د لس كلنې ايډيولوژيكي واكمنۍ په بهير كې موږ له پوهنتون څخه د زرگونو لاقيدو، پاسيف او تپت سويې ځوانانو د فراغت شاهدان وو، چې له خپلې راتلونكي څخه يې روښانه لرليد نه درلود. له دې ځوانانو سره بايد په زرگونو هغه ځوانان هم يوځای شي، چې په پخواني شوروي او ختيزې اروپا كې پر زده كړه بوخت وو. دا محصلين به د فرهنگي خپلواكۍ د يوې ناجورې پيښې په توگه افغانستان له ناوړه بدلونو سره لاس او گربوان كړي.

لكه څنگه چې يادونه وشوه، پوهنتون او د افغانستان د لوړو زده كړو موسسو د روسي يرغلگرو د كلتوري انقلاب تر ټولو درانه گوزارونه زغملي دي، د پوهنتون بيا رغونه چې د يو ملي حكومت دنده به وي په راتلونكي كې ټينگو هڅو ته اړتيا لري له هغې جملې:

د هغو پوهنتونو حذفول، چې د منځته راتلو دليل يې سياسي كتنې وي نه كلتوري. شورويانو غوښتل چې د قومونو (د روسانو په اند ملتونو) خپلواكه فرهنگي پېژندنه، د ملي فرهنگي

پېژندنې ځای ونیسي، چې په دې ډول د فدرالیزم د یو سیاسي جوړښت لپاره لاره هواره شي. د فرهنګي اړتیاوو او د هېواد د راتلونکي پرمختګ د اړتیاوو پر بنسټ د پوهنتون ساتنه او د سیاسي او تش په نامه پوهنتونو لغوه کول به په راتلونکي کې د فرهنګي چارواکو د پاملرنې وړ ټکي وي.

افغانستان ته د شلو کلونو لپاره د درېو پوهنتونو شتوالی: د کابل پوهنتون، د ننگرهار پوهنتون او د هرات پوهنتون پوره دي. د دې درېو پوهنتونو بیا رغونې ته پاملرنه چې د کمونیستي جګړې د غمیزې په ترڅ کې په پوره ډول زیانمن شوي دي، زموږ لپاره به د راتلونکو ۲۰ کلونو په بهیر کې ښه بوختیا رامنځته کړي.

– د بهرنیو مرستو راجلبول او د اړیکو د سیستم بیا رغونه: د تدریسي کدر لپاره د اړیکو د سیستم پر بنسټ د دو ستو هېوادونو د پروفیسرانو ګومارل.

– د یو پلان طرح: مثلاً د مهاجرو او له بهر مېشتو افغانانو څخه د تدریسي کدر د بشپړونې لپاره درې کلن پلان او د دې موخې لپاره:

الف- د پوره معاش ټاکل او د هغود ساتنې لپاره وړ ضمانت ورکول.

ب- هغه شمېر استادانو ته، چې په جهاد کې د برخې اخیستنې له کبله زنداني شوي وو، د اکاډمیکو مکافاتو (لکه امتیازي معاش) ورکول. ګڼ شمېر استادان د جهاد په بهیر کې شهیدان

شوي دي. د هغوی پاتې کسان باید د مقاماتو د بڼې پاملرنې وړ وگرځي.

ج- د هغو استادانو لپاره، چې په بهر کې د خپلو کورنیو د لیدو هیله ولري، د مسافرت د مساعدو لارو چارو برابرول.

د- د استادانو علمي اثارو د چاپ د امکاناتو برابرول.

د پوهنتون اوډلې (منظمه) او پلانیزه بیا جوړونه د یو ریاست لکه د پوهنتون د بیا جوړونې ریاست په نوم د جوړېدو غوښتنه کوي. دا ریاست به دنده ولري، چې د پوهنتون د بیا جوړونې لپاره مثلاً یو څلور کلن پلان ترلاس لاندې ونیسي.

په هر حال! د کمونیستي واکمنۍ په بهیر کې د خلکو قهرجنو ډلو، په داسې حال کې، چې پر پخوا وختو بنوونکي او بنوونځي ته د پوهې د ترلاسه کولو د وسایلو او د دولتي څوکیو د نیولو د وسیلې په توګه زیات ارزښت ورکاوه او د همدې موخې لپاره یې خپله ځمکه او کلیوالي کور، بنوونځي ته د مرستې په توګه ورکول او خپل زامن یې د بنوونځي د دېوالونو او چتونو د جوړولو لپاره د خپلې خوښې کار ته هڅول، د خپلواکۍ، هېواد، دین او ناموس په حق کې سپکاوی یې د نوې پوهې پر غاړه واچاوه او ځینو بنوونځیو ته یې اور ورته کړ، خودې سره سره اوس هم بنوونکي، استاد، زده کړې او تحصیل ته، د درنښت مثبتې اغېزې، د پرګنو په ذهنیت کې له منځه نه دي تللي. ددې درناوي یوه برخه کولای شو په اسلامي بنوونه او د بډایه ملي فرهنگ او اخلاقو په جوړښت کې

ولتوو. دا لاندې بيت له دين سره د پوهې د نه شلېدونکي پيوند
څرگندوی دی:

چو شمع از پی علم باید گداخت که بی علم نتوان خدا را شناخت

خو بنسټپال اسلام زیاتره مذهبي فقو ته د ټولنيز او سياسي باور
ترلاسه کولو د مرکزونو په توگه پاملرنه کوي او (اهل حل و عقد)
ته چې د ديني علومو له پوهانو څخه جوړه شوې ده، د ټولني اداره
په همدې اشخاصو پورې تړي او د بنوونځي او پوهنتون فارغ ته په
دويمه درجه اهميت ورکوي.

منځلارې روحاني ټولنه هڅه کوي، چې پر ديني پوهانو باندې د
ډېرې لگونې ترڅنگ د پوهانو، ټکنو کراتانو، د پوهنې او پوهنتون
د پوهانو په راټولونې سره خپلې ټولنيزې ستنې پراخه کړي او دې
ټکي ته په کتنې سره، چې افغاني ټولنه په اکثريت ډول له منځلارو
مسلمانانو څخه ډکه ده، د ټاکنو په شرايطو کې، د يو بې رقيبې
سياسي ځواک په توگه څرگند شي. ځکه نو منځلارې تنظيمونه د
ولسواکۍ د ارزښتونو منلو ته ډېر لېواله بنسټ کاروي.

۲- د پېژندنې (هويت) کرکېچ او له هغه څخه راپيدا
شوي پايلې:

په افغانسان کې هغه کوچنيان، چې د (۱۹۷۸م کال د کمونيستي
کودتا) په پيل کې زېږېدلي دي، پر ۱۹۹۷م کال د ځوانۍ پر عمر

ياني اتلس کلنی گام رډي. ددې ځوانانو زياته برخه د درس او تعليم له نعمت نه بې برخې ده.

هغه کوچنيان، چې د کمونيستي کودتا په پيل کې د بنوونځي په لومړي ټولگي کې شامل وو، اوس (۱۹۹۷ م کال) د څلېرويشت کلنی عمر ته رسېدلي دي. هغوی له لوست او زده کړې نه بې برخې دي.

هغه کوچنيان، چې تر کمونيستي کودتا وروسته له افغانستانه ځوانډيو هېوادو ته په مهاجرت مجبور شوي، شاوخوا اتيا په سلو کې نالوستي او نازده کړې پاتې شوي دي، هغوی هم اوس د ځوانی عمر ته رسېدلي دي. يوازې د هغوی کورنيو کوچنيان، چې په افغانستان کې تر قتل او وژنو وروسته پر مختللو صنعتي هېوادونو ته مهاجر شوي دي، د لوست او زده کړې امکان يې پيدا کړی دی، په بهرنی ژبه او پردي فرهنگي چاپېريال کې د دوی لوست او زده کړې څرنگوالي په خپله يو بحث پارونکې مسئله ده، چې وروسته به په دې برخه کې ځينې ټکي وړاندې شي. اوس دا ټکی د يادونې وړ دی، چې نالوستي او د ځوان پښت د زده کړې کمی، هغه پښت چې بايد د خپل مټ او ځواکمن مغز په زور نه يوازې د ټولني له سر او څپرې څخه د جگړې گرد او غبار لرې کړي، بلکه لازمه ده، چې هغې ته د هيلو وړ ډيناميزم او خوځون هم ورکړي، دا هغه ستره ستونزه ده، چې د هغې د حل لارې د امکاناتو په لټون پسې بايد همدا اوس فکر وشي.

لومړۍ - په افغانستان او ګاونډيو هېوادو کې افغاني ځوانان د افغانستان او د ګاونډيو هېوادو ټولنيز چاپيريال د دې ځوانانو د فکري تشکل سرچينې جوړوي. کله چې موږ د ځوانانو پر فکري تشکل او په افغانستان کې د ټولنيز چاپيريال په باب خبرې کوو، ژر تر ژره مو په ذهن کې د کمونيستي او مسلمانو حکومتونو بنوونيز او روزنيز رول گرځي. دا بنوونيز او روزنيز رول له مدرسې، بنوونځي او پوهنتون څخه بهر، چې ټول هېواد پر کنډرو بدل شوی، ځوانانو ته د ډله ييزو وسايلو (ماس ميډيا) له لارې د رسېدنې او اغېزې وړ دی. هغه څه چې له ماس ميډيا څخه د کمونيستي او مسلمانانو حکومتونو په واک کې پاتې وو او دوی د هغو په واسطه په تبليغ لاس پورې کاوه او په يو ډول يې له خلکو سره اړيکي ټينګول، راډيو وه او تريوه حده ټلويزيون و.

د راډيو او ټلويزيون له پروګرامونو څخه زياتره د دروغجنو او تېر ايستونکو تبليغاتو له لارې د حکومت د فزيکي شتوالي د اثبات لپاره ګټه اخيستل کېده او د خپرونو روښانوونکي او روزنيز اړخ ته يې کمه پاملرنه کېده.

د راډيو او ټلويزيون له لارې له غرض نه ډک يو ډول تبليغات ددې سبب شوي وو، چې خلک زياتره د بهرنيو راډيوگانو اورېدو ته لېواله شي، خو دې سره سره بيا هم د خپرونو تداوم او د کورنيو څپو د چارو بنه والی، د دې سبب شوي وو، چې افغاني راډيو ټلويزيون هم د خلکو په منځ کې اورېدونکي او ليدونکي ولري. هغه هم په دې شرط چې برېښنا يې درلودله.

په هېواد کې د کرکېچ د بهیر په اوږدو کې، حکومتي راډیوگانو تل د جگړې اړوند خبرونه او وسلوالي نښتې، د خپل خبري پروگرام په سر کې خپاره کړي دي، د نژادي کینې، مذهبي دښمنۍ او طبقاتي جگړې او د تنظيمي دښمنۍ لمسونه تل د راډیو له خپو نه د ځوانانو ذهنیت، چې اکثرًا نالوستي او یا نیم لوستي وو، مسموم کړی دی. له همدې ناوړه فکري لارې څخه، تنظیمونو او دښمنو سیاسي ډلو، د ځوانانو او تنکیو ځوانانو په کړیو کې، د سرتېرو د راټولولو پراخه کړنلاره پلې کړې ده.

اخلاقي انحرافات او په ځانگړي ډول پر مخدره موادو ککړتیا چې وزگارتیا او نالوستۍ یې د ودې زمینه برابروي، د ځوانانو په منځ کې په چټکۍ سره دود شوي دي. د عیني شاهدانو په وینا د کمونیست حکومت اردو، د کابل د ۱۹۹۲م کال ایتلافي ادارې او جهادي تنظیمونو په لیکو کې جگړه مارانو د ښې جگړې د ترسره کولو لپاره د چرسو او تریاکو تر نشې لاندې ټوپک ته لاس وروړ. کوچنیان چې په پاکستان او ایران کې د افغان مهاجرینو په مېشتغالو (کیمپونو) کې د ځوانۍ عمر ته رسېدلي، د هغوی نړۍ لید د کډوالو د کیمپونو په چاپېریال پورې تړلی دی، د دې ځوانانو لږ شمېر په دیني مدرسو کې د شاملېدو امکان ترلاسه کړی دی. د هغو طالبانو ذهني راټولونې، چې د مذهبي درسونو د لوست چانس ورته په لاس ورغلی دی، یوازې د شرعي موضوعگانو په باب دي. په ټولیز ډول په گاونډیو هېوادو کې استوگن افغان ځوانان په بدمرغۍ او غریبۍ کې لوی شوي دي.

بهرنیو مرستو د هغوی بیولوژیکی اړتیاوې تر ډېره کمه حده خړوبې کړي دي، خو د هغوی د فکري، رواني، مانیزو او عقیده یي اړتیاوو د ډاډ او خړوبونې لپاره هېڅ مرجع موجوده نه وه.

په کیمپونو کې مهاجرو افغان ځوانانو تر ډېره کمه حده د خپل کار له لارې ژوند خړوب کړی دی. هغوی ډېر ستونزمن ژوند لري، دې ځوانانو چې خپل بني او چپ لاس پېژندلی، د مهاجرت، راشن (جیرې) جهاد، تنظیم، اسلام، الحاد، شیعیه، سني، پښتون، تاجک، هزاره، توغندي، ماین، کلاشینکوف او نورې خبرې یې په خولو کې گرځي.

مهاجرو ځوانانو ډوډۍ د ملگرو ملتونو له کمېشنرۍ نه خوړلې او ډانگي یې د پاکستان او ایران د پولیسو له خوا. هغوی که هر کله د ټولنیز مقام د ترلاسه کولو هیله ولري، هغه به یوازې همدا وي، چې ډېر ښه ((ملا)) ورڅخه جوړ شي.

د جهاد بهیر او د اسلامي انترناسیونالیزم تبلیغاتو، په پوره ډول د ځوانانو په ذهن کې د اسلام د سیاسي افسانه یي یووالي پر لوري د عاطفي ترنیت ذهنیت پېچکاري کړی دی. ځکه نو هغوی ته افغانستان د هېواد په توګه مطرح نه دی، هغوی ته افغانستان، فلسطین، الجزایر، کشمیر او بوسنیا د اسلامي نړۍ د خاورې په توګه چې شریعت په کې جهاد فرض کړی دی، د بحث وړ دي. په دې ترڅ کې د هېواد په توګه د افغانستان دفاع، د الحاد له خطر سره د نورو مخامخو هېوادونو په اندول هېڅ غوره والی نه لري، خو دا

لورتيا د جغرافيايي دنمنيو په نيت د سرتېرو د کيمپونو د جوړولو لپاره وه.

د ټولنيزو شخړو د اوارې، هېواد پالنې، د بنسټو درناوی، د لويانو درناوی، مېلمه پالنې او نورو چارو کې د جرگې د رول منل، د هغو ټولنيزو ارزښتونو برخه ده، چې کورنۍ او قبایل يې خپلو زامنو ته لېږدوي. په ننني افغانستان کې د ځوانانو لپاره د کورنۍ او قبيلې د روزنيز چاپيريال رول، د دغو دواړو جوړښتونو د پاشل کېدو له کبله ډېر کمزوری شوی دی. ډېرو کورنيو او قبيلو د کورني او بهرني مهاجرت له کبله د خپل واک او اغېز جوړونکي توکي له لاسه ورکړي دي. د ځينو کورنيو مشران په جگړو کې وژل شوي او يا يې په زندانونو کې شتمني له منځه تللي ده، ځکه نو په هېواد کې، په اوسنيو شرايطو کې د ټولنيزو واحدونو په توگه، د کورنۍ او قبيلې رول، د ځوانانو د روزنيز او فکري تشکل په برخه کې له پخوا سره د پرتلې وړ نه دی، خو کورنۍ او قبيلې په هېڅ ډول د افغانستان د خلکو په عامه ذهنيت کې خپل ټولنيز اعتبار له لاسه ورکړی نه دی. د ځوانانو په منځ کې به د پلرونو او د قوم د مشرانو د نصيحتونو اورېدونکي لږ وي، خو په ټولنه کې بايد د هغو له مثبت انعکاسه ډاډه واوسو. د لويې جرگې نومونه (اصطلاح) د ځوانانو لپاره د پوهېدو وړ نه ده، خو د عامو خلکو په معتقداتو کې دهغې پر لور مقام پوره باور دی.

دويم- په لويديزو هېوادو کې افغاني ځوانان: د دې ځوانانو په منځ کې، هغه چې په افغانستان کې د شور د کودتا په

پیل کې زېږېدلې وو او تر یو دوه کلونو وروسته له خپلو کورنیو سره لویډیزو هېوادونو ته راو کوچېدل، د ۱۸ او ۱۹ کلونو عمر لري. هغوی د مهاجرینو په کوربه هېوادونو کې لوست او زده کړې کړي او ثانوي زده کړو ته رسېدلې دي. دا مهاجر ځوانان دهغې ډلبندی په انډول، چې د دې بحث په پیل کې ورته اشاره وشوه، لږې ټولنيزې او رواني ستونزې لري. هغوی غالباً د کورنیو د پالنې تر سیوري لاندې ژوند کوي او په ورو ورو ډول یې د پردي تعلیمي او ټولنيز چاپیریال تر اغېز لاندې فکر او دماغ د همدې ټولنې او چاپیریال بڼه خپلوي.

د ټولو هغو ځوانانو لپاره، چې په لویډیزو هېوادونو کې یې پناه اخیستې، د بسوونې او روزنې چانس برابر شوی نه دی، د دې مهاجرینو یو شمېر، چې د افغاني بسوونځیو او پوهنتونونو له خپل نابشپړ تعلیم سره مهاجر شوي دي، نېغ په نېغه د کار بازار ته لاره پیدا کړه، په لویډیزو هېوادونو کې مهاجر ځوانان پر خپلې ملي ژبې نه پوهېږي او یا ورو ورو هغه څه چې په گړنۍ ژبه یې زده کړي وو، هېروي. هغوی غالباً په پردۍ ژبه خبرې او لیک کوي. یوې واحدې کورنۍ ته منسوب دوه تنکي ځوانان، چې په دوو بهرنیو هېوادونو لکه فرانسې او امریکا کې یې ژوند کړی، د یوه او بل ژبې سره اشنایي نه لري. د ساري په توگه د کاکا زامن په یوه ژبه خبرې کولای نه شي.

کورنۍ دې کډوالو ځوانانو ته د ملي ژبې او فرهنگ د لېږد یوازینۍ سرچینه ده. کورنۍ اکثره د خپل ژوند د اړتیاوو د پوره

کولو په ستونزه کې داسې ډوبې دي، چې د خپلې کورنۍ د غړو لپاره ډېر کم کلتوري رول لوبولای شي. کورنۍ په هېڅ ډول ددې وس نه لري، چې د پردې فرهنگ پر وړاندې، د ملي فرهنگ په واسطه د ملي او اسلامي کلتور او ژبې ساتنه وکړي او د خپلو زامنو په ذهني تشکل کې د پردې چاپېريال، پوهنتون او بنسټونې د اغېزو مخه ونيسي.

تقریباً په ټولو پرمختللو صنعتي هېوادونو کې مهاجر افغانان د زده کړو لپاره د هغو مرکزونو له لرلو څخه چې لږترلږه د مهاجرينو زامن په اوونۍ کې څو ساعته د افغاني کلتور دود او لوست زده کړي، بې برخې دي.

که چېرې داسې مرکزونه وي هم، په سختۍ سره د لويديځ جادوگر، ان ناروغ کلتور د اغېزو مخه نيولای شي. د ګوتو په شمار يو شمېر مذهبي مدرسې، چې په دې لټه کې دي د مهاجرو افغان بچو لپاره د شريعت اصول زده کړي، بايد له دې خبرې نه مستثنی وګڼل شي. خو دا مدرسې غالباً د ديني مضمونو له تدريس سره سر و کار لري او په داسې نصاب کې د افغاني عمومي کلتور کوم څرک نه شته.

په هر حال! د زده کړې چاپېريال او ټولنيز چاپېريال په لويديزو هېوادونو کې د مهاجرو ځوانانو دوه روزنځايونه دي. زموږ زامن په پردې هېواد کې په پردې ژبه، د کوربه هېواد ترانه زمرمه کوي، د بهرنيو پوهانو او هنرمندانو نومونه اخلي. د لويديځ له تاريخ سره نږدې کېږي او له افغاني ټولني څخه ورو ورو لرې کېږي.

نور نو د خوشال خان خټک، احمد شاه بابا، مولانا بلخي، خواجه
عبدالله انصاري او د افغانستان د تاريخ نورو په سلگونو پوهانو
او واکمنو نومونه د ځوانانو لپاره الهام بښونکي نه دي. هغوی د
هېواد له کلتور، تاريخ او جغرافيا څخه ناخبره دي. د مهاجرو
ځوانانو پېژندنه (هويت) په رښتيا له سخت خطر سره مخامخ ده.
د کلاشینکوف او زورواکۍ پښت، نالوستی نسل، له افغاني
کلتور څخه ناخبره نسل، د هېواد له تاريخ نه ناخبره نسل، له ماضي
سره ناتړلی نسل، د ملي احساس نه درلودونکی نسل، بې هېواده
او بې هویته نسل او داسې نور د هغه ځوان پښت ځانگړنې دي، چې
د طبيعت د قانون پر بنسټ بايد د افغانستان راتلونکی په لاس کې
ونيسي او د هېواد د بيارغونې گټورې دندې پر مخ بوځي.
د يو هېواد لپاره تردې ستره بدمرغي نه شته، چې د هېواد د
چارو واگې، له ټولني څخه پرديو عناصرو لاسوته وسپارل شي.
په خواشینی سره زموږ هېواد بايد د ټولني د بنسټيزو ارزښتونو
د زیاتې پاشنې د مخنيوي لپاره هغه پښت، چې د جگړې ظلم او
افت، له پوهې او ليد څخه بې برخې کړی دی، د راتلونکي
افغانستان په اداره کې له فعال رول څخه محروم کړي، گنې هغه
دنده چې ځمکنی او اسماني قوانین یې د ټولني د روغ ژوند د دوام
د تضمین لپاره ځوان پښت ته ورکوي، لعنتي جگړه هغه له هغو
څخه بېرته اخلي. که چېرې سوله نږدې هم وي، نو افغانستان بايد لږ
ترلږه له شلو نه تر دېرشو راتلونکو کلونو پورې د ځوانانو د يو بل
پښت تر رسېدو پورې په لویو چارو کې د زاره عمر د پښت په

وسيله يانې د هغه پښت په وسيله، چې دوديز قوانين هغوی د متقاعد قشر په نامه د فعال ژوند په حاشيه کې راولي، اداره شي. متقاعد پښت د ځانساتي پښت دنده لري، هغه ټپونه به چې د انقلابي پښت له خوا زموږ ټولني ته رسېدلي، درمل کړي. دا پښت د تېر، حال او راتلونکي ترمنځ د اړیکو د پله په توګه دنده سرته رسوي. د زيات عمر لرونکی پښت راتلونکي ته د ټولني د ساتنې وړ د هغو دوديزو ارزښتونو، چې د کمونيستي انقلاب له افت نه روغ پاتې دي، لېږدونکی ګڼل کېږي. عمر خوړلی پښت په حقيقت کې د روح د آرامۍ لپاره يو داسې ژوندي موزيم دی، چې لږ تر لږه د افغانستان د معاصر تاريخ په پاڼو پورې اړه نيسي.

په دې کې شک نه شته، هغه ټولنه چې د سپين ږيرو سړو او سپين سرو ښځو په لږزېدونکو لاسونو اداره شي، طبيعي ده، چې د خوځون او پرمختګ نوښت به ونه لري، خو بله چاره نه شته. جګړې او ټولنيز کرکېچونه ناوړه او نا طبيعي بدلونونه پر ټولني زغمي او هغه ټولنيز انډول، چې د سولې په بهير کې رامنځته شوی، په بې رحمۍ سره له منځه وړي.

ب- د واک د نويو ملاتړو څرګند بدل:

يو - جهادي تنظيمونه: له مکتبي بنسټپالو مسلمانانو پرته زياتره جهادي تنظيمونه، د کمونيستي يرغلګرو پر ضد د جهاد د ادامې د شرايطو زېږنده وو، په افغانستان کې د شوروي پوځي او وروسته سياسي واکمنۍ، زموږ خلک له ډېرو بهرنيو هېوادونو،

په ځانگړي ډول له مسلمانو هېوادونو سره د دښمن د يرغل د ماتولو د
گډ هدف لپاره د پيوستون او يووالي په ليکه کې ودرول.

د بهرنيو هېوادونو بې درېغه پولي، مادي، سياسي، تبليغاتي او
پوځي مرستو، جهادي تنظيمونه د سياسي واک په ستر ځواک او د
کابل د کمونيسټ حکومت پر نه تسليمېدونکو دښمنانو واپړول.
مجاهدينو ته د افغانستان جهاد ((اخيروي اجر)) او د تاريخي وياړونو
د ترلاسه کولو د وسيلې او بهرنيو هېوادونو ته د نړيوال کمونيزم د
ماتي پر حربي بدل شو. د بهرنيو هېوادو ډله ييزو ارتباطي وسايلو،
له مذهبي شخصيتونو نه سياسي ليډران جوړ کړل... په دې جگړه کې د
افغانستان ملي او مسلمانو شخصيتونو او د تېرې بوروکراسۍ د
لويو شخصيتونو د تبارز لپاره ځای نه و، نه د هغوی په خوله څوک د
جهاد ډگر ته تلل... له افغانستان نه د روسانو ځغلول د مت ځواک ته
اړتيا درلوده، نه د استدلال او عقل ځواک ته.

له نښو نښانو (په ځانگړي ډول د لويديزو هېوادونو د مرستو له
بندېدو) څخه داسې ښکاري، چې لويديزو هېوادونو د روسانو په
واسطه د افغانستان د پوځي اشغال پر وخت د جهادي تنظيمونو
ملاټر، د هغو جگړه ييزو رول ته د پاملرنې له مخې کاوه او جهادي
تنظيمونه يې د جگړې د وخت سر تېري گڼل. لويديزو هېوادونو په وخت
په دې لټه کې شول، چې د هېواد له پخوانيو بوروکراتانو او
ټکنوکراتانو څخه (د سولې د وخت) د زېرمه ييزو ځواک په توگه کار
واخلي.

د سولې اردو پوځي وسايل او امکانات نه درلودل او د جهادي
تنظيمونو له ملاټر پرته ناممکنه وه، چې کوم کار ترسره کړي. ځکه نو

د افغاني ټولني د دوو قشرونو ترمنځ يو والی د يوې نه پوره کېدونکې اړتيا په توگه رامنځته شو. د کابل کمونيسټ حکومت د خپلو استخباراتي اجنټانو له لارې تل هڅه کوله، چې د افغانستان د پوهنې (معارف) خاوندانو پر وړاندې د اسلامي تنظيمونو کينه راوپاروي او پر پوهو اشخاصو باندې د کفر او الحاد د تورو په لگولو سره چې غالباً ناروا دي، د ټولني دوو قشرونو ترمنځ اختلاف پر دښمنۍ بدل کړي. هغه وخت به نو په اصطلاح (پلار وږنه ملي جبهه)، چې وروسته د ملي جبهې په نامه ياده شوه د يوه ډاډمن سياسي پناه ځي په توگه د بنوونځي او پوهنتون د روڼاندو پرمخ خپله غېږ پرانيزي.

لکه څنگه چې دمخه يادونه وشوه، قومي او قبيله يي پولو جهادي تنظيمونه يو له بله بېلول، دا تنظيمونه هېڅکله هم د يو واحد سازمان (گوند يا متحدې جبهې) په چوکاټ کې سره راټول نه شول او نه يې مهربانه روڼاندو ته خپله غېږ پرانيسته هغوی هېڅکله د افغان ملت د ټوليزو ايډيالونو او ټولو هيلو منعکسوونکي نه وو او په خپلواک ډول يې د هېواد د ادارې ځواک نه درلود.

طالبان په دې لټه راووتل، چې افغانستان د تنظيمونو له شره وژغوري، خو دوی هم کوم دقيق، ټولنيز، سياسي او اقتصادي پلان نه لري.

دوه- جهادي قوماندانان: د ټولنيز او سياسي واک نوي ډاډ ځايونه وو، چې په عملي توگه يې د جهاد د پوځي چارو د پرمخبيولو دنده لرله په داسې حال کې، چې قوماندانان له سياسي او پوځي پلوه تنظيمونو پورې تړلي وو، له خلکو سره د تنظيمي مشرتوب د اړيکو واسطه گڼل کېدل.

په داسې حال کې چې جهادي تنظيمونه د سولې د يوې ستراتيژۍ په جوړولو او د يوې رښتيني سياسي لارې په موندلو بريالي نه شول او خپل تگلوري او سازماني يووالی يې رامنځته نه کړای شو. د جهادي قوماندانانو د خپلواک عمل په برخه کې د کورنيو او بهرنيو فشارونو بار مخ په زياتېدو شو. له همدې کبله قوماندانان دوه درې ځله په يوه گډه جرگه کې سره راټول شول، خو له دې پوځي کانفدراسيونونو څخه هم په زړه پورې سياسي پايله ترلاسه نه شوه. د قوماندانانو د خپلواکې کړنې رامنځته کول (د جهاد د يوې لسيزې په بهير کې له تنظيمونو سره د هغوی د پولي مالي او پوځي تړنست له کبله) په هغه اندازه ناممکن وو، لکه د هغوی ترمنځ سياسي يووالی، ځکه چې د دښمن له خوا د تنظيمونو ترمنځ قومي، سيمه ييزو، ژبنيو او مذهبي اختلافونو ته لمن وهل کېدله.

د قوماندانانو له گډو جلسو او د نظر له تبادلي، نه يوازې د تنظيمي پيوستون د تامين لپاره، د سياسي فشار د يوې وسيلې په توگه، په داسې شرايطو کې کار واخيستل شو، چې د کابل کمونيست حکومت د تنظيمونو ترمنځ خپلمنځي اختلافونه د واک د لېږد لپاره يوه پلمه گڼله.

خلورم خپرکی

د جهاد په بهیر کې قهر او روغه

الف- قهر:

یو- د کلاشینکوف او ستینگر نسل: د افغانستان تاریخ له ډېرو خونړیو پېښو سره مخ شوی دی. د شوروي او دهغه د لاسپوڅي حکومت پر ضد دولس کلنې جگړې او د ډبمنو تنظیمونو ترمنځ نږدې شپږ کلنې جگړې د ټولنیزو او سیاسي شخړو په حل کې د قهر او زور کارول، پر یو ډول میخانیکي عادت بدل کړي دي.

د خپلواکۍ، هېواد او اسلام د لارې اکثر و جنګیالیو د خپلې ځوانۍ د وخت زیاته برخه د مورچل تر شا تېره کړې ده. هغه هلک چې پر ۱۹۷۸م کال د جهاد د گډون په نیت په دیارلس کلنۍ کې د ښوونځي شپږم ټولګی خوشی کړ، اوس (۱۹۹۷م کال) دوه دېرش کلنۍ عمر ته رسېدلی دی. ده په دې عمر کې هر هغه څه چې له ښوونځي څخه یې زده کړي وو، هېر کړي او د خپلې کورنۍ له غړو لږوالي ورته خطرناکې نیمګړتیاوې زېږولي دي.

ددې ډول جنگياليو زړونه هغو کسانو ته، چې د بنارونو په منځ کې يې د بنوونې او روزنې له نعمت او د خپلې کورنۍ په غېږ کې له ژوند څخه خوند اخیستی، په يوه مانا د بنسپراز بناري ژوند له امکاناتو يې گټه اخیستې او له مجاهدينو سره يې څنگ په څنگ په جهاد کې برخه نه ده اخیستې، له عقدو او غچ اخیستنې ډک دي. ((د کلاشینکوف او سټنګر پښت)) چې د قهر، کينې او زور په غېږ کې د ځوانۍ عمر ته رسېدلی، د بنارونو ودانۍ پر توغندیو ولي، د دښمن له اسيرانو سره نه پخلا کېدونکي دي او تيار نه دی هغه وياړونه، چې د برچې په زور يې ترلاسه کړي له نورو بې احساسه مکتبيانو او بوروکراتانو ((فرصت غوښتونکو او نندارچيانو)) سره ووپشي. حق د هغوی پر خوا دی، خو د يو هېواد د ادارې لپاره، چې جگړې د هغه د شتمنۍ زياته برخه له منځه وړې وي، يوازې د نېک احساس، نره گروهمنتيا (اعتقاد) او د ځواکمنو متبولرل، پوره نه دي. بايد له دې بې درکه او بې درده لښکر (زمور حکم عمومي نه دی، قلموال مجاهدين ترې بېل دي) له هغو سره چې اکاډميکه پوهه او تخصص لري، جوړ راشي. دا د وخت غوښتنه ده که څه هم د جهاد غوښتنه به نه وي.

دوه- تروريزم په سياست کې د جنايت د هڅې بنسکارندوی: تروريزم^(۱) هم د افغانستان د نولسمې پېړۍ په تاريخ

(۱) په دې بحث کې تروريزم د سياسي هدف لپاره د نفس د وژنې په پراخه مانا که د يو فرد له خوا وي که د دولت له خوا، کارېدلی دی.

کې، هغه وخت چې د سلطنت دستگناه د شهزادگانو او دښمنو واکمنو د رقابت له خطر سره مخ وه، د تاج او تخت د مدعیانو له خوا د دښمن له لوري د متوجه خطر د له منځه وړلو تکتیک په نوم کارېدلی دی. د تاریخ په دې پړاو کې د واک له لاسه وتلو غم او د واکمنۍ د مقام ساتلو هیلو، کورني عواطف تر پښو لاندې کړل او په ځینو برخو کې یې د قومونو او قبایلو ترمنځ پر نېکو اړیکو ناوړه اغېزه وکړه، په داسې حال کې، چې د نولسمې پېړۍ په اوږدو کې سیاسي تروریزم د دښمن د بېوسلې کولو دود او ډول و، د تاج او تخت د مدعیانو د پاملرنې وړ و، د شلمې پېړۍ په پیل کې ټیک هغه وخت، چې افغاني ټولني د با اعتباره رژیمونو د ټینګښت پر بنسټ سیاسي ثبات پیدا کړی و، د مطلقیت پر وړاندې د سیاسي مبارزې په برخه کې، پټ اپوزېسیون د سیاسي مخالف د څرګندوی په توګه، خپله لار پرانیستله.

سیاسي تروریزم د شلمې پېړۍ په اوږدو کې په یو ډول، نور هم پرمختللي پړاو ته ورسېد. په دې مانا چې تردې پېړۍ دمخه په داسې حال کې چې تروریزم، د شخصي غچ اخیستنې له مخې د ځاني (انفرادي) کړنې (اکټ) څرګندوی و، تر هغې وروسته له یو لړ گروهو څخه، چې د ټاکلي سیاسي سازمان په چوکاټ کې یې انعکاس موندلی و، د دفاع د تکتیک په توګه ځان څرګند کړ. دې سازمان ته د سیاسي واک تر لاسه کول او یا یې ساتل د زیاتې پاملرنې وړ و.

پر افغانستان باندې د شوروي يرغل د نښو نښانو له کبله، سياسي تروريزم ته له قهر نه په ډکه دوديزه افغاني ټولنه کې د ښې ودې زمينه برابره شوه. د دې ودې لاملونه دا دي:

— د ولسواکۍ او خپلواکۍ د موازينو او سياسي شعور د ودې نشتوالی، د دې پرځای چې دوی خپل سياسي مخالفين په دې قانع کړي، چې د سياسي غوندو د جوړېدو او د ټاکنو صندوق ته، چې تراوسه لا جايز او دود نه وو، ولاړ شي، يو بل ته مورچل نيول غوره وگڼل.

— د تروريزم په القاح او سياسي وپړې په خپرولو کې د تاريخ د زده کړې رول:

— د سياسي او ټولنيز کرکېچ پر ناروغۍ د افغاني ټولني اخته کېدل، چې د هغې په بهير کې د ژوند تېر جوړښتونه پرته له دې، چې نوي ارزښتونه يې ځای ونيسي، تر پوښتنې لاندې راغلل، دې کرکېچ د قانون او دولت د واکمنۍ وېره له منځه يووړه او د شخصي غچ اخيستنې او ځينې وخت يې د عقیده يي تروريستي جگړې لپاره په داسې شرايطو کې لاره هواره کړه، چې جگړې د مذهب اخلاقي ملې سوزولې وې، د ايډيولوژۍ او اخلاقو ارزښتونه لا دومره ژور شوي نه وو، چې د دولتي پوښتنې او د قانون د واکمنۍ تشه ډکه کړي.

— د ژوند د دوام لپاره د مهاجرو افغانانو مادي او اقتصادي اړتياوې. بهرنيو لاسوهونکو هېوادونو له دې اړتياو نه ((د اجيرو تروريستانو)) د گومارنې لپاره ناوړه گټه واخيسته.

په ځینو برخو کې د بهرنیو هېوادو سیاسي هدفونو د تروریستانو له سیاسي موخو سره سمون و خور. بهرنیو هېوادو ځینې وخت له ټاکلو افغاني سیاسي ډلو سره یوځای پر ترور او وېرې خورولو لاس پورې کړي.

ترور غالباً له سیاسي پلوه دوه هدفه درلودل: یو د دښمن په لیکو کې د وېرې او وحشت رامنځته کول، دلته یوازې د سیاسي شخصیتونو له منځه وړل مقصد نه دي، بلکې د دښمن ټوله شتمني هدف ده او بل د یو شخصیت په شاوخوا کې د یو عقیده یي بهیر په وده کې د همغه شخصیت د فزیکي ترور له لارې د خنډ رامنځته کول. په افغانستان کې د خپلواکۍ تر گټلو وروسته په نږدې اتو لسيزو کې د دولت د ځینو مخالفینو، د دولت پر وړاندې زیاتره د ترور له لومړني ډول گټه اخیستې ده. په داسې حال کې چې د ترور دویم ډول زیاتره د مطلقه واکمنو په واسطه د سیاسي اپوزېسیون سره په چلند کې د پاملرنې وړ و او (د مستبدو واکمنو په اند) په زړه پورې پایلې ترې لاسته راغلي دي.

د خپلسرو واکمنو له خوا سیاسي ترور، چې پر دولت باندي واکمن حقوقي فرهنگ کې ورته د اعدام^(۱) نوم ورکړ شوی، د خپلې خوښې نتیجې د ترلاسه کولو ستر علت په دې کې دی، چې زموږ په

(۱) اعدام (د قانون پر بنسټ جوړ شویو نظامونو کې) له قانون نه د سرغړاوي او (استبدادي نظامونو کې) د واکمن له ارادې نه د سرغړاوي په مقابل کې تر ټولو سخته سزاده، ترور د خپلسرې واکمنې ډلې له نظره له هغه اعدام څخه عبارت دی، چې له واکمن (برحال حکومت) نه د سرغړونې په مقابل کې ورکول کېږي.

وروسته پاتې هېواد کې د خانواکي او ارباب رعيتي ټولنيز قبيله يي جوړښت ته په پاملرني سره، د يوې ډلې د باور وړ شخصيتونو باندې مفکوره يي معتقدات راټولېږي. څرنگه چې دا شخصيتونه د سياسي سازمانونو او تشکيلاتو په منځ کې ځای نيسي، د هغو په فزيکي له منځه وړني سره اړوند سياسي سازمان او تشکيل پاشل کېږي. په دې شرط چې نوموړی سازمان د لارښوونکي شخصيت تر وژني وروسته د ټولنيز ځواکمن ملاتړ خاوند شوی نه وي:

— د لومړي مشروطيت غورځنگ (پټه ملي ټولنه)، چې پر ۱۹۰۳م کال جوړ شو، تر درې کلن پټ فعاليت وروسته ونيول شو، د هغه ۴۳ تنه غړي د امير حبيب الله خان په وسيله ووژل شول او يا زنداني شول. غورځنگ عملاً له منځه يووړل شو.

— د دويم مشروطيت غورځنگ پر ۱۹۱۱م کال جوړ شو. دا غورځنگ پر پادشاه باندې د خپل يو غړي (عبدالرحمن خان لودين) د ناوړه ناکام قصد له امله د لومړي مشروطيت پر برخليک اخته او تاريخه تار شو.

— مترقي ډيموکراتيک گوند د خدای بښلي ميوندوال تر وژني وروسته ونه کړای شول، په پښو ودرېږي او خپل ژوند ته دوام ورکړي. که څه هم د يوې نيمې ميلادي لسيزې په اوږدو کې د ((مقاومت)) د جريدو په خپرېدو سره ددې گوند د پاتې شونو غږ څه نا څه پورته شو، خو گوند هېڅکله بيا راژوندی نه شو.

— د سردار محمد داود د ملي غورځنگ گوند (۱۹۷۷م کال د هغه له وژلو سره ۱۹۷۸م کال اپريل) له منځه لاړ.

د خلکو ډيموکراتيک گوند د نور محمد تره کي او حفيظ الله امين په وژني سره تباہ کوونکي گوزار و خوړ. هغه څه چې د ((پرچم)) ډلې تر نامه لاندې يې څو کاله فعاليت وکړ د (وطن گوند) د نامه له نظره، سياسي تگلارې او عقیده يې آرونو يې له لومړي طرحې سره ډېر زيات توپير درلود او په واقعيت کې د يو بل مستقل گوند د رامنځته کېدو څرگندوی و.

په زيات گومان د کابل مسلمان ډوله ادارې، د خپلو خاديسټو ملگرو په وسيله د ۱۹۹۵م کال پر نومبر د تفاهم او ملي وحدت شورا د رهبري غړو جنرال عبدال حکيم کتوازي او وزير محمد خدران وژنه، د تفاهم شورا د فعاليت د سستيا سبب شوه. نوموړې شورا په داسې حال کې، چې پخوا يې په منظم ډول د افغانستان د ورځنيو گرمو پېښو په اړه کنفرانسونه جوړول او خبرتياوې يې صادرولې، په يو واري ډول د چوپتيا او تمېدو له خطر سره مخ شوه. دا خبره که چېرې د شورا د سياسي پايته رسېدو په مانا نه وي، نو ضرور خو به يې د فعاليت په بهير کې د ځنډ څرگندوی وي. په افغانستان کې د محمد داود د کودتال له پيل نه د شوروي د لښکر کشۍ تر لومړي کال پورې، د اوو کلونو په بهير کې شپږ دولت رئيسان يا صدراعظمان وژل شوي دي. پر همدې وخت لږ تر لږه څلور ناکامې کودتاوې کشف او په سلگونو تنه عاملين يې ځپل شوي. دا لړۍ د سياسي واک د ترلاسه کولو ډيموکراتيکو لارو چارو (ټاکنو، لويې جرگې...) ته د افغاني سياسي شخصيتونو د نه پاملرنې ښکارندوی او د واک د ترلاسه کوونکي په توگه، د

دولتي تروريستم د منلو څرگندوي ده. په بله مانا تروريستم د دولت د سياست په ارکانو کې مناسب ځای پيدا کړی دی.

د افغانستان د ستونزې نړيوال کېدل او د هېواد د پېښو په تگلوري کې د سيمې د هېوادونو لاسوهنې، تروريستم پر داسې يوې حربي بدل کړ، چې د بهرني هېواد په لاس د هغه د دښمن هېواد تر ملاتړ لاندې سياسي شخصيتونه وځپي. دا سياسي شخصيتونه، چې د نورو په معامله کې خپل ژوند په وړيا ډول له لاسه ورکوي، افغانان دي. له نښو نښانو څخه څرگندېږي، چې سعودي عربستان پورې د افغاني ډلو ځينې تړلي سياسي شخصيتونه د ايران د دولت له خوا ترور شوي او يا د هغه پر عکس.

په پاکستان کې د ضياءالحق او نواز شريف حکومتونو د آی، اس، آی په واسطه د پخواني پاچا د پلويانو، افغان ملتپالو او په عمومي ډول پېژندل شويو روڼاندو د ترور (وژنې) منظم پلان تر لاس لاندې نيولی و.

د هندوستان دولت، چې د افغانستان د کورنيو سياسي پېښو پرمختګ يې له نږدې تر څارنې لاندې و، له شک پرته يې د کابل د ((واد)) په ملګرتيا په پاکستان پورې د تړلو افغاني ډلو د عناصرو په وژنه کې بنسټيز رول لرلی دی.

د افغاني شيعه گانو کړيو ته د منسوبو عناصرو وژل، د سنيانو پر يوې ډلې باندې د تور پورې کول، په زيان منونکې افغاني ټولنې کې د دوو مذهبونو د پلويانو ترمنځ د بې اتفاقي او دښمنۍ رامنځته کول، د هغو هېوادونو په واسطه ترسره کېږي، چې د

افغانستان له کړکېچ نه د گټې اخیستنې هیله یې د افغاني ټولني د کورنیو مذهبي او قومي بې اتفاقیو او د بنمنیو په دوام پورې تړلې ده. په همدې ډول د یو قوم او قبیلې د سړیو وژل او پر بلې قبیلې او قوم باندي تور لگول، په بهرنیو هېوادو پورې د تړلیو افغان تروریستانو په واسطه د قومي بې اتفاقی د اور گرم ساتل، د نوموړو هېوادو د گټو د پاللو مانا ورکوي.

بهرني هېوادونه د افغاني ټولني له داخلي، قومي، قبيله يي او مذهبي اختلافونو څخه د گټې اخیستنې په کار کې د سیاسي ډلو ترمنځ چې اکثره د قوم، قبیلې او مذهب له مخې جوړ شوي دي، د بنمنی او واټن د لاسختولو لپاره په افغانستان کې د نږدې شلو کلونو کړکېچ په بهیر کې ډېر بریالي وو. سیاسي تروریزم او د دې تروریزم د یوې حربې په توگه له افغانانو نه گټې اخیستنې، د بهرنیو هېوادونو بریالیتوب تضمین کړی دی.

د اسلامي تنظیمونو په خپل منځي اړیکو کې کړکېچ، د تروریستي پېښو د اټکل په اړه د جالبو او هم دروغجنو پېښو د بنکاره کېدو سبب شوی دی. هغه وخت چې د دې کتاب لیکوال په پېښور کې استوگن و (۱۹۹۰م او ۱۹۹۱م کلونه) د بناغلي مجددی د ملي نجات جبهې او بناغلي حکمتیار د اسلامي حزب ترمنځ اړیکي ډېر کړکېچن وو. د اسلامي حزب یو غړي ماته روایت وکړ، چې: ((زموږ گوند پر دې نږدې وختونو د خپلو استخباراتو یوه پراخه شبکه د حضرت صاحب د مصونیت د تامین لپاره موظفه کړې ده. موږ تشویش لرو، چې د حزب د بنمنان به بناغلي مجددی

ترور کړي او په دې برخه کې به د حزب له بد شهرت نه په گټې اخیستو سره خپله گناه زموږ پر غاړه راواچوي.) ما د ټوکو په بڼه وویل: ((د اټکل له مخې، بناغلي مجددي به د بناغلي حکمتیار د ځان د دفاع لپاره همدې ته ورته هڅه کړې وي...))
زما دوست وویل: ((حزب د بل چا مرستې ته اړتیا نه لري.)) ما ورته وویل: ((مقابل لوری)) ستاسو له اړتیا نه چندان خبر نه دی او ضروريې د حزب د امیر د امنیت د تامین لپاره لازم تدبیرونه نیولي دي...

په افغانستان کې د کمونیستي واکمنۍ د بهیر په اوږدو کې د شوروي کې، جې، بي او د کابل خاد او واد د تروریستي موخو د ترسره کولو لپاره زیاتې پیسې لگولې دي. ((خاد)) او ((واد)) د تروریستي توطیو د ترسره کولو له لارې خو هدفونه تعقیب کړي دي:

- _ په سیاسي برخه کې د قدرت د انحصار او واک د ساتلو لپاره د مخالف اپوزیسیون د سیاسي شخصیتونو له منځه وړل.
- _ د دښمن پر لیکو د سیاسي فشار راوړل.
- _ د قومي او مذهبي بې اتفاقی رامنځته کول.
- _ له یوې خوا د اسلامي تنظیمونو ترمنځ د دښمنۍ زمینی برابرول او له بلې خوا د پوهنې او پوهنتون تحصیلي کړیو منځلارو مسلمانو ملتپالو او دیاد شویو عناصرو وژل او پراسلامي ډلو د هغوی د وژنې تور لگول (دا حکم عام نه دی، ځینې اسلامي تنظیمونه هم د آخرت د اجر (!) په گټلو کې د سرلوڅو او بې ږیرو

مسلمانانو د وژلو له لارې، د کابل د حکومت په جرم کې شریک دي) ترسره شوي دي. د خلکو ډیموکراتیک گوند په دې ډول غوښتي دي، چې باید د پلار وطنې جبهې یا ملي جبهې پرانیستي غېږد قلموالو مجاهدینو پناه ځای معرفي کړي.

په هر حال! دا چې د سیاسي وژنې لامل د کابل حکومت وي او که په بهرنیو هېوادونو پورې تړلي اسلامي تنظیمونه، د پوهو مجاهدینو په منځ کې د وېرې او وحشت د فضا د رامنځته کېدو سبب شو. د تروریزم پر وړاندې له جگړې تېښته د دې کټه گوری، مجاهدینو طبیعي عکس العمل او پاسیف و، چې د هغه د دوام لپاره یې لاره هواره کړې ده.

تر تروره ډېره وېرونکې خبره، د هغو سیاسي ډلو په واسطه په راتلونکي افغانستان کې د سیاسي واک د نیولو تصور دی، چې د مخالفینو پر وړاندې له وژنې (ترور) څخه ((د سیاسي مبارزې د تکتیک)) په نوم کار اخلي. له دې ډلونه د جوړ حکومت په سیاسي تگلاره کې به له ډېر لږ مصونیت او سیاسي خپلواکیو څخه د گټې پورته کولو لپاره کوم ځای او فضا مطرح نه وي.

جگړه او ټولنیز کرکېچ او تردې لوړ د ټولنیز ژوند د جوړښتونو او ارزښتونو راتیتېدل، قومي، قبیله یي او مذهبي اختلافونو، د کینې او غچ اخیستنې د احساس زیاتون، د ولسواکۍ پر آرونو نه پوهېدنې، په افغاني ټولنه کې د تروریزم د ودې مساعده روانې زمينه برابره کړې ده او تروریزم یې د سیاسي موخو د پرمخ بیولو د عادي وسیلې په توگه بدل کړی دی.

ترور او وېره خپرول، د مخالف لوري د ايمان او پوهې د ټينګې واکمنۍ پر وړاندې د ماتې خوړلې تروريست د کمزوري منطق د چلند ښکارندويي کوي. تروريزم په سياست کې د جنايت د اکت د نښې په توګه تېر مهال پر دې نه دی بريالی شوی، چې د خپلواکۍ د ابدي ارزښتونو، برابري او عدالت د ترلاسه کولو لپاره د انسان د مبارزې خنډ شي او په راتلونکي کې به هم بريالی نه شي.

ب- روغ: تريوي لسيزې زيات جهاد، د دې سبب شو، چې ټول جهادي تنظيمونه خپل غړي وسلوال کړي او له دې وسلې، نه يوازې پر دښمن باندې د ګوزار، بلکې ځينې وخت د خپلمنځي اختلافونو لپاره ګټه پورته کړي.

وسلوال خلک، چې د وسلې له کارونې سره روږدي شوي دي، په دې خبره قانع کول، چې د سياسي تاو تريخوالي د له منځه وړلو لپاره له قهر شيندلو پرته بله لار (لکه ټاکنې، رفرنډم، لويه جرګه) هم شته، ډېر سخت کار دی، خو ناممکن نه دی. هغه څه چې لږ څه ستونزمن ښکاري، دا دي چې: موږ هغه وسلوالي ډلې چې تل يې په خپلو ځانګړو سيمه ييزا غېزمنو برخو کې فعال ژوند کاوه، د انتخاباتو له پایلې نه د اکثريت د راپيدا شويو نظر درناوي ته راوبولو. د اکثريت د واکمنۍ منل او د مخالف (نه دښمن) لږکي په واسطه د نه کولو د امر ترسره کول، (د دوديزو جرګو له لارې) تعاملې يا (په اوږده واټن کې د هغې د زده کړې او القاح له لارې) اکتسابي پدیده ده. د نږدې شلو کلونو جګړې، د ټولني د دوديز ژوند زياتو ارزښتونو ته پرته له دې چې د ولسواکۍ نوي

جوړښتونه يې ځای ونیسي، زیان اړولی دی، خلک د ولسواکۍ له یوې ډېرې بنسټیزې پدیدې یانې د رایې له حق څخه د گټې اخیستلو تمرین نه لري: تر ۱۹۲۱م کال (د لومړي ليکلي اساسي قانون تر تطبیق) وروسته د ۱۹۷۸م کال تر کمونستي کودتا پورې یانې تر نیمې پېړۍ نه په لږ زیاته موده کې رایه ورکونکي (هغه په سلو کې ۲۰ کسان، چې د رایو حق یې درلود) یوازې درې ځله (په ۷مې، ۸مې او ۱۲مې دوره کې) د رایو ورکولو صندوقونو ته تللي دي، خو هغه ټاکنې، چې د ولسواکۍ د بنسټونو په نیت ورڅخه تبلیغاتي گټه اخیستل کېده، تر لسو ځلو زیاتې اعلان شوې دي. ځکه نو زموږ په هېواد کې پر ټاکنو ډډه لگول، هغو ته د عقیده یي او رواني لارو چارو تر برابرولو دمخه گټوره، پایله نه ورکوي. د هغه پښت لپاره، چې د خپلې ځوانۍ د عمر په زیاته برخه کې یې، د ټوپک له ډز پرته بل هېڅ شي، د سیاسي فضا چوپتیا نه ده ماته کړې او د خپل ژوند په اوږدو کې یو وار هم د رایو ورکولو صندوقونو ته نه دی ودرېدلی، ټاکنې یوازې د یوه سیاسي شعار تر بریده کېدې شي ارزښت ولري.

ځینو تنظیمونو ته له ټاکنو سره مخالفت عقیده یي دلایل هم لري: بنسټپالې اسلامي ډلې د عقیده یي ارزښتونو له مخې، ((اهل حل و عقد)) جرگه د ټاکنو د ځای نیونې وړ گڼي. د ((اهل حل و عقد)) شورا، چې له مذهبي پوهانو څخه جوړه شوې ده، ټاکنو ته د مذهبي پوهې او سیاسي شعور د نه لرونکو پر گڼو د ارادې د څرگندوی په توگه، زیات ارزښت نه ورکوي.

د اهل حل و عقد پلويان په دې گروهه دي، چې مذهبي پوهه د حکمت کيلي ده. په دې ځای کې موږ د هغه حکومت له طرحې سره چې د اپلاتون د نظر له مخې بايد د فيلسوف په واسطه اداره شي د حل و عقد شورا د طرحې د نږدېوالي شاهدان يو.

د نږدې شلکلنې جگړې او له هغې څخه راپيدا شوي ټولنيز کړکېچ، د افغاني ولسواکۍ د يو بنکلي توکي (عنصر) په توگه د لويې جرگې اعتبار ته هم زيان ورساوه. د لويې جرگې دود ته مخه کول د سياسي او قومي مخالفت له خطر سره مخ شول.

— سياسي له دې پلوه؛ هغه شخصيتونه او ډلې چې د جهاد له لسيزې نه راپيدا شويو نويو شرايطو، هغوی د واک د نويو ستونو په توگه د پاملرنې وړ گرځولي، لويه جرگه د واک کلاسيکه او پرې بنودل شوي پدیده گڼله.

— قومي له دې پلوه چې قبيله يي او مذهبي لږکيو ته منسوبې ډلې د لويې جرگې په جوړښت کې د پښتنو قبایلو (چې د ټولني اکثريت نفوس جوړوي) زياته ونډه او د افغانستان د نوي دولت په جوړېدو کې د هغوی رول، چې په ملي لارښوونه کې د نوموړو قبایلو له رول سره يوځای و، لويه جرگه (د نفوس په جوړښت کې د دې قبایلو د اکثريت شمېر ته له پاملرنې پرته) د پښتنو قبایلو د واکمنۍ د حقوقي توجیه حربه گڼي او د دولت په اداره کې په خپلې پخوانۍ ونډې راضي نه دي. دا ډلې لويې جرگې سره له قومي پلوه چلند کوي. هغوی ان د افغانستان له تاريخ نه د لويې جرگې نوم د له منځه وړلو لپاره ((جرگه بزرگ ملي)) ((و)) ((شورای کبير

میهنی)) په نوم، د لویې جرگې د نوم بدلونې په لټه کې دي.^(۱) د لویې جرگې د تاریخي نومونې پر ځای، د جرگه بزرگ ملی، جرگه بزرگ میهنی او نورو اصطلاحاتو کارول، چې د هېواد د تاریخ د تحریف او د افغانستان د نوم د له منځه وړلو لپاره د معلوم الحاله عناصرو د عمومي پیلان یوه برخه ده، د هغو کړیو ترمنځ د غم او خواشینۍ سبب شول، چې د افغانستان له تاریخي ارزښتونو سره مینه لري او هغه د خلکو ملکیت گڼي. یو قوم، یوه سیاسي ډله او یوه مذهبي فرقه د دې حق نه لري، چې هغه د لنډ فکری او کینې له مخې لري گوزار کړي او د خپل ځان له خوا جوړ شوي او مصنوعي اصطلاحات دهغې پر ځای کښوي.

افغانان د یوې کورنۍ په توگه، د افغانستان په خاوره کې ژوند کوي ددې کورنۍ یو غړی حق نه لري، د یوې کورنۍ میراث، چې ټولو پورې تړلی دی، په یوازې ځان او د زور په ښکاره کولو سره له نورو واخلي. د لویې جرگې پر ځای د هرې بلې اصطلاح کارونه نه شي کولای د هغه څه ټول څومره والی او څرنگوالی څرگند کړي چې په لویه جرگه کې شته، د لویې جرگې پر ځای د بلې کلمې کارول د افغاني ولسواکۍ (لویې جرگې) تر ټولو آراو نړه پدیدې بڼه (قیافه) مسخ کوي او د افغانستان په تاریخ کې د ولسواکۍ پر اصولو د ولاړو موسسو د څېړنې په برخه کې، په ځانگړي ډول د بهرنیانو لپاره ابهامات او ستونزې رامنځته کوي.

^(۱) ((جرگه های بزرگ ملی افغانستان)) د محمد علي فیض زاده تالیف، ۱۹۸۹م کال، پېښور چاپ، کتاب ته دې مراجعه وشي.

په سویس کې مختلف قومونه ژوند کوي. خود (لاندس ژمند) اصطلاح، چې د مستقیمې ولسواکۍ د څرگندو غوندو لپاره کارېدله، د سویس په معاصر تاریخ کې یې خپله لاره پرانیستې ده. د ((بونديستاک)) او ((بونديسرات)) نومونې، چې همدا اوس د المان د پارلمان دوو جرگو ته کارول کېږي: اصلاً د شمالي المان (۱۸۷۱م کال تر ۱۸۹۹م کال) او وروسته د المان امپراتورۍ (۱۸۷۱م تر ۱۹۱۸م) د کانفدراسیون جرگو ته کارېدلې.

د ((لوک سبها)) او ((راجاسبها)) نومونې، چې د هندوستان د پارلمان د دوو جرگو نومونه دي، اصلاً آریایي کلمې دي، چې د هندوستان په مختلف النژاده او گڼ قومیزه هېواد کې د نژادونو او قومونو د بریدونو له خطرېدو څخه بچ پاتې شوي او د هندوستان د اوسني اساسي قانون په غېږ کې آرامې پرته دي. د یو تاریخي ارزښت د بنکارندویه نومونو د ساتنې په برخه کې کېدی شي گڼ شمېر بېلگې وړاندې شي او د هغو کسانو لپاره، چې غواړي د افغانستان له کرکېچن حالت څخه ملي ضد او د هېواد د قومونو د یووالي خلاف، گټه پورته کړي، د پوهېدنې سبب شي.

په هر حال! د اساسي قانون له څلورو متنونو څخه، چې د افغانستان د خپلواکۍ تر گټلو وروسته د ثورتر کمونیسټي کودتا پورې نافذ شول، د هغه درې متنونه د قهرجنو پېښو په واسطه لغوه شول، ځکه نو د څلورو لویو جرگو له پرېکړو څخه، چې د څلورو اساسي قوانینو د تدوین په چوکاټ کې منعکس شوې وې، د قهرتر رازپرېدو وروسته د پرېکړو درې کټه گوريو، د وخت په اوږده بهیر

کې د پلي کېدو مجال پيدا نه کړ. له همدې کبله د سولې او سياسي روغې د روحيې په پياوړتيا کې د لويې جرگې روزونکي رول په ټيټه سطحه پاتې شو.

له قانون سره سم په اداري چارو کې نه بلدتيا او د مقصد پر لوري د اوډلي او پلانيزه يون نه لرل، زموږ پر روحيې داسې سيوري خور کړې، چې دمجاهدينو هغه لنډ مهالي حکومت، چې په پېښور کې جوړ شو، نه يې اساسي قانون درلود او نه حکومتې کړنلاره.

سربېره پر دې هغه ايتلافي اداره، چې د جمعيت تنظيم په مشرۍ تر ۱۹۹۲م کال وروسته د کابل پر ځينو ناحيو کې واکمنه شوه، اساسي قانون يې نه درلود او هېڅکله يې خپله تگلاره (چې اصلاً يې وجود نه درلود) اعلان نه کړه.

د طالبانو اداره، چې تراوسه يې د افغانستان درې پر څلور برخې تر خپل کنټرول لاندې راوستې دي، نه اساسي قانون، نه ملکي حکومت او نه هم سياسي تگلاره لري.

پایله

د افغانستان خلک د پر لور سياسي شعور نه لري او د سياسي ثبات د جوړوونکي په توگه يې د ولسواکۍ له تجربې څخه گټه پورته کړې نه ده.

نږدې شلکلنې جگړې د قبيله يي ولسواکۍ پر دود د شک او تردید سيوری خور کړی دی. په داسې حال کې، چې د افغانستان خلکو د يو ملت په توگه د جهاد په کلونو کې خپل ملي پیوستون ساتلی و، د جهاد په پای کې ملي یووالی وشلېد. تراوسه پورې داسې مشر، چې د خپل شخصیت پر شاوخوا د ټولو باور جلب کړي او د افغاني ټولني بېلې شوې ټوټې د یوې واحدې مشرۍ په چوکاټ کې راټولې کړي، څرگند شوی نه دی.

په افغانستان کې همدا اوس د قهر او روغې دواړه پدیدې د پېښو پر زېږون بوختې دي، خو د هېواد په گوټ گوټ کې د ډزو تر غږه د سولې غږ د پر لور غوږونو ته رسېږي.

جگړې تل د ملت د ارادې په څرگندېدو سره پایته رسېدلې دي. د سولې د ټینګښت او د افغان ملت د ارادې د څرگندېدو لپاره د پرو ځواکمنو کورنیو او بهرنیو لاسونو پر اغېزمنتوب پیل کړی دی. د افغانستان په گاونډیو هېوادو کې د حکومت د ټاکلو لپاره د ټاکنو د ایرو، د افغاني ولسواکۍ دودیزو موازینو ته مخه کول، چې په لوړه کچه د لویې جرگې په واسطه تمثیلېږي، په ذهنونو کې

راژوندي شوي دي. هېڅ يوه دښمنه ډله د سولې او سياسي ثبات د
تامين د وسيلې په توگه د انتخاباتو د ايرول نه ردوي. اختلافات
يو ازې د ټاکنو د ايرولو پړوخت دي.

د جگړه مارو د ځينې او ټکونې په تگلوري سره د طالبانو
راتوکېدل د دې سبب شول، چې نن روځ په افغانستان کې په پوځي
او سياسي ډگر کې دوه ډلې (طالبان او له بلې خوا په جمعيت تنظيم
پورې تړلی ايتلاف) د لسگونو وسلوالو او دښمنو ډلو ځای
ونيسي. دې کار د ملي تفاهم له ټينگښت سره مرسته کړې ده.

افغاني ملتپالنې د هېواد تاريخ د يو لوی جوړونکي ځواک په
توگه د افغاني ټولني پاشل شوي عناصر، د ټولنو او ملي جبهو په
چوکاټ کې له يو بل سره يو ځای کړي او په لوړ غړيې بهرنيو
لاسوهنو ته اخطار ورکړی دی.

د افغانستان شخړې يو ځل بيا ورو ورو د سترو هېوادو او د
سيمې هېوادو پر اړيکو د واکمنۍ عمومي ستراتيژۍ په محتوا
کې ځای نيولی دی. له دې سره پر يوه وخت د افغانستان شخړې د
حل لپاره د ملگرو ملتو رول ډېر محسوس شوی دی. ملگرو ملتو
تل په سيمه او نړۍ کې د سولې د وقايې لپاره په افغانستان کې
د سولې پر اړتيا ټينگار کړی دی. سربېره پر دې د منځنۍ اسيا له
شتمنۍ او سوداگريزو امکاناتو څخه گټه اخيستل، په افغانستان
کې د سولې او سياسي ثبات له تامين سره مستقيم اړيکي لري. دا
کار ځينې هېوادونه ناچار وي، چې د افغانستان شخړې د ژر تر ژره
حل په نيت د ملگرو ملتو پر موسسې له خپل اغېز څخه کار واخلي.

پورتنيو کورنيو او بهرنيو لاملونو د افغانانو د دنمنيو په نرمولو کې زيات اغېز لرلی او هغوی يې د ټولنيزو شخړو د حل لپاره، روغې ته رابللي دي.

په هر حال! راتلونکي افغانستان به د قبيله يي ادارې له دوديز سيستم سره، د کرکېچ او د جگړې د بهير د ((نوبتونو)) په يوځای کولو سره بېرته سياسي ثبات ترلاسه کړي.

افغان ملت به د پېښو له خطر ه ځان وژغوري. سوله به د ملي خپلواکۍ د ډاډځي په توگه تامين شي، خو په هغه هېواد کې، چې تاريخ يې په وينو ليکل شوی، د تلپاتې سولې او ټولنيز ثبات تامين به د وخت تېرېدو ته اړتيا ولري. د داسې وخت تېرېدل، چې په هغه کې به سوله او روغه د ژوند د يوې طبيعي او اوږدې ضابطې په توگه، چې د يو ملي حکومت له خوا د يو ماستر پلان په ډول طرح او پلي کېږي، د زور او قهر ځای ونيسي.

د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه

محمد اسمعیل یون
د حاجي محمد خان
زوی پر ۱۳۴۶ل کال،
د لغمان ولایت د
الینگار ولسوالۍ
دنیا زیو په یوې
روښنفکرې کورنۍ
کې زېږېدلی دی.
لومړنۍ زده کړې یې
د الینگار ولسوالۍ

د سلینگار په لومړني ښوونځي کې سرته رسولي دي، تر هغه
وروسته کابل ته راغی او په خوشال خان لېسه کې شامل شو. پر
۱۳۶۲ل کال له نوموړې لېسې څخه په دویم نومره بریالی او پر
۱۳۶۷ل کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو
څانګې محصل شو. پر ۱۳۷۰ل کال له نوموړې څانګې څخه اول
نومره بریالی او پر همدې کال بېرته د پښتو څانګې د کدر غړی شو.
پر ۱۳۸۵ل کال په نوموړې څانګه کې د ماسترۍ دوره پیل شوه،
یون په ډېر ښه او بریالي ډول دا دوره پایته ورسوله.

محمد اسمعیل یون له ۱۳۷۰ل کال څخه بیا تر ننه پورې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي تدریسي غړی او د (پوهندوی) علمي پورې ته رسېدلی دی، پر استادۍ سربېره، استاد یون د ((کابل پوهنتون))، ((هیلي)) او ((شمشاد)) مجلو د چلوونکي دنده هم په نښه ډول ترسره کړې ده. په پېښور کې د چاپېدونکي ((معارف)) مجلې کتونکی غړی هم و. همدارنگه د یو شمېر نورو چاپي خپرونو همکار هم پاتې شوی دی.

استاد یون پر ۱۳۸۱ل کال، په جلال اباد کې بېړنۍ لویې جرگې ته د ختیزو ولایتونو د انتخاباتو د دفتر مشر شو، د دې جرگې لپاره تر ټاکنو وروسته د جرگې غړی، بیا د جرگې د غړو له خوا د بېړنۍ لویې جرگې د لومړي منشي په توگه انتخاب شو. استاد یون په دې جرگه کې تر خپل وروستي وسته خپل ملي او تاریخي مسولیت ادا کړ او د هېواد د بنمنه عناصرو د توطیو مخه یې ونیوله.

تر دې جرگې وروسته، کله چې د افغانستان د اساسي قانون د تدوین بهیر پیل شو، نو استاد یون بیا د دې بهیر لپاره د ختیزو ولایتونو د دارالانشاد دفتر مشر وټاکل شو. په ختیزو ولایتونو کې د اساسي قانون د لویې جرگې لپاره انتخابات هم د همدې دفتر له خوا ترسره شول. استاد یون د اساسي قانون د تصویب په لویه جرگه کې د نوموړې جرگې د دارالانشاد غړي په توگه خپل فعال رول ادا

کړې. ټاکل شوي وه، استاد یون په ختیزو ولایتونو کې د افغانستان د جمهوري ریاست لپاره د عمومي ټاکنو د دفتر مسول شي، خو په کابل کې د لویو جنگسالارانو او ځینو تنظیمي مشرانو له خوا پر حکومت او ملګرو ملتونو د زیات فشار له امله له کاره ګوښه شو. ملګرو ملتونو (UNAMA) استاد یون ته وړاندیز وکړ، چې په کابل کې به تر دې لورې دنده دروسپارو، خو استاد یون ونه منله او خپلې استادی ته یې دوام ورکړ.

درې کاله وروسته یې د ځینو ملګرو په زیات ټینګار او غوښتنه، د جمهوري ریاست د ملي امنیت شورا په دفتر کې د فرهنګي چارو د ریاست دنده ومنله او په کابل پوهنتون کې پر استادی سربېره لا تر اوسه دا دنده پرمخ وړي. استاد یون پر ۱۳۸۵ ل کال د افغانستان او پاکستان د امن ګډې جرګې لپاره د افغانستان له خوا د منشي په توګه غوره شو او دا دنده یې هم په ښه ډول ترسره کړه.

استاد یون د خپلواک لیکوال په توګه په تېرو شلو کلونو کې ګڼ شمېر فرهنګي او ټولنیز خدمتونه ترسره کړي، په ګڼو چاپي، راډیويي او ټلويزیوني مرکو کې یې د واقعیتونو او حقایقو د څرګند بیان له امله د خلکو په زړونو کې ځای نیولی دی. که څه هم ډېر خلک د یون لیکنې، مرکې او نظریات خوښوي، خو یو شمېر داسې خلک هم شته، چې د یون سرسختي مخالفین دي. د هغه ملي

او گټورو نظرياتو ته هم غلط رنگ او تعبير ورکوي، دا ډول اشخاص، چې اکثره يې زورواکي او د سياسي ډلو تپلو غړي او مشران دي، د استاد يون نظريات خپلو شخصي او تنظيمي گټو ته خطر بولي، نو ځکه يې په ټينگه مخالفت کوي زه ددې شاهد يم، هر کله چې يون کومه ليکنه او مرکه کړې، نو دده پروړاندې يې مثبت او منفي غبرگونونه دواړه راپارولي دي، منفي غبرگونونه اکثره وخت د هغو اشخاصو او ډلو له خوا وي، چې په تېر کړکېچن سياسي بهير کې يې ډېرې نامشروع گټې ترلاسه کړي او ځانونه يې مطرح کړي دي.

مثبت غبرگونونه اکثره د ولس د مشرانو، روښنفکرانو او نورو مخورو له خوا وي، خو استاد يون په دغسې سختو اغزنو او تنگو شرايطو کې بيا هم خپل فرهنگي، سياسي او ټولنيز کار ته دوام ورکوي.

دا اوسنی فرهنگي کار، چې تاسو يې اوس په مسلسل ډول گورئ، دا د تېرو شلو کلونو کارونه دي، چې له تېريو نيم کال راهيسې پرې په منظم ډول کار شوی، او ډل شوي او دادی ستاسو مخې ته اېښودل کېږي، په داسې يو دولتي دفتر کې چې بوختياوې په کې ډېرې وي، د منظم او ستر فرهنگي کار سرته رسول اسانه کار نه دی استاد يون پر خپلو فرهنگي کارونو سربېره د گڼو فرهنگي ټولنو

د غږي، همکار او موسس غږي په توگه هم خپل فرهنگي رول ادا کړی، په پېښور کې يې د دوو المان مېشتو فرهنگي ټولنو (د افغانستان دکلتوري ودې ټولنې) او (د پښتني فرهنگ د ودې پراختيا ټولنې) د همکار په توگه د بېلابېلو ليکوالو په لسگونو اثار، ايډيټه او چاپ کړي دي. دغه راز يې په سلگونو کورنيو مشاعرو، ادبي غونډو او سيمينارونو کې ونډه اخيستي ده، خپله يې هم په لسگونو مشاعرې، سيمينارونه او علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي.

سربېره پر دې، په يوزيات شمېر، ملي او نړيوالو کنفرانسونو کې يې په ښه ډول د خپل هېواد استازي کړي ده. دلته به يې د اثارو يادونه وکړو:

اثر

الف- پنځونې:

کتاب نوم	خرنگوالي	چاپکال
• متکور	لومړۍ شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷
• په اورونو کې سندرې	دويمه شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷

ب- راټولونې:

• هيلې	گډه شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷
• نيمگړي ارمانونه	د حيران شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷
• د لوونو فصل	گډه شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷

- د نازوانا یاد د سیمینار د لیکنو ټولگه دویم ۱۳۸۷
- داستاد الفت نثري کلیات داستاد الفت نثرونه درېیم ۱۳۸۷
- سیندونه هم مري داستاد تنگیال شعري منتخبات دویم ۱۳۸۷

ج- ژباړنې:

- د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه
- د پوهنوال روستار تره کې اثر دویم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنگي میراثونو ته یوه کتنه
- د نینسي دوپرې اثر دویم ۱۳۸۷
- په افغانستان کې د جگړې جنایتکارانو محاکمه
- د پوهنوال روستار تره کې اثر دویم ۱۳۸۷

د- یونلیکنې:

- د اماراتو سفر د اماراتو یونلیک دویم ۱۳۸۷
- که یون دی یون دی د اروپا یونلیک لومړی ۱۳۸۷
- د پنتاگون ترخندو د امریکا یونلیک لومړی ۱۳۸۷

ه- څېړنې او شننې:

- د محمد گل خان مومند اند و ژوند ته یوه لنډه کتنه دویم ۱۳۸۷
- استاد زیار د پښتني فرهنگ یو ځلاند ستوری دویم ۱۳۸۷
- د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود دویم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنگ ته اوبښتي زیانونه دویم ۱۳۸۷
- د پښتو شعر هندسي جوړښت شپږم ۱۳۸۷
- له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل دویم ۱۳۸۷
- ساینسي پرمختیاوې دویم ۱۳۸۷

- دویم ۱۳۸۷
- لومړی ۱۳۸۷
- لومړی ۱۳۸۷
- لومړی ۱۳۸۷
- لومړی ۱۳۸۷
- لومړی ۱۳۸۷
- لومړی ۱۳۸۷
- لومړی ۱۳۸۷
- لومړی ۱۳۸۷
- لومړی ۱۳۸۷
- لومړی ۱۳۸۷
- لومړی ۱۳۸۷
- لومړی ۱۳۸۷
- لومړی ۱۳۸۷
- لومړی ۱۳۸۷

• بېړنۍ لویه جرگه ولسواکي او زورواکي

• انديال خوشال

• هيله د خپلو سريزو په لمن کې

• کلتوري يون

• فرهنگي فقر

• مرکه او مرکې

• خوشال په خپل ايديال

• دکتابونو په وړېمو کې

• افغانستان په سياسي کړلېچ کې

• پښتوليکنی سمون

• اوسنی رښنی

• که نړيوال ماته و خوري؟

خداى (ج) دې استاد بون ته ډېر عمر ورکړي او جرئت دې ورته هم

تاند لري، الله (ج) دې دى له هر ډول بدو بلاوو وژغوري، په

فرهنگي کارو زيار کې ورته دنور زغم او اوسپلې هيله لرم

په درناوي

وفالرحمن وفا

کابل- افغانستان

Authority structure
in Afghanistan according to sociology

Written by:
Professor Dr. M.Osman taraky

Translated to pashto by:
M. Ismael yoon

ISBN 978-9936-500-11-2

9 789936 500112 >

د خپرونو لړۍ: (۱۲)

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**